

Széchényi István

**SZÉCHENYI
ISTVÁN**

**KELETI UTAZÁSA
1818-1819**

**TEREBESS KIADÓ
BUDAPEST, 1999**

A válogatás és a fordítás
Gróf Széchenyi István Naplói
(Szerkesztette és bevezetéssel ellátta:
Dr. Vízota Gyula I-IV. k. Bp. 1925-1939) c. műből készült

Válogatta: Steinert Ágota
Az új fordítást készítette: Györffy Miklós

A jegyzeteket Vízota Gyula írta, kiegészítette Steinert Ágota

Utószó: Fenyő Ervin

Kiadta a Terebess Kiadó Budapesten, 1999-ben
A kötetet tervezte és a kiadásért felel Terebess Gábor
Szerkesztette: Steinert Ágota
Műszaki szerkesztő: Bozzay Kristóf
Készült a Szegedi Kossuth Nyomda Kft. üzemében
ISBN 963 9147 27 3

TE 53

[1818. augusztus 18.] *Adriai tenger, 43. szélességi fok*

Mihelyt Rómába értem, kész volt a tervem, hogy a lehető legtávolabb Frascatiban maradok. Firenzét elhagyva találkoztam adtam Lützwow grófnak Anconában, mégpedig minden kifogás nélkül augusztus 15-ére: ígéretemet meg akartam tartani, mert zavarba hozott volna, ha az Orionét nem találom már Anconában, és egy kereskedelmi hajóra kell várnom sokáig vagy ezernyi kellemetlenség közepette szárazföldön Manfredoniába¹ és Otrantóba utaznom. Anconában ritkán akad hajó, amely Korfuba vagy Konstantinápolyba vitorlázik. – Lützwow² gróf a könnyű, födetlen kocsiját *tengeren* szállította Anconából Triesztbe, hogy onnét Konstantinápolyba küldjék, ahonnan sokféle alkalmatosság akad a Levante³ felé. – A pápa államaiban többnyire pang a kereskedelem, ezért a kikötők se igen virágozhatnak. Genotte⁴ augusztus 15-én szombaton meghívott ugyan ebédre, én azonban ezt kerekén elutasítottam, mert ismét Frascatiban háltam, és a három Kaunitz⁵ kisasszony kellemes társaságában élvezetesebb mulatságot találtam, mint amilyenre a brig⁶ kapitányánál számíthattam, és Kaunitz hercegnőt⁷ nem volt nehéz rávenni, hogy Rómában maradjon ebédre, így én habozás nélkül úgy is döntöttem, lesz, ami lesz, hogy csak 15-én indulok – és aztán majd úgy felgyorsítom az utazásomat, hogy 17-én este megérkezzem Anconába. – Az állomások Rómától Anconáig elég jól el vannak látva, az országút azonban kissé köves, ezért a gyors utazás elég veszélyes arra nézve, aki rossz kocsiban ül és attól fél, hogy el fog késni. – Nagyjából ebben a helyzetben is voltam, mert a két utazókocsim, amelyekkel Triesztig kalkuláltam, ahol hajóra készültem szállni, és amelyeket ezenfelül jelentéktelen összegért, 70 Lajos aranyért már el is adtam Bartholdinak, a római porosz konzulnak, nem éppen fényes állapotban volt, mindazonáltal kalandok nélkül elértem Lorettón át Anconát

1818. AUGUSZTUS

augusztus 17-én délután 4 óra körül. Lützow gróf Sinigagliában⁸ volt – és csak éjjel 1 órakor ért haza; akkor én már mélyen aludtam, és ez így épp kedvemre való volt, mert mégiscsak zavarban lettem volna, ha mentegetőznöm kell, amiért esetleg várnia kellett volna rám. Ez a lehetőség csak akkor jutott eszembe, amikor alaposabban átgondoltam Lützow gróf szívélyes és barátságos jellemét, és az érzés, hogy netán alkalmatlanságot okoztam neki, jobban bántott, semmint hinné az ember. – Rómában minden másról megfeledkeztem azon kívül, hogy magamat jól érezzem; hiszen ezt olyan rég nélkülöztem már! Lützow gróf a dolgaiban jár el, és nem várhat és nem is fog várni rám – nem vagyok követségi attaséja és útítársa sem – így okoskodtam. Anconába érkezésem után másnap kora reggel elmentem hozzá, és úgy elhalmoztam magam szemrehányásokkal, hogy még ő vigasztalt dúltságom miatt.

17-én este és 18-án reggel minden dolgomat elvégeztem; több levelet írtam: egyet Kaunitz hercegnőnek – és este 9 órakor hajóra szálltam. Az idő gyönyörű volt – úgy fúj a szél, hogy 65 fokkal haladhattunk, azaz vitorlázhattunk.

[1818. augusztus 19.] *43-31 szélességi fok, este 11 órakor.*

Múlt éjjel 8 órát aludtam. Ma szép napunk volt, a szél rossz és szembe fúj. A hajó meg se mozdul. – Pompásan érzem magam. 75 tengeri mérföldet tettünk meg Anconától, ebből 60 esik egy fokra. – Akkora a zenebona, a lárma és a mulatozás, hogy nem is lehet tőle írni.

[1818. augusztus 20.]

A tegnapi nap nagyon kellemesen telt – ma reggel ellenszél támadt, és eddig más mozgást, mint lavírozást, nem végeztünk. Legföljebb fél mérföldet haladunk óránként. Épp feltűnt Lissa és Lesina.⁹ – Ma nem vagyok olyan jól, mint tegnap, de azért még tűrhetően, mert a hullámozás se túl nagy.

[1818 augusztus 25.] *1818. augusztus 25-én Korfu szigetén.¹⁰*

Tegnap délelőtt 11 órakor meglehetősen kedvező széllel befutottunk ebbe a kikötőbe. – A brig túl kényelmetlen alkalmatlóság és a mozgása csaknem mindig túl erős, semhogy ott rendszeresen naplót lehetne vezetni, ezért a későbbi leírás végett csak azokat a dolgokat jegyeztem fel ceruzámmal a tárcámba, amelyek a legjobban frappíroztak, úgyhogy most sebtében összegyűjtöm és elrendezem őket.

20-án este 11 óra felé az északnyugati égbolton zivatarfelhők mutatkoztak, és a briget készenlétbe helyezték, hogy baj nélkül fogadhassa a nagy szellőkéseket. Ez az elővigyázat igencsak

szükséges, mert a szél néha oly sebesen jön, hogy olyankor már semmi erővel nem lehet behúzni a vitorlákat, amelyeket a szél természetellenesen kifeszít, és a hajó könnyen elveszítheti az árbocait még akkor is, ha szerencséjére fel nem borul. Nappal az ügyes tengerész már messziről észreveheti a szél közeledését, ezért napközben, ha nem változékony az idő, ki lehet feszíteni az összes vitorlát, hogy a lehető legnagyobb utat tegye meg a hajó, ez azonban a legnyugodtabb, legvilágosabb éjszakán sem megy, et il faut absolument respecter la nuit [és az éjszakát okvetlenül tisztelni kell]. – A vihar fogadására sokkal imponálóbb módon készülődnek az olasz és a francia hajón, mint az angolon, mert az előbbi kettőnek a fedélzetén akkora a lárma, hogy össze sem lehet hasonlítani az utóbbin uralkodó vallásos csenddel. A villámlás mind sűrűbb, a szél hevesebb és a tenger haragosabb, és általában föltételezik, hogy még hevesebb és vadabb lesz. – Ezen az éjszakán a zivatar centruma Dalmácia felé húzódott, bennünket csak a jobb szárnya ért, és az olyan jó szelet hozott, hogy a brig *nevetséges* lassúsága ellenére óránként 9 mérfölddel hajóztunk pontosan útirányunk szerint, farral előre. (60 olasz tengeri mérföld tesz ki egy fokot = 15 német mérföld). Korfuig ez volt az egyetlen jó szelünk, 180 mérfölddel vitt közelebb célunkhoz. Hálásan fogok emlékezni erre a jó szélre! – A hajó mozgása nagy mértékben erősödött, és kívülem, Lützw grófon és Wallenberg úron¹¹ kívül mindenki hányt annak tengeri rendje és módja szerint. – Én sem éreztem jól magam, megvallom őszintén, és azt reméltem, hogy a néhányszori vomitatio¹² helyreállítja korábbi jó közérzetemet, és egyszeriben megszabadít mindazoktól a pocskék ebédektől, amelyekkel az olasz vendéglősök három héten át mérgeztek! Mélyreható *egészségügyi rosszullemek* adtam át magam, amelyek a legegészségesebb embert is megbetegíthetik – egyszóval csupa olyan erkölcsi indítéknak, amelyek egy becsületes embert hányásra készíthetnének, de nem ment; fizikai segédeszközökhöz pedig, amelyek szerintem teljesen abszurdak, nem akartam folyamodni; ezért egész napom jókora hányinger kíséretében telt el – keveset ettem és ittam, és azt is étvágy nélkül; ettem egy nagy darab szalámit, és ittam egy pohár bordeaux-it, ez volt a legjobb – de azért nem tanácsolnám senkinek, hogy étvágy híján fogyasszon valamit, mert az balgaság lenne, a gyomor ugyanis sokkal rosszabbul emészt, ha az ember nem érzi jól magát, mint rendszeren, ezért sokkal kevesebbet is kell ilyenkor enni. – Hajón viszont mindig többet eszik az ember, mint a hétköznapi életben, és ezért bele is betegszik. Többet eszik az ember unalmában, és mert mindenki biztatja azzal a buta állítással, hogy lennie kell valaminek az emberben, hogy legyen mit kiadnia magából, de

ez nagy tévedés, mert a tengeri beteg számára az a legkellemetlenebb pillanat, mikor kezdene emésztetni, de mindent ki kell okádnia magából. Keveset enni – és semmilyen szert nem használni, ez a legjobb módszer, és végül, mikor már nagyon kifáradtunk és elgyengültünk, erőnek erejével, nem bánom, együnk meg egy levest, és igyunk hozzá egy pohár jó bort – minden egyéb pancsolás, és csak elrontja a gyomrot, ahelyett, hogy erősítené. – Kranichsfeld úr¹³ például, az internuncius¹⁴ szemorvosa rosszul érezte magát a tengeri út elején, és később, mikor mindenféle szert alkalmazott, amit ajánlottak neki, úgy megbetegedett, hogy gyengeségében nem bírta megállni a lábán. – A hajó folytonos mozgása következtében minden táplálék, amit elfogyaszt az ember, olyan magasra jön fel, hogy örökös nyomást érez az ember és hányingere van. A betegség megelőzésének legfőbb nyitja tehát az, hogy a lehető legkevesebb legyen az ember gyomrában, és kissé erőt vegyünk magunkon. – Aki gyöngén megadja magát és nem küzd a rosszullet ellen, az alulmarad. – Az Adriai tengeren sokkal kisebbek a hullámok, mint az óceánon. Les vagues sont semblables au bouillonnement de l'eau dans une chaudière – et les marins disent très souvent, si la mer est agitée fortement du vent, et si elle commence à être houleuse, que les *haricot* grossissent. La houle ne reste pas très longtemps après une tempête, et généralement la mer n'est pas aussi désagréable dans un bon temps, qu'elle l'est toujours dans l'océan. On prétend qu'il y a beaucoup de danger en hiver et aux équinox-parceque la mer est trop petite pour se mettre au large, et le vent quelquefois beaucoup trop fort pour que l'on puisse se tenir en travers, sans courir le danger de chavirer. (A hullámozás olyan, mint a víz forrása egy fazékban, és a tengerészek azt szokták mondani, ha a tengert erősen felkorbácsolja a szél, és kezd erősen hullámozni, hogy híznak a birkák. A hullámozás nem tart soká a vihar után, és jó időben a tenger általában nem olyan kellemetlen, mint amilyen az óceán mindig. Azt mondják, sok veszélyt rejteget télen és a napéjegyenlőség idején, mert a tenger kicsi ahhoz, hogy szélében elterüljön, a szél pedig néha sokkal erősebb, semhogy keresztbe lehetne fordulni a felborulás veszélye nélkül.) Stalimene azt mondja nekem egy este: *se il vento e troppo gagliardo, e bisogna di andare in puppa, o stare in traverso – ma se la tempesta vuol cacciare il bastimento nelle scoglie, che allora per forza si deve tenir il largo; perche se e necessario di negarsi, si fa con molto pui piacere stando in traverso, che nelle maledete scoglie, che gia e una cosa terribilie assai.* (Ha a szél nagyon erős, akkor vagy farral kell haladni, vagy keresztbe állni – de ha a vihar a sziklás part felé sodorja a hajót, akkor erővel kinn kell tartani a nyílt tengeren, és ott vesztegelni keresztbe

állva, mert az sokkal kedvezőbb, mint az átkozott szirtek mentén haladni, aminél nincs borzalmasabb.) – A szél egész éjszaka egyenletes maradt, a zaj kitartó – éjfél felé, miután kigyönyörködtem magam az égiháború és a hajón megtörő hullámok színjátékában, nyugodtan fülkémbe mentem, és ismételten megálapítottam, hogy az ember nyomorult lény! és csak addig boldog és vidám, míg be nem látja határtalan gyöngeségét és tudatlanságát. – Ha visszagondolok életem némely pillanatára, nem hiszem, hogy ép ésszel és a magam uraként cselekedtem volna akkor. Szinte lehetetlen, hogy saját akaratából valaki így lerombolja a szerencsését! – Mi, szegény halandók, alá vagyunk rendelve a sorsnak, és életünk útja ki van szabva előre! Jövöm örökre el van rontva; de azért néhány boldog pillanat emléke megmarad számomra!

Landschulz¹⁵ roppant kellemetlen ember, és ha megtanulok jól kijönni vele, ami már egész jól megy, akkor örökre számúzóom magamból a velem született türelmetlenséget és szeszélyt. Ender¹⁶ a legtehetségesebb és legjobb fiú, akit csak ismerek, egész életemben érdeklődni fogok iránta. – Az előbbi kezdetben beteg volt, aztán jobban lett. Ender, aki igyekszik minden percet kihasználni, szintén hányt egy keveset, de aztán összeszedte magát, és néhány bájos tájképet készített Dalmácia partjáról és minden figyelemreméltó embert lerajzolt az Orionén. – 7 óráig aludtam, nem épp nyugodtan, de már a szárazföldön sem tudok egy ideje, mert bizonyos nyilallást érzek minden tagomban, és ez görcsösen felébreszt minden percben. – Miután felöltöztem, felhívták a figyelmem Pomo kis szigetére (kopár szikla) és Lisára¹⁷ – a távolban látni lehetett Dalmácia világoskék hegyeit – valamint más jelentéktelen szigeteket, amelyek a legrosszabb térképen is jelezve vannak, de legfeljebb a tengerésznek kell ismernie őket *felületesen*; de még annak sem fontos pontosan tudnia a helyzetüket, mert a túloldali öböl oly bőséges vizet kínál a hajósnak, hogy számár lenne, ha heves vihar idején e szirtek közt hanyódna. Lagosta¹⁸ szigetét veszedelmes láthatatlan szigetek veszik körül. – Cazza¹⁹ szirtje a szomszédos szigetek pásztorainak kórháza gyanánt szolgál, és azt mondják, hogy a beteg juhok és kecskék az ízletes füvektől, az üde forrásvíztől és tiszta, jó levegőtől itt mind meggyógyulnak. Ha hosszabb ideig ezeken a félreeső szirteken tanyáznak, egészen elvadulnak, és ügyesség kell hozzá, hogy újra összefogdossák őket! A Pelagosa-sziget²⁰ az Adria-tenger közepén fekszik, és a legveszélyesebb szikla az egész öbölben, a víz alatt szirtek húzódnak a hajósok emez ellenségétől jobbra és balra, és hosszú téli éjszakákon egy-egy hajó néha a legkedvezőbb széllel is vesztegelni kénytelen, nehogy ráfusson valamelyikre. – Egyáltalán, a hajó-

sok sosem tudják pontosan, hol vannak, és bár a hajózás, mint mondani szokták, az emberi elmének igazán becsületére válik, a legokosabb tengerész is sokkal inkább szerencsésének, mint elméjének köszönheti, ha valahová szerencsésen megérkezik, ez az én szerény véleményem. Ezeken a *szigeteken*, ha lehet őket így nevezni, néhány halász éldegél, és a szardellák, amelyeket itt télen fogni szoktak, az egész környéken a legjobb hírben állnak. – Este 10 óra felé teljesen elcsendesedett a szél, és egész éjjel lavíroztunk, alig egy mérföldet óránként! – A következő éjszakán kissé jobban haladtunk, és másnap 22-én még jobban. Egyfolytában ügyeltünk rá, hogy a lehető legjobb irányban tart-suk a hajót. 65 foknál nagyobb eltéréssel a derékszöghöz képest nem lehet a hajót széllel szembe erőltetni, és még ilyenkor is nagyon kell vigyázni, nehogy elveszítsünk egy vitorlát.

22-én este megláttuk Brindisit, és csaknem partot értünk. – Szép a táj, de festőinek azért nem mondható. Találkoztunk néhány hajóval – az egyik éppen felénk jött. Az öreg Stalimene²¹ megtöltette az ágyukat, mely óvintézkedésen én jó nagyot nevettem! – Messziről megszólítottuk őket szócsóvel, mire ők udvariasan és meglepő alázatossággal feleltek. Tengeren az erősebbik joga rettentő! – Azt mondták nekem, hogy Otrantóból igen könnyen nagyon jó kikötőt lehetne csinálni: mindenesetre hadihajó most nem futhat be oda, még kényelmetlen menedéket sem találhat. – 23-án reggel 60 mérföldre voltunk Korfutól. Balfelől az albániai hegyek mutatkoztak pazar szépségükben. Nincs festő, aki lefesthetné a sötétkék tengert és a fénylő hegyeket! – Fano²² nagyon kedvesnek látszott. – Tömérdek halat láttunk, fogni azonban nem tudtunk belőlük – palamédeknek hívják őket! – Délután több apró szigetet láttunk a korfui csatorna előtt – a délután nagyon zaklatottan telt, mert a legkisebb manőverezés, kerülésfordulás is akkora fütyöléssel jár a hajón, hogy a legjobb állapotban sem lehet egy percet sem aludni. A szél egyébként többször is megfordult. – Augusztus 24-én reggel 8 órakor már teljesen benn voltunk a csatornában, körülbelül Casopo magasságában²³ (ahol egykor Cassiopea tanyázott). Gyönyörű a kilátás a csatorna közepén álló brigról. – Albániában van valami nagyszabású, zordon, műveletlen, míg Korfu szigete maga enyhe klímájú, partját olajfák növik be sűrűn. – A franciák igen sok javítást végeztek itt. – Mely történelemben található 26 olyan esztendő, amelyet *mi* átértünk!

Korfu északi oldala igen szép, a keleti oldala viszont kietlen. – A parton álló házak megszépítik kicsit a vidéket, de nem díszítik őket szép nagy fák. – En Albanie (precisement à Butrinto – petite ville vis-à-vis de l'île de Corfu à la distance de 3 lieues à la même hauteur) on fait des moutardes des Oeufs de *Mulets*.

(Albániában (közelebről Butrintóban – kis városka Korfuval szemközt három mérföldnyire azonos magasságában). – On prétend que le canal de Corfu est assez d'agrément. (Azt állítják, hogy a korfui csatorna elég tágas és biztos akár egy egész hajóraj befogadására.) Minél közelebb értünk Korfuhoz, annál inkább koncentráldott a szép kilátás. Balra a helyiségtől egy nagy arzenál látható, egész közel Govinéhez.²⁴ – 11 órakor érkezünk meg, horgonyt vetettünk és egy tisztet küldtünk a fedélzetről a városba, mialatt mi reggelihez ültünk. Az egészségügyi hatóság két embert küldött a hajóra, akik minden felírtak, amit ilyenkor tudni kell. – Előkészítették a legnagyobb csónakot, és éppen indulni készültünk Fredrick Adams tábornokhoz,²⁵ amikor a tábornok, aki Maitland tábornokot²⁶ mint a Jón szigetek és Málta kormányzóját helyettesíti, e pillanatban azonban Milánóban tartózkodik, John Maitland alezredest (Earl of Lauderdale fiát)²⁷ küldte hozzánk, hogy a *britek* nevében köszöntse az internuncius urat (őrá könnyen ráismerhetek a főárbocra tűzött négyzögletes zászlóról). Minden poggyászt tehát a várba szállították – és ünnepélyes megbeszélésre került sor. Átadtam Adams tábornoknak ajánlólevelemet, melyet Kaunitz hercegnőtől kaptam – csinos férfi a tábornok, ősz, és 34 éves: Kaunitz hercegnő 10 évvel ezelőtt ismerkedett meg vele Sziciliában. – Az angolok minden alkalmat kihasználnak, hogy jelét adják az osztrákok iránti ragaszkodásuknak, mivel nincs okuk az ellenkezőjére, és mivel az okosabbnak és értelmesebbnek jobban is áll, ha udvariasan bánik a műveletlenebb és gyengébb nemzetekkel, mint ha modortalanul közeledik hozzájuk. – Két nemzet versengése csak gyűlöletet szülhet, mint az újabb időkben az angol és a francia nép között láthatjuk: a hatalmasabbik ellen az összes többi egy táborba gyűlik, és szükségből és érdekből barátok lesznek. Még csak rövid ideje történt, hogy Franciaország általános túlhatalomra tett szert az összes többivel szemben, és ezért az angolok és osztrákok barátsága még nem szűnhetett meg. Idővel ez a szeretet is alább fog hagyni; de nem azért, mert az osztrákok a britek versenytársai lesznek, hanem mert azoknak ugyanúgy össze kell fogniuk más népekkel emezek ellen, ahogy ők fogtak össze egykor Napóleon ellen. Ha kezünkbe vesszük a térképet, és látjuk az angolok jelenlétét a jón szigeten, alig tudjuk megtartóztatni magunkat a nevetéstől! – Mit jelentsen ez? – Akadnak olyan jámbor és együgyű emberek, akik az Adriai-tengert az osztrák császár birtokának vélik? Az a kevés tengerésztiszt, akik a mi szolgálatunkban állnak, és akiket ama rövid ideje, mióta az Orione brigen vagyok, megismertem, sajnos, túlságosan is jól érzik, hogy személyhajók, nem pedig hadihajók parancsnokai! – Egy nagy monarchiának *nagy hata-*

lommel is kell bírnia; egy kis népnek nincs szüksége erőre, mert az mindig a nagyoknak kell, hogy felhasználják céljaikra; a kis népek élhetnek nyugodtan és boldogan. Országuk olyan szárazföldi tóhoz hasonlít, amelynek partját szép fákkal és virágokkal lehet díszíteni – az óceán viszont olyan ország, ahol a hajós könnyen alámerülhet, de győzhet is a hullámok erején. – Adams tábornok a várban fogadott bennünket, ahol Maitland tábornok lakni szokott, és amely most üres, kivéve a magántitkárát, Hankey ezredest;²⁸ a fellelgvár jó állapotban van, a felvonóhídtól balra áll gróf Schulenburg tábornok²⁹ szobra, aki törökök ellen védte ezt a helyet, mikor a velencei köztársaság szolgálatában állott. Ez ugyanaz a gróf Schulenburg, akit Voltaire a „XII. Károly”-ában oly nagy dicsérettel említ. Gróf Lützow, úgy látom, nem valami jó fellépésű – ez is olyan tulajdonság, amellyel nem lehet felruházni valakit, és boldog, aki birtokolja, mert mégiscsak szép látni, ha egy követ gráciával végez el egy *entré de chambre*-t (hivatalos bemutatkozást), mindenkivel fesztelenül tud társalogni és csinos, lekötelező kifejezésekkel tud válaszolni. – A 7 sziget 7 szenátora szintén eljött az erődbe, és Theotoky báró, akit itt *altesse-nek* címeznek, vezette őket szép sorjában. – Végül kölcsönös bókok után széteszlottunk, első útunk Paulich ezredes főkonzul úrhoz vitt (a bécsi invalidus-parancsnok testvére). Szellős házban lakik, és csak 4 hete érkezett. – Kiállhatatlan fecsegő, és olyan korlátolt, hogy akkor is biztosan rájöttem volna, ha nem mondják, hogy *osztrák* ezen a szigeten, mert azt azért meg kell vallani, hogy bár más téren nem vagyunk ügyetlenek, csak lassúak, arra mégis különösen adunk, hogy külföldön minél gyakrabban képviseljük magunkat nevetséges emberekkel. – A korfui angolok kinevetik a derék fickót. – Miután a vizit is véget ért, és láttam, hogy egy ilyen tökféjú konzul semmi élvezetet nem jelenthet nekem, sétáltam egy kicsit Lützow gróffal a városban.

Korfu, úgy látom, minden itáliai várostól különbözik, a németektől még inkább. – Szűkek az utcák, a kövezet rettentő rossz, és a mocskos, feltűnően büdös emberek tömege nem csekély. – A jó gyümölcs, amelyet találtunk, nem kis *élvezetet* nyújtott, mert fáradtak voltunk a tengertől, ha betegek éppenséggel nem is. – Miután céltalanul lődörögtünk két óra hosszat, Landschulzcal és Enderrel kereket oldottunk, és a Venezia vendégfogadóban néhány szobát nyitattunk. – Van itt egy angol is, akinek volna vendéglője, de a kettő egyike sem jó, még csak nem is tűrhető, és én annak, aki némi időt kénytelen vagy akar itt eltölteni, csak azt az egy tanácsot adhatom, hogy magánháznál keressen szállást, mert ezekben az intézményekben, amelyeket említettem, annyi a poloska, a bolha és más rovar, hogy egyetlen

1818. AUGUSZTUS

éjszaka sem tudtam nyugodtan aludni, pedig az ilyesféle dolgok nem szoktak könnyen elijeszteni, úgyhogy ennél fogva korán reggel a vidék belseje felé indultam, és hogy ne a brigünk sajkájától függjek, a szárazföldi tartózkodásnak adtam elsőbbséget. Mégis a brigen ebédeltem, és este szálltam megint partra. 25-én kora reggel Pagliopolisba mentem, ahol egykor Alcinoos kertjei voltak.³¹ A franciák itt többféle ásatásokat végeznek; de az eddigi leleteik korántsem érték meg a fáradságot – látni különben semmit sem lehet. – Délidőben Adams tábornoknál voltam, aki pompás ebédet adott nekünk, teljességgel angol ízlés szerint. Itt újítottam meg az ismeretséget John Maitlanddel, a 32-es gyalogezred ezredesével,³² Earl of Lauderdale fiával. Fivére a Glasgow fregatt parancsnoka, és teljesen a Lord High Commisioner³³ szolgálatára áll. Ebéd után hazamentem, és a kis korfui Cazzetit találtam ott; csinos egy alak! – előző este szedtem föl véletlenül az utcán, és ő minden avanien (?) mellett, a legjobb akaratú, de egyben a legnagyobb tudatlansággal, bérszolgaként kalauzolt engem és társaimat egész korfui tartózkodásom alatt.

[1818. augusztus 26.]

26-án Maitlandnál voltam, ebédre pedig Theotokynál – Minél jobban megismerem az angolokat, annál inkább megkedvelem őket: micsoda értelmes, reális emberek. Költői, zenei és festő tehetség géniusz egyáltalán nincs bennük, de annál kiválóbb *gondolkodók és elmélkedők*.

Theotokyt Bonaparte alkalmazta, nagyon okos fickó. Az angolok értelmes és derék embernek tartják. A korfuiak ellenben gyűlölik. Ez a rendes sorsa azoknak, akik valamilyen szerepet játszanak egy elnyomott országban, és nagy lelki erő kívánatos ahhoz, hogy valaki kitegye magát *honfitársai* gyűlöletének, a honfitársai előtt alapjában véve nagyon rossz színben tűnjön fel, és minden köszönet nélkül mégis szolgálja hazáját. Ebéd után összegyűlt néhány görög család a bárónál, és megjelent szertartásosan a hitvese is néhány sárga gyermekével. Egy görög hölgy, aki kora ifjúságában nagyon csinos lehetett, és bájos viselkedése nagy ámulattal töltött el, mert még soha nem hagyta el a szigetet, a zongorához ült, és elénekelt néhány duettet egy szigetlakóval, akinek olyan hangja volt, mint egy medvének. Néhány angol tisztfeleség ékesítette a társaságot, szintiszta nemzeti viseletben, amely még sokkal komikusabbnak tűnt előttem, mint a korfui nők divatja. Madame Fraiser egyike azoknak az angol nőknek, akiket Voltaire a „Pucelle”-jében³⁴ annyit emleget, *qui est modeste la nuit, et insolente le jour* (éjjel szende, nappal szemtelen).

1818. AUGUSZTUS

[1818. augusztus 27.]

27-én reggel Dabowits felültetett, és egy öbölbeli barchettával kellett felkeresnem a Potamos patak torkolatát. Potamo falának³⁵ gyönyörű a környéke, a szigeten lévő St. Salvadore hegység és az Acro Ceranuo kezdete Ó-Epirusban olyan szorosan fogják közre a tengert, hogy az ember Genf környékén vélhetné magát. Teljesen elvész a tengeri vidék kellemetlen jellege és a nagy olajfák és általában a még Itáliában sem ismert cserjék vegetációja érdekessé teszik a sétákat. 4 órakor a 32-es angol gyalogezred *étkezdejében* ebédeltem. Hogy mennyire megörültem újjól ennek az intézménynek, miszerint egy ezred tisztjei együtt ebédelnek, később sub signo még elmondom, és hogy mit tartok azokról a korfui angolokról, akiket megismertem. Este 8 órakor teljes *szélcsendben* indultunk el Korfuból és

[1818. augusztus 28.]

másnap reggel 3 mérföldre voltunk a várostól. – Korfu sajátos benyomást tett rám. Minden másnak látszott. A házak mind fából vannak, az utcák roppant keskenyek, és annyi ember nyüzsg rajtuk, hogy alig lehet járni. 2 vendégfogadó van, de mint később megtudtam, lehet magánházat bérelni, és ott elég jól lakni. Vásárolni nemigen van mit: a gyümölcs jó. Júliusban és augusztusban nagyon veszélyes a malária, sok angol közkatona fekszik lázasan. – Ősszel sok a fűrj, de még több az erdei szalonka. A tél enyhe, a szemközti Albániában viszont nagyon zord. Jég soha nincs a szigeten, azt Albániából kell hozni, ahol a hegyek természetes tartályokat képeznek. Nem volt szerencsém friss vizet ihatni, mert 3 hete nem jött hószállítmány Epirusból. Ezt a késedelmet a pestisnek tulajdonítják, amely Ali pasa³⁶ országában állítólag nagy pusztítást végez. Ali pasa az egyetlen *török*, akitől a konstantinápolyi törökök félnek, és akit respektálnak. A Nagyúr³⁷ gyűlöli. Néhány éve azt jóskolták Ali pasának, hogy pestisben fog meghalni, ezért ő rettentően fél ettől a nyavalyától, és annyiféle óvintézkedést tesz ellene, amennyit Törökországban csak lehetséges. – Az ő országában egyébként akkora a rend, hogy az ember az utcán hagyhat akár egy pénzeszságot, nem lopja el senki. Míg el nem érték ezt a tökélyt, sok embert kellett megölni! – Mister Castright,³⁸ akivel Adams táborok révén ismerkedtem meg, Prevezában³⁹ látta őt, ahová azért ment a pasa, hogy fogadja Maitland tábornokot. Fraiser kapitány, a legkolosszálisabb termetű ember, akivel valaha találkoztam, kísérte a generálist; és tréfából azt mondták a pasának, minden skót ekkora méretű, mire a pasa nyomban azt felelte, hogy nagydarab ember sohasem lehet vitéz! 70 esztendő, és olyan a nevetése, mint a tigrisé. – A 7 jón sziget *szabad állam*, az angolok

pártfogása alatt! – Lehet-e csinosabb paszkvillust írni egy szabad államról és a protektoráról? Ha az ember keletről jön, Korfuban 40 napot vesztegzár alatt kell töltenie: ez a szabály, a kormány azonban eléggé felvilágosult, hogy kivételt tegyen néha, mikor az utazók olyan vidékről érkeznek, ahol pestisnek nyoma sem mutatkozik. A Korfuból érkezőknek az összes többi európai kikötőben 21 napot kell vesztegelniök, ezért összesen 61 napot kell az embernek a többiektől elkülönítve tölteniük, hacsak nem kap engedményt a korfui angoloktól, és a nagyúr országaiból hazájába visszatérőben útja nem egy másik szigeten át vezet. Aki tehát fel akarja keresni a jón szigeteket (mert az összes többin is ugyanolyan vesztegzárral kell számolni, mint Korfu szigetén), annak odafelé menet kell megtekintenie őket. – Közvélekedés szerint Triesztben lehet a leggyorsabban átesni a vesztegzáron, és ehhez néhány pénzérme adhatja a legnagyobb impulzust. – Az otrantói kórházban egy angolnak, akinek itt kellett letöltenie a 40 napját, *jókora vadászterületet* utaltak ki szórakozásul, és ő ez idő alatt, amely általában unalommal telik, igen jól elszórakozott. – Én valószínűleg Máltában fogom a vesztegzáramat tölteni. A lazarett⁴⁰ a várostól magától nagyon messze van ugyan, és télidőben minden látogatást lehetetlenné tesz, viszont kap az ember mindent kölcsön, amire szüksége van, hogy az önmagában is épp elég kellemetlen időtöltést megszépítse, a négy üres fal között lakályosabban érezze magát. Úgy képzelem az ember, hogy rettentő nagy szerencsétlenség, ha 40 napot egy szűk, barátságatlan helyen kell leélnie, én azonban ezt már nem hiszem, mióta megízleltem az unatkozást a hajón, és mióta megtapasztaltam, milyen kellemes nagy nyugalomban felidézni mindazt, amit láttunk, de csak hevenyészve és sebtében jegyeztünk meg.

[1818. augusztus 28.]

Délután 3 órakor egy kis zökkenést éreztem – un coup de talon⁴¹ –, kis kabinomban voltam, és Oehlenschläger⁴² Aladdinját vagy Coreggióját olvastam, de azon nyomban úgy kiestem *elmélyültségemből* (Kranichsfeld úr⁴³ így nevezi azt hangulatot, amelyben verseket szokott írni), hogy nem tudtam ellenállni a kíváncsiságomnak, hogy fel ne menjek a fedélzetre. A hajó nem is ütődött olyan nagyot, amikor a homokzátonyra futottunk – ugyanis ezt fedeztem fel mindjárt fel, mihelyt kidugtam a fejem a kajütből – nem többet, nem kevesebbet. Óránként egy mérfölddel vitorláztunk, ezért a hajó nem is fúródhatott mélyen a homokba, és a fedélzeten is olyan jelentéktelen volt előzőleg a mozgás, hogy az ember észre sem vehette igazán a teljes megállást. De ez történt, mert még a kormánylapátot sem lehetett megmozdítani. A parancsnok aludt, és az őrséget ellátó hadnagy azt

az ostobaságot követte el, hogy túl közel ment a parthoz, mert alig voltunk tőle 500 lépésnyire, úgyhogy az egész eset inkább tréfás és nevetséges volt, mint amilyen veszedelmesnek egy pillanatra látszhatott. Csak a parancsnokra és a hadnagyra nézve volt komoly az ügy, mert őket kettőjükét súlyos perbe foghatták volna – az előbbit amiatt a meggondolatlanság miatt, hogy nem fogadott fel révkalauzt, az utóbbit magáért az ügyetlenségért. Stalimene⁴⁴ nyakkendő nélkül jelent meg a fedélzeten, és olyan rémült ábrázattal, amelyet olasznál még soha nem láttam, márpedig ez elég sokat mond. Ender festett róla egy karikatúrát, hasonló tehetséggel, mint ahogy minden egyebet rajzol le. Nem-sokára Lützow gróf is előjött kíséretével az odújából, és csodálkozva, de egyáltalán nem aggodalmasan néztünk hol egymásra, hol a személyzetre, mert a szárazföld közel volt, a levegő tiszta, a szél észrevétlen. – Én nagyon élveztem, ami történt, és már kész is volt a tervem arra az esetre, hogy ha a briget nem lehetne kiszabadítani a homokágyából: az embereimmel együtt partra tétetem magam, és elvitetem magunkat, ahogy csak lehet, Prevezáig – aztán Janinán⁴⁵ és Ali pasa birodalmán át Salonikiig, és onnan Konstantinápolyig szárazföldön folytatjuk az utunkat, az Orionét pedig teljesen rábízzuk jövőendő sorsára. Lützow gróf sokkal nagyobb zavarban lett volna. És ha már egyszer hajótörést kell szenvednem, ami igazán lehetséges, hiszen még több tengeri útra készültem, Isten neki, soha rosszabbat, mint amilyen a korfui csatornában történt: olyan hajótörés, amelynél senki nem fúl vízbe, kétségkívül ritka dolog, és ez történt volna, ha nem ér bennünket az a szerencse, hogy másfél óra múlva ismét szabadon úszunk. – De hogy micsoda láрма és micsoda rendetlenség támadt a hajón, megint bebizonyította nekem, mennyire felületes emberek az olaszok, és mennyire hasznavehetetlenek komoly pillanatokban. Hogy elszabadulhassunk, először bevontak minden vitorlát, nehogy a hajó még jobban belefúródjon a homokba, aztán kivetettek egy nagy horgonyt, és ferde szögben húzni kezdték – hogy a horgonyt tartó vastag kötél mentén sorba állított matrózok mit összekiabáltak, az igazán figyelemreméltó volt. Később megígértük a parancsnoknak, hogy az eseményről soha nem teszünk említést Bécsbe írandó leveleinkben, és ezt én meg is fogom tartani; mert az ilyen esetnek nagyon könnyen lehet cassatio vagy lefokozás a következménye. – Őrizze meg tehát ez a lap titok gyanánt ezt az apróságot – úgysem fogja senkifia, még én magam sem többé elolvasni. Fél nyolc felé értünk ki a szorosból, és óránként 3 mérföldes sebességgel vitorláztunk kitűzött irányunkban. Az éjszaka minden manőverezés nélkül múlt el, ami igen ritka dolog a hajózásban.

1818. AUGUSZTUS

[1818. augusztus 29.]

Reggel megpillantottam a Paso és *Santa Maura* szigeteket⁴⁵: ez utóbbi egykor félsziget volt – és hogy *sziget* lett belőle, valószínűleg földrengésnek köszönhető, amely igen gyakori a jón szigeteken. Innen könnyű eljutni a lepantói öbölbe⁴⁷, ahol egykor II. Fülöpöt megverték a törökök.⁴⁸ – Dél előtt 11 órakor a Cephalonia⁴⁹ szigetén lévő Monte Nero magasságában voltunk – ez a legmagasabb hegy a jón szigeteken, és nevét sötét színéről kapta, mely a pínéaktól származik, amelyek beborítják. Még ennél is sokkal sötétebb volt, de a tüzek, amelyeket a pásztorok gondatlansága okoz, évről évre ritkítják az erdőket. A pínéák igen alkalmasak árboznak, és mivel az angoloknak szükségük van ilyen fára, nem nehéz elképzelni, hogy ez a szép hegy még sokáig meg fogja őrizni jelenlegi színét. 12 órakor az északi szélesség 38. fokán voltunk. – Kephallonia szigetének egyik kiszögellő hegyfokán néhány különálló szirtet látni, ahol most Scala⁵⁰ városa víz alatt van, mivel 200 évvel ezelőtt rengés következtében szép magaslatáról alábukott. – ½ 8-kor Zante⁵¹ szigetének közepénél jártunk, és szívesen behajóztunk volna a szorosba, hogy megnézzük a kikötőt és Zante városát, melyek fekvésükkel állítólag igen szép és kellemes látványt nyújtanak. Csakhogy a *tajak szépsége* még sokkal relatívabb, mint az embereké, és bizony *meg kell szoknunk*, hogy olyan vidéket is szépnek találjunk, ahol nincsenek fák, és a nap kiégette a növényzetet. – Bár keleten gyümölcsöt terem minden, még az is, aminek, mondhatnám, se törzse, se ágai, se levelei nincsenek. A gazdák bizonyára még jobban szeretik ezt a napot, amely csak a hasznosnak nyújt meleget, mint a magamfajta tékozló, aki a platánt vagy a tölgyfát minden másnál többre tartja a világon, még ha az csak egy kertnek szolgál is díszül. – Késő volt már azonban, hogy az éjjeli sötétben bemerészkedjünk a szorosba, és kívül maradtunk messze tőle.

[1818. augusztus 30.]

Másnap reggel 8 órakor megpillantottuk Morea⁵² partját és egészen messziről Sapienza⁵³ szigetét! – Nehéz lehet elérni ezt a földet! vajon eljutok-e életemben valaha a közelébe?

11 órakor Modon⁵⁴ városát és kikötőjét láttuk – jónak mondják; ½ 5-kor Coront.⁵⁵ Ebben a két kikötőben az a jó, hogy bármilyen szél van, vagy az egyikbe, vagy a másikba be lehet futni, mert egy földnyelvnek úgyszólván a jobb és baloldalán vannak. Este elült a szél, és egész éjjel egyhelyben vesztegeltünk – ez nem valami jó tréfa – és a lárma meg a meleg, amit a kajütben el kell viselni, türelmet kíván, ha zúgolódás nélkül akarja viselni az ember. – Nekem azonban ez nagyon a javamra válik, és jó tanulság a jövőre nézve, csak hasznát is tudjam majd venni.

1818. SZEPTEMBER

[1818. augusztus 31.]

31-én reggel már kicsit jobbra fordult a Zephir, és 9 óra felé Matapan⁵⁶ magasságába értünk. Estére a közelben látszott az Ovo szirt⁵⁷, és messze az utolsó jón sziget: Cerigo.⁵⁸ Éjszaka megint bonaccia (szélcsend) volt, mint az öbölben és az Archipelagusban a tengerészek mondják, és egy lépést sem haladtunk előre.

[1818. szeptember 1.]

Szeptember elseje sem volt valami kellemes nap, mert a szél csaknem szembe fordult velünk, és roppant kellemetlen táncolás közben, nagy keservesen, a lehető legunalmasabb lavírozással sem jutottunk messzebb, mint Cerigo és Cerigotto közé. Candia⁶⁰ szigetéhez, amelyre nagyszerű kilátás nyílik, egészen könnyedén eljuthattunk volna 2 óra alatt, mert ebben az irányban szinte éppen hátszelünk lett volna.

[1818. szeptember 2.]

A legcudarabb szelet élveztük! Quelle tangage (Micsoda tánc). Milótól⁶¹ 16 mérföldre álltunk meg az éjjel. Szakácsom, Krebs, akit a mindenféle furcsa megjegyzései miatt már korábban elkereszteltünk emberismerőnek, éjjel fölment a fedélzetre, a legénység egyetlen tagja sem vette észre őt, ő azonban észrevette, hogy a legnagyobb csendben nagy horgonyt bocsátottak le a tengerbe. Reggelente mindig megkérdezzük, hány mérföldet tettünk meg az éjjel – és most könnyű magyarázatot találunk a *bonacciára*.⁶² – A jó emberek egyáltalán nem ismerik az archipelagoszt⁶³, és kalauz nélkül, akit elmulasztottak felfogadni Korfuban, holott a parancsnok utasítást adott rá, éjszaka nem mernek előre haladni. Különben ez a szép kényelmes éjszakázás így, hogy alig fúj a szél és szép tiszta idő van, elbűvölő, de nem tudom, hogy ezek, akik a nyugalmas és veszélytelen pillanatokban, mint láthattam, kétségkívül nagy bátorságot és tudást tanúsítottak, mit csinálnának egy viharos sötét éjszakán.

[1818. szeptember 3.]

E hó harmadika nagyon unalmasan telt. Egyfolytában tramontánánk⁶⁴ volt, és bár a hajónak ez a mozgása, az egyhelyben való imbolygás sokkal erősebb, mintha heves viharban lennénk, nem éppen kellemetlen, mégis azt hiszem, ezen a hajóúton még nem éltem át 12 kellemetlenebb órát. Közben keserves igyekezettel mégis csak Ananas szirtje⁶⁵ és Milo szigete közé értünk, és itt is éjszakáztunk: hosszú nap volt, de a szélnek annyi hasznát mégis vettük, hogy 3-án⁶⁶ kora reggel rajtunk múltott, befutunk-e Milo kikötőjébe vagy tovább lavírozunk. A parancsnok azon a véle-

ményen volt, hogy fussunk be, Lützow gróf is, én is, egyszóval mindnyájan – csakhogy bizonyos idő óta olyan *feszült a viszony* köztünk, hogy nem mindig érintkezünk nyíltan, és a két *párt* túlzott előzékenységből nem mer semmit sem indítványozni, hanem csak a másik akaratát kívánja teljesíteni. Ez a viselkedésmód sokféle emberi viszonylatban lehet a fő oka minden félreértésnek és bajnak, aminek könnyen elejét lehetne venni, ha kitar-tanánk amellett a szabály mellett, hogy a túlfeszített idegzetű, érzékeny emberek a mindennapi életben legalább annyira kelle-metlenek, ha nem még inkább azok, mint a durvák és faragatlanok. – A parancsnok unalmas határozatlanságának, hogy javaslatot teyen-e a kikötőbe való befutásra, én vettem véget – és né-hány kölcsönös bók után, egyfelől, hogy a brig és az egész legénység csak az internuncius úr szolgálatára van fölszerelve, és az ő akaratától függ minden – másfelől, hogy ilyen kitűnő parancsnok mindenben szabad dönthet – végül határozat szüle-tett, hogy befutunk a kikötőbe. Hogy ezt végképp megtörtén-hessen, előbb másfél órán át keresnünk kellett a szelet, to look for a wind, és be kellett állnunk a megfelelő irányba. Ez a manő-ver nem volt unalmas, mert Milo szigetének keleti partja lépés-ről lépésre változott: nagy meredek szikák képezik a partot, némelyek félig-meddig már leomlottak, mások éppen készülnek erre – a tenger keményen törik meg rajtuk, és a csúcsaikat nem borítják fák, a táj olyan kopár, amelyet csak képzelni lehet, és az itt-ott még a kövek között is mutatkozó fű annyira ki van égve, hogy a nevezett szigetnek ez a partja a terméketlenség tökéletes képét mutatja: 10 óra felé a Milo szigetének kikötője felé vezető csatornában úgy helyezkedtünk el, hogy Anti Milo szigete a há-tunk mögé került, és így képesek voltunk végre minden veszély nélkül befutni. Balra egy sziklacsúcson Castro⁶⁷ kis városa lát-ható, szegényesen, szárazon és rendetlenül, jobbra pedig néhány nagyobb magaslat és teljesen lakatlan, műveletlen tájék. A csator-na bal partja is nagyon szomorú, kietlen és komor képet mutat, néhány fügefa és más bokrok mégis ellátja azt a kemény szol-gálatot, hogy valamiképp díszítse az utálatos környéket. – Mivel 6 napja nem ettünk marhahúst, megörültünk a tehenek és ökrök látványának, amelyek a sziklahasadékok közt szegényes táplálé-kukat keresgéltek. És élénken el tudtam képzelni, hogy ennek a remek állatnak a látványa mennyire megörvendeztetheti azt, akik több éven arra a csekély élvezetre fanyalodnak, hogy zsíros ürühússal kell táplálkozniuk. – Olajfát sehol nem láttam, később megtudtam, hogy nincs is a szigeten. – Érdektelen képet nyújt ez az útszakasz mind a festőnek, mint a tisztnek, akinek friss élel-miszer beszerzéséről kell gondoskodnia. A festőnek két színre van szüksége, hogy ábrázolja Milo szigetét: kékre és szürkére.

A fák is szürkék, és a házaknak nincsen se tetejük, se ablakuk, és szintén szürkék. – Mikor a csatorna közepe táján voltunk, egy kis csónak jött felénk, ketten ültek benne, és mivel a szél szembe fújt velük és nagy volt a hullámozás, nehezen eveztek. Úgy véltük, halászok, de csakhamar kiderült, hogy eltökélt szándékuk felénk tartani. A briget feljüket irányították, néhány vitorlát bevontak, és odavetettek nekik egy vastag kötelet, azt a csónakban ülő egyik görög el is kapta, de mivel túl nagy erővel haladtunk, kénytelen volt mindjárt el is ereszteni, és néhány pillanat múlva már olyan messze voltunk tőlük, hogy el kellett halasztanunk a velük való beszélgetést, míg horgonyt nem vetünk. – Ez nemsokára megtörtént, miután örömmel fedeztünk fel lépésről lépésre újabb hajókat a kikötőben. A kikötő egy szurdokot vagy öblöt képez, amelyben akár 1000 jármű is elfér kényelmesen. Az egész szigettengeren nincs még egy menedék hadihajók számára, amelyet a milóihoz lehetne hasonlítani, az egyetlen hiányossága, amit kifogásolni lehetne, hogy szinte túl nagy a felszíne, és a tenger ezért erősen hullámozik benne. Kereskedelmi hajók számára ez persze nagy hiba, hadihajókra nézve nem az. Körülbelül 20 jármű volt a kikötőben, mikor megérkeztünk, köztük 2 osztrák: kölcsönösen felhúztuk a zászlókat, és a kereskedők, aki Ferenc császár⁶⁸ jogára alatt keresik a hasznukat, 7 ágyulóvéssel üdvözölték az Orionét. – A görög, aki a kis csónakban felénk közeledett, időközben felvont egy kis vitorlát, és nemsokára ott is termett a fedélzeten. Révkalauz volt, aki a szolgálatát akarta felajánlani nekünk. Örömmel elfogadtuk az ajánlatát, mert biz'isten elkelt ilyen személy a fedélzetünkön. Ez a görög, aki az egyik legtekintélyesebb ember a szigeten, minden más téren is felajánlotta a szolgálatait, és nem kevéssé megörvendeztetett bennünket azzal a hírrel, hogy Castróban mindaz kapható, amire egy hajón szükség lehet, bor, kenyér, hús és víz jó minőségben és bőségesen. (2 ½ sor törlés.) Gnoato hadnagy 12 matrózzal és néhány altiszttel a partra küldetett, hogy beszerezzen minden szükséges készletet – et pour faire de l'eau. [hogy vizet szerezzenek]. Elkísérte a számvivő és a kalauz, aki Triesztből jött velünk. – Én és embereim alig győztük kivárni, hogy ismét a szárazföldre tehessek a lábunkat, és beszálltunk a középső csónakba. – Furcsa egy vidék ez, nem hittem volna, hogy az Archipelugosban ilyen szigetek is létezhetnek. Csupa szikla minden, nagy kőtömbök mindenütt, és azt hihetné az ember, hogy tűzhányók és egész tengerek dúlták fel így a vidéket: egyszóval olyan kietlen minden, hogy mielőtt jobban megismertem a környéket, az volt az érzésem, hogy aggódva kell a számba vennem minden egyes apró falatot, mert egyszerűen nem tudtam elképzelni, hogy ez a föld bármit is megteremhet. Sziklák közt

visz a gyalogösvény Castróig – be fáradságos és hosszadalmas! Különös érzés volt az is, mikor befutottunk a kikötőbe, hogy egyre több hajót látunk, de a kikötő karéjában egyetlen házat sem, míg végre észrevettük, hogy a sziget főhelye a sziklacsúcsra épült Castro! Két kis lakhely azért található a kikötőben, bor- és pálinkaraktárak, és egy jó kút is van mellettük.

A sziklai faluba menet itt-ott felásott földet láttam, keskeny sávokat kövek között, falakkal kerítve, melyek azonban egész alacsonyak. Életemben először láttam virággal a gyapotot, és a gyümölcsöt is magán a növényen! Több fajta márványt és porfirt is láttam – és végre egy félig kiásott, kitűnő állapotban fennmaradt színházat – párosi⁶⁹ márványból – az athéniek korából. Néhány éve ásták ki, mégpedig egy mylord⁷⁰ megbízásából (hogy angol volt-e vagy olasz, nem tudja senki, mert itt így hívnak mindenkit, aki pénzt költ), aki nemrég halt meg Athénban. A nevét sem tudja senki a szigeten, a Nagyúrtól mindenesetre fermánt⁷⁰ kapott, hogy a színház az ő tulajdona, és senki emberfia ne merészkedjen a legkisebb darabjához se hozzányúlani. Hogy ki vigyáz az elhunytak erre a tulajdonára, igazán nem tudom; de annyi bizonyos, hogy semmi sem vész el belőle – valószínűleg, mert az itt lakók úgysem tudnák mire használni. Mintegy másfél órás, roppant fárasztó gyaloglás után, amelyet a Vezúv megmászásához lehetne hasonlítani, végre megérkeztünk a kopár Castróba. Első útunk ahhoz a göröghöz vezetett, aki kalauzunkul ajánlkozott, és az is lett. – Nagy volt a hőség, az út hosszú és fárasztó, ki voltunk merülve. Landschulz magánkívül volt, aggódtam, hogy ez a nagy próbatétel komoly ártalmára lesz egészségének, de csakhamar magához tért, és már egész jól van. – Castróban konzulja⁷² van minden jelentékenyebb nemzetnek, amely kereskedelmet folytat a szigetvilágban. Az osztrák császárnak jelenleg nincs. De hogy egy konzul milyen hasznót hajthat az államnak, amelyet szolgál, olyan szigeten, mint Milo, ahol a helybeliek csekély vagy inkább semmilyen ismeretekkel nincsenek megáldva és felruházva, arra még nem sikerült rájönnöm, és igazán fel nem foghatom. Fizetést mindenesetre egyáltalán nem kapnak, ez a legjobb az egészben, és ilyen feltételekkel akár ezernyi szolgát is tarthat az ember. A helybelieknek azonban nagy becsvágya, hogy betölthessenek ilyen állást, mert akkor minden adótól mentesülnek, és egyéb előjogokat is élveznek, de hogy milyeneket, folytonos kérdezősködésem ellenére sem sikerült megtudnom. Hogy egy konzulnak ilyen szigeten, mint Milo, semmi haszna nincs, abból is látom, hogy brigünket és a többi osztrák hajót, amely még a kikötőben horgonyoz, a helybeliek akkora figyelemmel halmozzák el, mintha minden lakos osztrák alkalmazásban állana, vagy akár még többel is: ezek az emberek

azonban részben abból élnek, amit eladnak azoknak a hajóknak, amelyek befutnak a kikötőjükbe, hogy pótolják élelmiszerkészletüket. Ezért előzékenyek és szolgálatkészek, és nem látszanak közben túlzottan hasznonlesőnek, ami különben a görögöket általában jellemzi. A milóiak feltűnően különböznek többi gyűlöltre méltó honfitársuktól, és igen derék, szíves és rendes emberek. Jövendő révkalauzunk például olyan megnyerő és előzékeny modorú ember, hogy máris mindnyájan megkedveltük. A házában frissítőül sajtot, bort, rumot, finom kenyeret és elsőrangú szőlőt tálaltak fel nekünk. Mindent kellő mennyiségben. Hogy ilyen pillanatokban hogy ízlik a szőlő, azt el se tudja képzelni akárki. Én soha életemben nem ettem még ennyit, 4-5 óra hosszat szinte semmi más nem csináltam. A révkalauz felesége éltes, de eleven asszony, a lánya ellenben csak 14 éves, és arca a legcsinosabb, amely a világon látható. A természetéről sajnos fogalmam sincs, mert a görög lányok, valószínűleg ékesség gyanánt, akkora vánkost viselnek a hátsó felükön, hogy mit sem lehet sejteni. Ender, aki minden percet ki szokott használni, magával hozta kis rajzkönyvét, és hozzálátott Marussa kisasszony arcképéhez, *csak úgy ceruzával*. Lassanként összefutott az egész helység, és sokat neveltünk a lányok hiúságán, aki annak rendjelmódja szerint csinosak mind és nagyon szerették volna lerajzoltatni magukat. Egyáltalán karavánunk, mihelyt megérkezett, furcsa képet festett, a tiszt, akit a partra küldtek, hogy élelmet vásároljon a legénységnek, és így *szolgálatban* volt, jókedvűen evett-ivott a matrózokkal, és végül békésen elaludt. Ender egyik vagy másik szüzet festegette vagy inkább rajzolgatta, én a szőlőnél maradtam, és a révkalauzzal társalogtam, aki mindenféle dolgokról érdekes felvilágosítással szolgált. Landschulz minden eszközt megragadott, hogy újra talpra tudjon állni, közben a számvivő erőnek-erejével kicsikart tőle egy dukátot⁷³, átváltotta parára⁷⁴, és végül, minden ok nélkül szétszította a gyermekek között, akik lassanként összegyűltek körülöttünk. A bor mindnyájuknak ízlett, de az utóbbi annyit és oly sebtében fogyasztott ebből az adományból, hogy holtrészeg lett tőle, és e jó hangulat első óráiban olyan tréfás és mókás mutatványokat adott elő, amilyeneket még soha életemben nem láttam. Tovább nem maradhattam, főleg, mert 5 órakor Lützw gróf ebédre várt bennünket a hajón. A visszaút roppant kellemetlen, és azt javasolták, hogy a kis hajót rendeljük Castro városának lábához, és aztán vizen vitessük magunkat vissza – ezt el is fogadtuk, mert csakugyan ez az egyetlen kényelmes módja az út megtételének. Ámde egy olasz hajón, úgy látszik, nem olyan nagy a fegyelem, hogy egy tiszt biztos lehetne benne, teljesítik a parancsait, ugyanis nem jött a hajó, holott több, mint 2 órát vártuk rá a parton, és így

kénytelenek voltunk nagy keservesen ismét megmászni az összes hegyet, és este 8 óra felé értünk végre fáradtan és éhesen a fedélzetre. Így végződött a nap, amely örökre megmarad emlékezetemben. Bármily barátságtalan és rettentő is e sziget, lakói sokkal boldogabbak, mintsem első pillanatra gondolnánk. Abban a szférában, amelyben élnek, a boldogság egyetlen feltétele, még a műveltebbek körében is: a jó étel, a békés hajlék és egy feleség – ennek a 3 *dolognak* a szakadatlan élvezete és könnyű megszerzése. Milóban a Nagyúr az uralkodó, de nincsen semmilyen megbizottja, egyetlen török sincs a vidéken, és évente mintegy 45 000 piaszt⁷⁵ (3000 #) szolgáltatnak be a sciói⁷⁶ kádinak, és akkor mentesek az adótól és más *rendszabályoktól*. Szorgalmasan művelik a földet, már ahol ez lehetséges, és e klíma mellett még a legkisebb növény is gyümölcsöt hoz! A gyümölcsötől alig látszik a fa. A lakosok közül sokan révkalauzok, és ügyesnek mondják őket. A legtöbb kereskedő, aki maga nem ismeri a szigettengert, rendszerint ezen a szigeten fogad fel révkalauzt, és mulatságos látni, amint a hivatásos révkalauzok feleségei nagy látcsövekkel az ablakokban vagy fából készített kis megfigyelő állásokon ülnek, és a sziget körül közlekedő hajókat lesik. Egész Castrónak mintegy 1500 lakosa van, akik szinte mind rokonságban vannak egymással. Egy fiatal görög, akitől megkérdeztem, hogy miért nem házasodik meg, azt felelte, hogy a szigeti lányok mind unokahúgai; mindamellelt könnyű feleséget kapni, mondta, csak pénze legyen az embernek. De hogy honnan hozasson asszonyt a jóember, nem tudom, hacsak nem a szomszéd szigetekről – de azokról még nincsenek értesüléseim.

[1818. szeptember 4.]

4-én reggel vadászni mentem. Rengeteg itt a fogoly a sziklahasadékokban, és még a legjobb vadászok sem tudják kiirtani őket, még kevésbé tehát azok a görögök, akik Milón vadászattal foglalkoznak. A sziget legjobb lövésze volt a vezetőm, óriási nagy puskával, egy sovány házikuttyával és fehér hálósipkában jelent meg előttem, és miután több órán át barangoltunk, volt szerencsém lőni egy foglyot. Megfigyeltem, hogy itt nem repülnek fel csapatostul, mint nálunk, hanem nagyjából úgy, mint nálunk tavasszal, amikor párosával vannak. A madár különben kicsit nagyobb és más a rajzolata, úgy vélem, ez a *perdrix rouge*⁷⁷, de nem vagyok biztos benne. Nyúl nem sok van. – Végre megművelt tájra és szőlőskertekre bukkantam, és az utóbbiakban hosszan időztem. A legfiatalabb tőke is terem! Szüretkor, amelynek most van az ideje, lemetszik a fürtöket, és a tőke mellé fektetik. Itt érik el érettségük felsőfokát, és aztán részben bort

1818. SZEPTEMBER

készítenek belőle, részben megszártják, de ezt csak saját használatukra. Csak borral, gyapottal, gyümölcssel és árpával kereskednek. Olajfájuk kevés van, de elég saját szükségletükre. Ebédre a fedélzeten voltam, és élveztem a friss halat, amelyet a legénység fogott, de nem volt semmi különös; az estét Lützow gróf békés és kissé unalmas társaságában töltöttem.

[1818. szeptember 5.]

5-én Enderrel és Kranichsfelddel⁷⁸ egy görög bárkán, erős szélben ismét partra szálltam, és Castróban felkerestük révkalauzunkat (Signor Francesco Micheli), aki körbevezetett a városban; a szikla szélső csúcsáról több szigetet látni – Argentera, Srifá és Srifanto stb.⁷⁹ Tiszta időben látni Moreát és az athéni földet – csak 60 mérföld a távolság odáig. – Ender lefestette Marussát⁸⁰ színesen is, akinek én minden ülésért ajándékoztam egy dukátot, aztán még egy másik görög leányt is, aki igen szépen mutat és Raffaello Fornarinájára emlékeztet.

[1818. szeptember 6.]

6-án vasárnap volt. Az elhunyt osztrák konzul fia apja nyomdokaiba óhajt lépni, és úgy gondolja, joggal, hogy az internuncius elég fontos személy, hogy sikerre vigye ügyét: ezért ebédet ad, meghívja Lützow grófot, és egész sereg szamarat küld arra a helyre, ahol partra szoktunk szállni, és így várja legközelebbi rokonaival, mert különben az egész helységnek ott kellett volna lennie, a követet és kíséretét. – Lützow gróf elfogadja a meghívást, nem mondja le, de végül cserben hagyja a görögöt. Különben is fura ember, még nem volt a szárazföldön, és úgy vélem, nem is fog partra szállni. Igazán egyszerű életet él, s úgy vegetál, mint valami egészen ártatlan növény. Mérgé nem sok van e növénynek, de gyógyító nedvei sincsenek. Ha csupa ilyen ember lenne a világon, azt hiszem, unalmában elaludna, és nem haladna tovább az útján. – Dabowits⁸¹ Lützow grófot és a parancsnokot kivéve mindnyájunkat partra tett a középső csónakkal, és ott kezdetét vette a szamaras kavalkád. Rengeteget neveltünk! Ismét meglepődtem, milyen biztos a szamár járása, mert kantár és heveder nélkül mentünk olyan hegyeken és bérceken át, amelyeket gyalog csak nehezen lehet megmászni. A követ számára természetesen külön nyeret tettek föl a legnyugodtabb számárra – ezt én kaptam meg (1 ½ sor törlés) –

Ezúttal a vendéglátóhoz mentünk. Az emberek jobb ruhát viseltek, mint munkanapokon. A lányok azonban annál csúfabbak, minél inkább felöltöznek, mert a görög leány modeste maintienne (szerény viselkedés) a legszörnyűbb turnír⁸² a világon. Nagyon éhes voltam, mert nem reggeliztem semmit, és már 2 óra volt. –

Lehetséges, hogy Lützow gróf mégis lemondatta a meghívást, csak minket nem értesített róla. A kis hajó csak 5 órára volt megrendelve, hogy visszavigyen bennünket, és attól tartottam, hogy egész nap ebéd nélkül maradok. Ender hasonló helyzetben volt, de hogy ne kelljen az egész időt a szobában összegyűlt mintegy 50 személlyel együtt végigülnie, mivel csak kevesen beszéltek közülük olaszul, délelőtt el akart kezdeni néhány rajzot. Közöltem ezt az óhaját a révkalauzzal, aki azt a tanácsot adta nekem, hogy halassa el délutánig – ez elég volt nekem, hogy bizakodjam a mielőbbi lakmározásban. Kis idő múlva megterítették egy kis asztalkát, és egy csészealjra rosszul befőzött citromhéjakat és néhány pohár limonádét helyeztek. Velem együtt mindnyájan azt hittük, hogy ebből áll az egész ebéd, és igencsak megijedtem, amikor a révkalauz hozzám lépett, hogy közölje, hogy most van időnk lerajzolni néhány arcot. Még kenyeret sem ettem, mert az nem jár ehhez az előételhez. A lehető legilletendőbben elbúcsúztam, de mikor szóltak, hogy jöjjünk vissza, végre teljesen biztos voltam benne, hogy az igazi pranzo⁸³ majd még csak ezután következik. Egy óra múlva visszajöttünk – az ebéd rizsleves volt, 2 szép vízben főtt csirke és 4 befőtt. Édes bor és gyümölcs. Az egész kompánia a szobában maradt. 5 tányér volt feltornyozva minden vendég előtt, ily módon csak félreteszi őket az ember, és nem kell váltani! A déjeuner,⁸⁴ amitől úgy megijedtem, szokás itt mindenütt, mint később magyarázták, és azért terjedt el, hogy felcsigázzák az étvágyat. Én ezt ügyetlen kezdetnek tartom, és úgy vélem, egy pohár keserű ürmös jobb erre a célra. Ebéd közben megismerkedtem az angol konzullal. Szintén helybeli, de azért értelmes fickó. Az ételek erősen fűszeresek voltak. A jövőendő konzul ebédjéhez adtam 2 dukátot a felszolgáló embereknek. Ugyanennyit a 8 számárért. – A castrói levegő édesen enyhe, és nyugodtan lehet könnyedén öltözve az ember, sem melege nincs, sem attól nem kell tartania, hogy megfázik – érzi, hogy ez a veszély nem fenyegeti. Egy ablakon benézett 4 csinos leányzó a lakásba, ahol delektáltuk magunkat. Sok a csinos lány. Miközben Ender Marussa arcképét festette, sokan megnézték a képet, és bár nagyon bájos lett, egyáltalán nem voltak meglepve. Marussa maga azonban úgy vélte, hogy nem elég jó, túl nagy a szája, a vonalak túl kemények, túl markánsak. Hiúságában egy csomó kifogásolnivalót talált. De azért élvezte az elégtételt, hogy törtük magunkat a portréja birtoklásáért, és így megkülönböztető figyelemben részesült. Ebben a korban a leányok nagy becsben tartják az ilyen kitüntetésekét.

1818. SZEPTEMBER

[1818. szeptember 7.]

7-én ismét vadászni mentem, nem annyira a lövés kedvéért, mert ahhoz nem értek, hanem hogy a környéket megnézzem és mozogjak egy kicsit. Nem lőttem semmit, de felmáztam egy magas hegyre, mégpedig nagy fáradság árán, hogy megnézzem néhány görög pap telepét, akik remeteéletet élnek ott a San Marino kolostorban, amely Szent Györgynek van szentelve. Van két veteményeskertjük, az egyetlen a szigeten, pazar vizük, és jó gyümölcsök, vendégszeretők fogadtak, adtam nekik egy dukátot. Miután bort, likórt, szőlőt és kenyeret kaptunk kísérőimmel együtt, még két nagy kosár gyümölcsöt is adtak az útra. – Délután 2 óra felé megfürödtem a tengerben, ami nagyon jól esett, bár a víz igen hideg volt. Lützow gróf végre partra szállt. Azt hiszem, azért halogatta ilyen sokáig, mert a tenger előzőleg túlságosan nyugtalan volt, és ő, úgy látszik, nem valami nagy barátja a víznek.

[1818. szeptember 8.]

Ma kora reggel teljesen elült a szél, és minden mozdulat vagy inkább manőver, amihez hozzáláttak a fedélzeten, hogy az első kedvező széllel folytathassuk az útunkat, olyan nagy dérral-dúrral történt, hogy kezdem belátni: az olasz népség semmit sem tud csinálni fölösleges láрма és kiabálás nélkül, hogy kellően kidomborítsa a cselekményt. Ma meg akartam nézni az egykori Milo régi városát, ahol még most is vannak házak és lakosok, de olyan rossz itt a levegő, hogy dögletes hatása miatt lassanként mindenki kihál vagy elköltözik. Nagy szerencsétlenség, ha valakit a körülmények arra kényszerítenek, hogy olyan vidéken lakjon, ahol rossz a levegő és a víz. Ezt a 2 dolgot még a remete is jónak és tisztának akarja, ha különben lemondott is minden egyébről a világon. Ismerek mindamellett olyanokat, akik nem remeték, a friss, tiszta levegő élvezetét mégis sajnálják maguktól. Szándékomról, hogy a szigetnek ezt a vidékét is megnézzem, és így végezzek ennek a kietlen szigetnek a megszemlélésével, le kellett mondanom, mert a szél, úgy látszott, kedvezőre fordul, és mozgásba jött az egész flotta. Egyáltalán nem bántam, hogy így történt, mert időmet érdekesebb tájakon szándékozom inkább tölteni. A kikötőben veszteglő, szegény kereskedők még inkább örültek e fordulatnak, mint én, mert egyesek közülük már több, mint 2 hónapja vannak itt, és az ellenszelek mindmáig visszatartották őket attól, hogy folytathassák útjukat a Levantéba. Egyáltalán, figyelemreméltónak tartom, hogy az évszakok e szélességi fokon milyen szabályszerűen változatlanok: pl. már 6 hónapja nem esett eső! A hideg, az esők, a különböző szelek periódusa azonban napra pontosan megjön. Egyikünk megkérdezte

az egyik helybelit, vajon lesz-e már hamarosan eső, mivel az égen felhők mutatkoztak, mire az a leghatározottabban azt mondta, hogy *nem*, „mert ez a hónap egyszerűen nem az eső évadja”. Ma a hold új negyedbe lépett, és állítólag emiatt fordult meg a szél. – Lám, a legkisebb hogy összefügg a legnagyobbal, és egy örök egészben egyesül és koncentrálódik minden. – Ősszel sok itt az erdei szalonka. A tél sosem szigorú, nem is látni az egész helységben semmi *előkészületet* a hideg elviselésére. A házaknak nincs tetejük: felül teljesen laposak, és csak arra szolgálnak, hogy felfogják az esővizet, amely erre való agyagcsöveken a házak alatt elhelyezett ciszternákba folyik, és ivóvíznek meg másféle szükségletekre használják. Némely háznak több ciszternája is van, és így aztán az év során itt vízről már nem is kell gondoskodni. Azok, akiknek a vízkészleteik kicsinyek, kénytelenek szamarakkal felhozatni a vizet a völgyből. Ha az esővizet szénrétegen lehetne átáramoltatni, kétségkívül ez a módszer lenne a legjobb, hogy mindig a legegészségesebb és legtisztább ivóvíz legyen a háznál. – A szőlőtőkének nincs karója, viszont úgy fel van töltve földdel, hogy úgyszólván mély tölcserben helyezkedik el, és mivel így egyáltalán nincs kitéve a szélnek, koncentráltan éri a meleg. *Vajon a szőlőművelés e neme nem volna-e mindenütt előnyös?* – Áloéfát többet is láttam, de ezen az éghajlaton datolya soha nem terem. Haller, egyike annak a négynek, akik Égina szigetén⁸⁵ a Minerva-templom homlokzatát megtalálták, volt az a mylord, aki kiásatta itt a görög színházat, és később Görögországban meghalt. – A szigeten van még 2 másik kolostor is, de szegények és ezért állítólag jelentéktelenek. – San Marino⁸⁶ a Santa Anilea hegy⁸⁷ lábánál fekszik, amelyet néhány hete egy francia korvett⁸⁸ kapitánya megmászott több csillagásszal és más tudóssal. A lakosok *tizedet* fizetnek a Nagyúrnak, és azonkívül még bármit, amit kapudan basa⁸⁹ kénye-kedve szerint kivét rájuk. – A szigetnek körülbelül 2500 lakosa van, és 3 előljárója, akik közül az egyiket néha kormányzóknak is nevezik. Ezeket mindig márciusban választja meg a nép a szavazatok többségével. A tisztség egy évig marad egyazon személyé, néha azonban ugyanazt több évig is megtartják, ha a nép elégedett vele. A konzulok mind mentesek a különadóktól, de a tizedet nekik is meg kell fizetniük. Ha kapudan basának szüksége van 2-3 ezer piaszterre, elküldi ezzel a parancsával egyik tisztjét a szigetre, és vasárnap, mikor az egész nép összegyűlik, a 3 előljáró egyike kihirdeti, és aztán igazságosan elosztva beszedik. Mindent egybevéve Milo szigete 85 ezer piasztert hozhat a Nagyúrnak. *A közönséges tizedet* a kormányzó évente egyszer viszi el rendszeresen Naxia⁹⁰ szigetére. (A parancsnok azt reméli, hogy soha nem fog meghalni, mert ez a vál-

1818. SZEPTEMBER

tozás a világ bármelyik napján megtörténhet). – 8-án reggel kellemes az idő, egész flotta fut ki egyszerre a kikötőből. – Most végre megtudtam, mire jó egy konzul. Egyáltalán nem arra, hogy a hajóskapitánynak álljon szolgálatára, hanem arra, hogy őrizze a kereskedők áruját. Gyakran megtörténik, hogy egy kapitány eladja a hajóján lévő árut, aztán készakarva hajótörést szenved. A konzulnak jelentenie kell az ilyesmit. Dél-tájban rendszeren minden tengeren föltámad a szél, mintha a nap hozzájárulna valamivel ereje kifejtéséhez. Gyenge széllel a könnyű hajó könnyebben és gyorsabban halad, mint a nehéz, következésképpen a hadihajó heves szélben mindig nagy előnyben van más járművekkel szemben. Óránként 15 tengeri mérföldnél nagyobb sebességgel eddig nem lehetett haladni. Ha ezt akarjuk elérni, akkor a szél nem jöhet in puppa (far felől), mert akkor bonacciat csinál egyik vitorla a másiknak. Ugyanazzal a széllel két hajó szembe is jöhet egymással. – Zante legjobb borát verdeának hívják, és meg vagyok győződve róla, hogy az a bor, amelyet Bécsben madeira gyanánt veszünk meg, mind a jón szigetekről vagy Marsalából⁹¹ való. A korfui⁹² angol helyőrségi tiszt, akik mindent meg tudnak szerezni maguknak, képtelenek madeirát kapni!

[1818. szeptember 9.]

9-én. Reggel Negropontét⁹³ láttam, és 9 óra tájban közte és Andros⁹⁴ között voltunk, este felé Zeánál⁹⁵ és a 10-ére virradó éjjel Mitilénénél.⁹⁶ Kitűnő szelünk volt, a hajónk nem imbolygott. Nemrég megfáztam a tengeri fürdéstől, nem érzem jól magam.

[1818. szeptember 10.]

10-én reggel Tenedos elé értünk, és horgonyt vetettünk. Két osztrák kereskedelmi hajó, melyek velünk egyidejűleg indultak el Milóból, és 8 órával később érkeztek ide, udvariasságból üdvözléseket adtak le, noha csak 3 ágyújuk van. Ha válaszolnunk kell, mindig nagy a zűrzavar a fedélzeten, a parancsnok mindig dühbe gurul. Tenedosban *pestis*járvány van, nem nagy, de azért naponta 2-3 ember belehal. A helység színe olyan, mint a sziget földjéé, úgyhogy csak távcsövön fedeztük föl, hogy a citadella mellett, amely hófehér, és messziről látható, még más épületek is vannak. A vegetáció nem látszik valami pazarnak Tenedos szigetén. A boráról mindenesetre azt mondják a szakértők, hogy a legjobb az egész szigetvilágban. karapapasnak nevezik az egyik vörösborfajtát (*fekete pap*, mert azok szeretik annyira). Milyen gyönyörű Ázsia partja! Micsoda színek! fák, szép formájú hegyek! Tenedos szigetén akad néhány zöld folt, amely roppant jólesik a szemnek. Ázsia partját, úgy látszik, szintén fák

növik be. A növényzet egyébként, mint eddig megfigyeltem, északról délnek decrescendo halad, és meggyőződésem, hogy még tavasszal és ősszel is, mikor sokkal frissebb minden, a keleti tájakat báj és kellem dolgában össze sem lehet hasonlítani a mieinkkel, és mindig visszatérek ahhoz a régi állításomhoz, hogy a tengeri táj sohasem kelthet bennünk ugyanolyan érzéseket, mint amilyenek a mi erdeinkben és folyóink mentén szoktak ébredni bennünk. A szőlőfürtök, amelyeket az osztrák alkonzul hozott nekünk a fedélzetre, és aztán gondosan megmostunk, hogy pestises jellegüket elveszítsék, változatosabbak, mint a milóiak – emezek erőteljesebb klímára vallanak, míg amabból jobb bor készíthető, és jobban is hasonlít a mi szőlőnkre. Ha Bécsben kapni lehetne milói szőlőt, az ott feltűnne. Azokat a borokat, amelyeket eddig Itáliában és a szigettengeren ittam, nyugodtan nélkülözheti az, akinek francia vagy akár magyar borok állnak rendelkezésére. Lützow gróf fogadására itt egyáltalán nem készültek, és ha Stürmer báró⁹⁸ nem pontos, nem pedáns kissé, miféle más jó tulajdonságai lehetnek? Biztosítottak róla, hogy ez a figyelmetlenség egyáltalán nem hanyagságból, hanem készakarva történt. Hogy ő állítólag már megbánta, hogy más megbízatásért folyamodott. 70 éves korban az ilyen elhamarkodás megbocsáthatatlannak tűnhet. Ám Lützow gróf azt mondja, hogy ő fel volt készülve mindenre! Micsoda szerencse! Így még ezt az embert is irigylem! – Francesco Micheli, a révkalauzunk meséli nekem, hogy néhány esztendeje egy angol fregattal Szmirnába⁹⁹ vitorlázott. Ősz volt, az ég tiszta, fénylettek a csillagok, és kedvező szél fújt. Óránként 9 mérföldet tettek meg. Csaknem az összes vitorla fel volt húzva, amikor a *tenger mozgásából* észrevette, hogy nyugatról vihar közeledik. Milyen szem, milyen gyakorlat kell ahhoz, hogy valaki még villámgyors érkezése előtt a hullámból felismerje a szelet! És milyen különös, hogy a vízen gyorsabban terjed a mozgása, mint ahogy a levegőben megérkezik! Nem is hinné az ember. – Az őrsgben lévő tiszt azonban egy nyakas angol volt, és nem hitt a révkalauznak, és a vitorlák mind kibontva maradtak. Egyszer csak megérkezett a szél, mégpedig olyan erővel, hogy már nem lehetett bevonni a vitorlákat. Levágták őket, és a fregatt mindenféle bajokba keveredett. Keresztbe állni nem tudtak, és 13 mérföldet tettek meg egy óra alatt vitorla nélkül. – Egy hajóskapitány higgyen a tapasztalt révkalauznak. A bizalom azonban csak akkor ér valamit, ha jól szervezett a legénység és a hajó jól van megépítve: mindaz, amit a révkalauz jó időben és nappal elérhet, és mindaz, amit nyugodt körülmények között tudat, egy viharos téli éjszakán egycsapásra veszendőbe mehet.

Ali pasáról a következő történetet mondják el nekem. Janiná-

ban él két görög, akik rokonságban vannak egymással, és üzleti ügyeik révén még szorosabb kapcsolatba kerültek, és annyira megbíztak egymásban, hogy több alkalommal minden írás vagy *kötelezvény* nélkül jelentősebb összeget adtak kölcsön egymásnak. Egyszer azonban egyikük letagadta, hogy 60 ezer piasztert kapott volna kölcsön a másiktól, ez viszont állította ezt, és bevádolta amaszt Ali pasánál. Mind a ketten megesküdték, az egyik arra, hogy a pénzt valóban kölcsönadta, a másik ellenben arra, hogy nem kapott semmit. Ali nem tudott dönteni, mind a kettőjüket lemérette, aztán elküldte őket. Úgy látszott, az ügy el van intézve. Az ártatlan minden vagyonát elvesztette, a másik meggazdagodott. Az előbbi reménytelenül emésztette magát, a másik azt hitte, biztonságban élvezheti vagyonát. 3 hónap múltán egyszeriben újra hivatták és lemérték őket. Ekkor a súlyvesztés nyomban megmutatta, melyikük az ártatlan.

A frank¹⁰⁰ miniszterek ügyetlensége és gyenge akarata miatt mind a mai napig nem haladhat át hadihajó a Dardanellák szorosán. Tehát minden utazónak, aki víziúton akar Konstantinápolyba¹⁰¹ utazni, hacsak nem akarja magát végtelen kellemetlenségeknek kitenni, kereskedelmi hajóra kell szállnia, hogy háborítatlanul folytathassa útját Konstantinápolyig, mert azt nem tartóztatják fel. Ha egy miniszter alkudozni próbál az engedélyért, hogy egy fregattal vagy briggel áthajózhasson a szoroson, a kegyes Porta¹⁰² néha hozzájárul, ha hajlandóak a muníciót és az ágyukat kirakodni vagy legalábbis elrejtetni. Metternich herceg ezt az eljárást olyan tiszthez hasonlította, aki kard és port d'epée [fegyverviselési engedély] nélkül lépne be egy díszterembe, és Lützow grófnak megtiltotta. Ezt nevezem én „meg nem adásnak” – és mély politikának! Mindamellet nekünk nincs haditengerészetünk, fölösleges is volna. – Wilson¹⁰³ generális fönn volt az Ida hegyén¹⁰⁴, amelyet hó borít: magasabbnak tartják, mint az Olymposzt. – Zara¹⁰⁵ tájára hajó érkezett utasokkal, a szél kedvező volt, a kapitány azt mondta, megérkeztek, mert már egészen közel voltak Zara városához; erre mindenki nekiest a készleteknek, és mindent fölfaltak, amijük még volt. Ekkor megváltozott a szél, és az visszavetette őket a nyílt tengerre, csaknem éhen haltak. Ezért tartja a közmondás: „siamo arrivato a Zara” [megérkeztünk Zarába]. Mi is így jártunk, mert már otthon képzeltük magunkat Tenedosban, de még sok nap vár ránk addig és némi unalom is. Végre lehorgonyoztunk, és az egyik kis hajónkat partra küldtük, abban a reményben, hogy valamilyen fermánra vagy legalább értesítésre találunk arra nézve, hogy hogyan folytassuk útunkat. – Minderről azonban semmiféle gondoskodás nem történt, és az alkonzul, egy meztelbas görög, más utasítással nem rendelkezett, csak hogy

1818. SZEPTEMBER

jelentse a Dardanelláknál Lützow gróf érkezését. Unatkozva a fedélzeten maradtunk, és láttuk, amint nyugodtan haladnak el mellettünk egymás után a kereskedelmi hajók. Az ilyen elvesztegetett napok nagyon bántanak – és ezeket ilyennek lehet tekinteni, hiszen semmihez sem volt kedve az embernek.

[1818. szeptember 11.]

11-én reggel 11 órakor végre megjött Lippa¹⁰⁷ úr egy mihmandarral¹⁰⁸ – előttük megjelent még a tenedosi erőd parancsnoka is: szőlőt és 10 eunuchot kínált. Mi nem viszonztuk az ajándékát, mert Lützow gróf azt mondta, hogy ez nem az a pillanat – milyen igaza van! A mihmandar az, akit a Nagyúr a pártütő pasákhhoz küld ki, hogy zsinórral megfojtsa őket; egyben kamarás is és ezredesi rangja van, szép hivatal. A szőlőt végül elfogadtuk, mivel Konstantinápolyban és egész környékén semmi nyoma a pestisnek. – Örjögtem, mikor megtudtam, hogy útunk folytatásáról még nem gondoskodtak, és hogy emezek csak azért jöttek, hogy az excellenciás úr parancsait átvegyék. – A konzul és Lippa b. ostobább már nem is lehetne, hiszen ők igazán ismerhetnék a viszonyokat. A határozatlan és lassú Lützow gróf azonban előbb tanácskozást tartott, és az a döntés született, hogy a hajó, amellyel a mihmandar érkezett, menjen vissza, és rendelkezjenek más járműveket, hogy azok az internuciust és minden poggyászt a Dardanellákhoz szállítsák. Elhatároztam, hogy én 2 útitársammal nem maradok tovább a hajón, hanem kihasználom a jó alkalmat a partra szállásra, sosem felejttem el, hogy ilyen pillanatokban Lützow gróf milyen kellemetlen, pedáns ember. Mindent lehetetlennek és kockázatosnak tart. Utazás közben azért néha jó hangulatra derítettük, mikor szóba hoztuk Buchnert és Valentint. – Összepakoltuk hát legszükségesebb holminkat, és beszálltunk a török csónakba, amely sokkal hosszabb és mélyebb, mint a mieink.¹⁰⁹ Gyorsabban haladnak, de könnyebben fel is borulnak. – A kormányrudlapát egészen a hajó alá nyúlik. A belső fala bájosan ki van díszítve. fél 2 felé indultunk el, és 7 óra körül Chanak-kalesibe értünk.¹¹⁰ – A tenger, mint ismeretes, nagy erővel zúdul a Mare di Marmorából¹¹¹ a szigettengerbe, és a vízár szél nélkül is 3 mérföldet tesz meg óránként. Konstantinápoly felől tódul az áramlat.

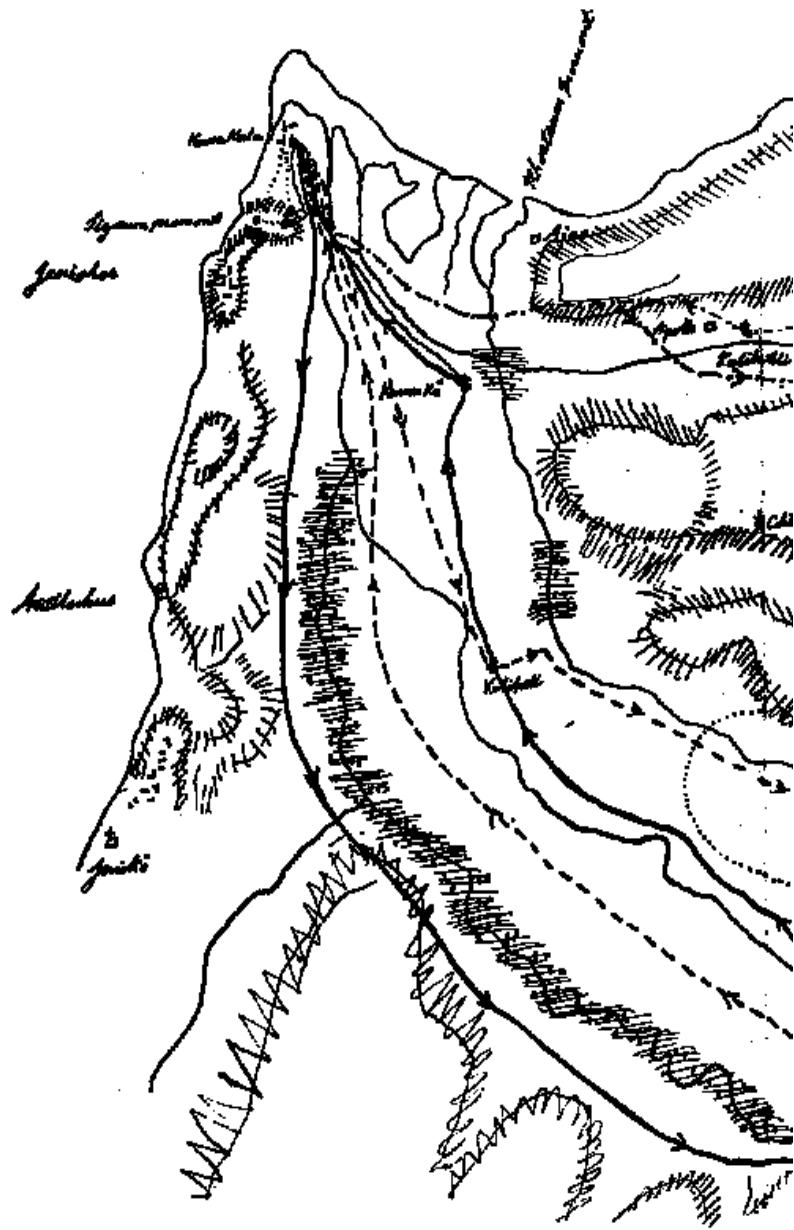
Tenedos szigetéről Ázsia alig 3 mérföld. Onnan, ahol az Orione állt, elég jól látható, a Cap de Troya.¹¹² (Ez Alexandrosz¹¹³ Trójája). Útunk elég unalmas volt, mert a nap a perzselően sütött, és az osztrák első dragomán, egy zsidó, teli torokból bömbölte Szelim legocsmányabb dalait, amelyeket az a halála előtt énekelt. Effendim, mondta mindig, mikor valamit nem értett pontosan. A zsidók Törökországban sokkal tisztábbak, és nincs török zsidó

kiejtésük. Valahányszor az áramlatba kerültünk, evezni kellett. 7 órakor szálltunk ki. – Különös érzés Ázsiában lenni! *Gabriellára*¹¹⁴ *gondoltam*. A konzulhoz mentünk, de az nem volt otthon. Egy letett szultán, aki Gallipoliban¹¹⁵ lakik, és beteg, *illedelmes erőszakkal* magához vitette. – Fogadott bennünket egy olasz, aki mint később megtudtuk, szegény ördög, ételért és italért lecke-éket ad a konzul gyermekeinek. Sokat mesél az előző nápolyi királynéről, aki megfordult Konstantinápolyban. Bevezetnek egy szobába, amelynek 3 ablaka van, és egy hosszú divány támaszkodik szoroson alájuk. Az ajtótól 3 lépésre a padló megemelkedik egy lépcsőnyit, és finom nádszőnyeggel van letakarva. A diványt sok jó párna borítja, és én okos ötletnek tartom, hogy az ablakok alá ilyen beépített nyugágyakat helyeznek el, főleg ha az ablakok jól zárnak és szép a kilátás. – Rettentő hosszú pipákat kaptunk. Jött a konzul, egy török sálat kapott ajándékba, okos fickó, és jól játssza a konzuli szerepét, egyébként kezdetben nem volt valami nyájas, de annyira nem zseniőztük, hogy végül egész barátságos lett. Sebastianinak¹¹⁶ nagy befolyása volt, mert törekedett rá. Duckworth¹¹⁷ admirális 1817-ben 9 sorhajóval átment a szoroson, annak a falunak az erődjéből lőtték, ahol vagyunk. Olyan ágyúik vannak, amelyek négy mázsánál nehezebb golyókat is elbírnak. Egyetlen egy golyó talált, jelentős kárt tett a hajóban, 27 embert csapott agyon. Állítása szerint úgy reszkettek akkor a törökök Konstantinápolyban, hogy szó nélkül aláírtak volna bármilyen békét, ha Sebastiani nem akadályozta volna meg őket a hamis levelek ismert esetével. Akármit mond is a hosszadalmas Bailly,¹¹⁸ biztos vagyok benne, hogy a törököknek reguláris csapatokkal szemben nincs esélyük, és az ország nagyjai ezt világosan látják is, és már többször be akarták vezetni a reguláris katonaságot, de a janicsárok¹¹⁹ mindig megakadályozták. Az utolsó forradalmat is ez okozta. A janicsárok nem tudják akarataikat másképp érvényesíteni, mint hogy a fél várost felgyújtják. Ez történt most is, de az emberek azt mondják, nem számít, nincs semmi jelentősége. Milo¹²⁰ szigetén azt mondták, hogy 70 ezer ház égett le Konstantinápolyban, Tenedosban azt, hogy 30 ezer, most már kíváncsi vagyok, ténylegesen hány lett a lángok martaléka. – A törököknek sok tűzi fecskendőjük van, egész városrészeket lebontanak, hogy elfojtsák a lángok erejét, de csak akkor lehetnek sikeresek, ha megjelenik a császár – *akkor viszont meg kell történnie*. Ez a közvélekedés. A törökök azt mondják, „én magamnak építem a házamat, és a fiam is tegye majd ezt, ki-ki a maga ízlése szerint” – ezért vannak a házak fából, és csak egy emberéltre szánják őket. Különben, hogy egy épület igazán elegáns és könnyed lehessen, a fát mindig elsőbbség illeti meg a kővel szemben. – A konzul elmondta,

hogy ismerte Capo d'Istriát,¹²¹ akinek az apja még él Korfun. Ő maga nagy korfióta, és úgy hívják #.¹²² A napot szűkös vacsora fejezte be, amelyben nem csekély szerepet játszott a befőzött zucchini.¹²³ – Metternich herceg levele, amelyet mindjárt gondosan felmutattam, nem tett valami nagy hatást, és a konzul tüstént visszaadta azzal a megjegyzéssel, hogy nincs szükségem ajánlólevélre ahhoz, hogy ő jól fogadjon, és lehetősége szerint megvendégeljen. A derűs kedéllyel párosult természetes nyájaság vendéglátóinkat csakhamar barátainkká tette, és még aznap este olyan fesztelenül közlekedtünk egymással, ahogy a mi országainkban többnyire csak évek múltán szokás. Ender készítet egy kis vázlatot a helységről, amely első éjjeli szállásunk volt Ázsiában. Az éjszaka folyamán nyomorultul meggyötörtek a bolhák, de a mintegy 8 órán tartó fájdalmas operáció közben is nevetnem kellett a konzul történetén, aki a vacsoránál elmesélte, milyen rettenetes volt az előző éjszakája, mert a letett Nagyvezírnél¹²⁴ oly szörnyen összecsiszpékdték a poloskák. A bolhától eszerint egyáltalán nem fél, gondoltam magamban, különben saját házában egyetlen éjszakára sem tudná lehúyni a szemét.

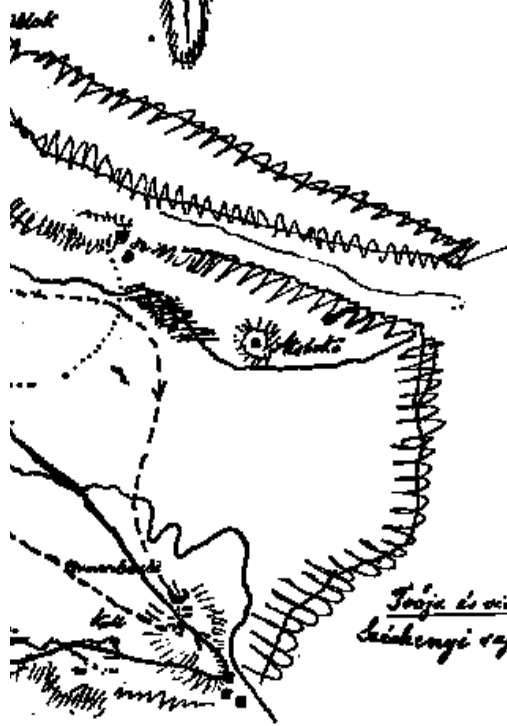
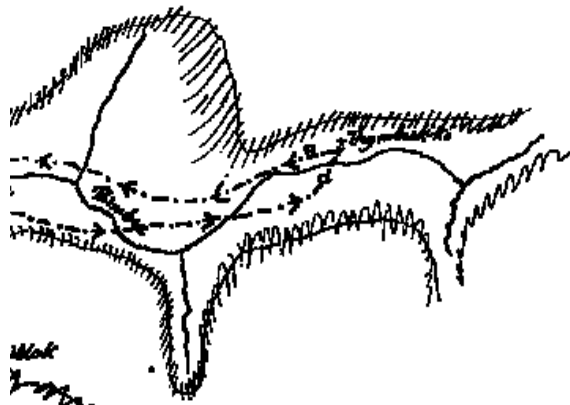
[1818. szeptember 12.]

12-én reggel török kávéval és pipákkal kínáltak, aztán indultunk a városba. A kávéházakban a nap minden órájában üldögélnek a törökök, a sikátorokban ott hevernek azok a bizonyos *községi kuttyák*, és az utcák lusta, mocskos és dologtalan férfitársaság képét nyújtják. A házak mind fából vannak, némelyik közülük egész jól mutat. Egy török síremléke, szőlőlomb borítja egy kertben, nem rossz, a szabad levegőt sokkal jobbnak vélem, mint egy nyirkos, sötét sírboltot. A konzul háza előtt egy eleven pelikán sétál fel-alá. – Enderrel elmentem egy török fürdőbe, a párizsi bain chinois-k (kínai fürdők) jutottak róla eszembe. Teljesen levetkőztünk, és néhány mezítelen török társaságában voltunk, akiket szinte nevetségesen végigdörzsöltek és beszappanoztak – ez utóbbit még a szemükön és a hajukon is elvégezték. – A kis hajókat végre, hosszas előkészületek után elküldték Lützow grófért. A konzul is beszállt, de nagy önfeláldozás árán – általában sokkal féltékenyebbek és kényelmesebbek ebben az országban az emberek, mint nálunk szokás. Egy teljes éjszakát alvás nélkül eltölteni – ez például itt valami nagy dolog. – Mindazok, akik hadihajón érkeznek Konstantinápolyba, mint tudott, kénytelenek Tenedosban megállni, és aztán a hátralévő utat kis hajókon folytatni a fővárosig, ami, főleg ha nincs az embernek fermánja vagy legalább egy bujurdija,¹²⁵ az elképzelhető legkellemetlenebb módja az utazásnak. A török bárkáknak sok jó tulajdonságuk lehet, elismerem, de biztonságosnak nem tartom őket, és ha több-

Handwritten notes and a small sketch of a textured surface.

- 19
- 19
- 15
- 16 September

Handwritten text:
Tinjau di vidalite.
Lengkeng raja.

ről van szó, mint egy sétaútról, egyáltalán nem mondhatók kényelmesnek sem. Azt mondják persze, hogy kereskedelmi hajóval utazzon az ember Konstantinápolyba, miután leszállt a brigről vagy a fregattról, de hogyan vigye végbe a gyakorlatban, amit amazok elméletben tanítanak. A hajók sehol nem állnak meg; tehát üldögéljen az ember előbb naphosszat a parton a málhájával és az összes emberével, arra várva, hogy tárgyalhasson valamelyik gyorsan elhaladó hajóval? Ez nekem nem megy, és ha mégis szerencséje van az embernek így folytathatni az utat Konstantinápolyig, az kellemes fordulat ugyan, de csak szerencsés véletlen, amiből nem lehet biztos módszert csinálni, és én még egyszer lebeszélek minden hadihajóst, addig legalábbis, amíg ennyire gyengék vagyunk, hogy hagyja magát a buta törököktől ilyen otromba módon megszegényíteni. Dél felé egy török, aki az elhunyt kormányzó házában lakik, kávéval kínált. 6 szolga és 2 szerezcsen áll némán a terem mélyén parancsra várva, tisztelettudók és mezítlábasok, hozzák a kávé és fémtálcacon a pipákat, valami különleges készséggel, aminek lehet valami sajátos értelme. A török, aki ideiglenes ügyvivőnek látszik, kérésünkre megengedte, hogy az erődben megtekintsük a nagy ágyúkat; de később azzal a megjegyzéssel mentette ki magát, hogy ez nem szokás. Mielőtt az angolok átkeltek a Dardanellákon, semmi nehézséget nem támasztottak ezen a téren. Azóta nehézkesek lettek, mert rájöttek, hogy mindazok az utasok, akik erődítményeket néznek meg, spionok. A bizalmatlanság a törökök bájos vonása, és hogy is ne volna bizalmatlan a butább az okosabbal szemben, különösen, ha a fatális viszonylatot felismeri? Ebédre a konzul megvendégelt bennünket mindazokkal a görög nyalánkságokkal, amelyeket az ország és a nagyszakállú szakácsok művészete kínál – sajnos, a levest még nem találták föl! pedig az ilyen utazásokon, ahol annyi mindent kell nélkülöznie az embernek, ami okvetlenül hozzátartozik az élet élvezetéhez, a leves az egyik legkiválóbb erősítő egyike. Erről a felüdülésről örökre le kell mondania, hacsak nem visz magával egy Krebsset.¹²⁶ Egyáltalán nem értenek az elkészítéséhez, és azt hiszem, azért nem, mert túl egyszerű, és mert természetesen kell nekilátni. Ez kellő fogalmat ad általában az egyéb konyhaművészetükről is. Annyi bizonyos, hogy akár 50 évig is élhet az ember ezen a vidéken, anélkül, hogy egész idő alatt egyetlen romlatlan falatot is vehetne a szájába.

[1818. szeptember 13.]

13-án kora reggel végtelen hallózással megjött Lützow gróf. Álmunkból felverve ugrottunk ki az ágyunkból, *komisz éjszakám volt*. Később ismét elmentünk ahhoz a parancsnokhoz, akinél

előző este már voltunk. Megkaptuk tőle az ígért bujurdit, és egy törököt, hogy elkísérjen Trójába.¹²⁷ Megkaptuk az engedélyt arra is, hogy megnézzük a nagy ágyúkat, amelyek valóban figyelemreméltóak – egyiküket 5 mázsás kőgolyókkal töltik meg, és mint az összes többi, bronzból van. 12 órakor Stalimenével¹²⁸ egy kis hajón Sidd-el-Baharba¹²⁹ mentünk, ahol az angol konzul szolgálja átadta nekünk Rennel úr¹³⁰ művét, innen Kum Kaliba.¹³¹ – Egy kis török hajón akár tengeri betegséget is kaphatnék! Valamivel több, mint 4 óra alatt érkeztünk meg. Mikor kiszálltunk, elküldtük a törököt a bujurdival, és azalatt várakoztunk. Megnéztük az *erődöt*, de udvariasan elutasítottak, és a minaret felé mentünk, mire a török már el is intézte a megbizását, és jött szembe velünk a csupa kelés kormányzóval, akire, úgy látszik, nagy hatással volt a Dardanellák parancsnokának levele! Egy középületbe vezettek, amely, mint Magyarországon, mindig együttjár a hivatallal, és kemény tojással, szőlővel és igen jó sajttal vendégeltek meg. A kormányzó többször is elolvasta a bujurdit, és egyszer még Landschulz¹³² pápaszemét is fölvette, de az egyáltalán nem felelt meg neki. – Nem maradtunk sokáig, és felkerestük Achilles és Patroklos¹³³ sírját, gyengéd búcsút vettünk a hajóskapitánytól, és Achilles sírján egy földrengés eléggé összerázott bennünket. Ez az élményem is megújult tehát. Balra a tenger felőli oldalon egész közel látható a Sigaeum előhegység, szemközt Imbros és Tenedos szigete¹³⁴ – tiszta időben a Monte Santo (Athos)¹³⁵ is látható. A középületben, ahol fogadtak bennünket, volt a szállásunk is, és sietve nyugovóra tértünk, miután Krebs első ízben tett tanúságot ügyességéről. 9 órakor mindig török zene van, amely egy mélabús sípból (egészen olyan, mint a magyar tárogatósíp) és egy dobból áll, amelyek $\frac{1}{4}$ óráig külön szólnak, és aztán csaknem $\frac{1}{2}$ óra hosszat ütem és szünet nélkül játszanak tovább. – Egy vörös macska udvarol nekem, egyesek azt mondják, attól nem lehet megkapni a pestist, mások az ellenkezőjét állítják, de hogy akinek van otthon karója-rúdja, agyonveri őket, az biztos. – A simaszőrű kutyák nem veszélyesek, annál inkább a gyapjasok. Ha a pestis erős, mindenki vidékre menekül, étkezni mindig szalvéta nélkül szoktak. A Dardanellákban az osztrák konzul nejének a 40 napos gyermeke halt meg, miközben még szoptatta. Az élethez való ragaszkodása azonban átadta helyét a gyermeke iránti szeretetnek, akit haláláig szoptatott – anélkül, hogy megfertőződött volna tőle. A pestis szimptomái ismertek, Thukydides¹³⁶ írja le őket a legjobban: az arc vörös, gyulladt színe és a kifordult szemek jellemzik elsősorban. – A Dardanellákon élő konzul orvos, és bár úgyszólván egész életét a Levantén töltötte el, mint maga is megvallja, semmit sem ért ehhez a betegséghez, még azt sem

tudja, hogy fertőző-e. Akik óvakodnak tőle, gyakran épp azok fertőződnek meg, míg mások, akik egész évben pestises betegekkel érintkeznek, még el is temetik őket és felöltik a ruháikat, egészségesek maradnak! Biztos vagyok benne, hogy a mi országainkban sokkal nagyobbak képzelik a veszélyt, mint amilyen az ténylegesen. Az emberek mindenütt szeretnek élni, ahol csak jártam eddig, ezért csak azokat az óvintézkedéseket kell alkalmazni, amelyeket a helybeliek úgysem mulasztanak el. A pestis különben nem olyan csapás, mint a tűz például, amely csak akkor szűnik meg, amikor már mindent elpusztított vagy akadályokba ütközik. A nyavalya sohasem szűnik meg teljesen, Konstantinápolyban naponta legalább 5-6 ember hal meg pestisben, mint ismeretes, nincsenek egészségügyi intézkedések, és mégsem terjed tovább! A miazma tehát jelen van, és a túlságosan nagy melegben vagy hidegben nincs ereje, bizonyára a levegőnek kell kifejlesztenie, hogy veszélyessé váljék. Ha 2 ezer ember hal meg naponta, akkor már vigyáznunk kell magunkra, előbb, mintsem hogy a betegség ilyen fokra hágott, elsietett dolog vidékre menekülni, mert Perában¹³⁷ kellően óvatosak lehetünk. – Cél-szerű és tanácsos, ha az ember mindig maga tűz ki magának bizonyos szabályt, hogy mimindentől érdemes félnie, és mitől nem, mert ha ezt jól begyakorolta és megjegyezte, akkor már nem kell tovább fölöslegesen aggódnia és emésztődnie. Rendkívüli balesetektől csak akkor érdemes tartani, ha az ember különleges lénynek tartja magát. Én, úgy vélem, egészen közönséges módon fogok elpusztulni, és mivel még nem sok minden történt meg velem a világon, holott erre vágyom, és mert mindig kedveltem a különös, rendkívüli dolgokat, el vagyok rá készülve, hogy egész közönséges módon fogom végezni: ezért nem sokat törődöm vele, biztosak-e a hajók, nem hordok magamnál mindig fegyvert, és minden házba bemegyek, nem kérdezősködöm a pestis felől.

[1818. szeptember 14.]

14-én a Menderes¹³⁸ balpartján Bunarbachiig mentünk – és nem találtuk a *Rennel-féle* térképre berajzolt Simoist.¹³⁹ Visszafelé a Bunarbachi balpartján jöttünk.¹⁴⁰

[1818. szeptember 15.]

15-én *Kalifattiig*,¹⁴¹ hogy megleljem a *Simoist*: rá is találtam, de nem abban a völgyben, amelyet a *Rennel-féle* térkép jelöl, hanem ugyanazon a síkon, ahol a Mendere folyik. Visszafelé a Bunarbachi és a Mendere között vezetett az útunk.

1818. SZEPTEMBER

[1818. szeptember 16.]

16-án a Thymbra¹⁴² völgyében voltunk – az eső miatt nem jutottunk el *Athseköig*,¹⁴³ ami nagyon érdekelt volna, hogy lássam a nagy forrást, amely felfakad itt a földből.

[1818. szeptember 17.]

17-én Ekinkön át – Ajax sírja mellett¹⁴⁴ – Chanak Kalesiba.¹⁴⁵

[1818. szeptember 18.]

18-án elindultunk és egy félóra megálltunk Gallipoliban.¹⁴⁶ Úgy látom, Lechevalier¹⁴⁷ térképe a Dardanellákról és a Hellespontostól¹⁴⁸ ect. ect. Konstantinápolyig tartó részről nem valami pontos. A törökök szerint Chanak Kalesitől Konstantinápoly 250 török mérföldre van (12 török mérföld = 8 angol mérföld. De mégsem lesz ez annyi, még akkor sem, ha figyelembe vesszük azt a távolságot, amely a kis hajó által kényyszerűségből megteendő kerülővel keletkezik. Mindaz a kényelmetlenség és idővesztés, amelyet kénytelenek vagyunk elviselni, akkor támad, ha hadihajóra szálltunk. A kellemetlenség, amelynek ki vagyunk téve, abban áll, hogy lehetetlen előre haladni, ha északi szél fúj – szélszűnetet kell tartani, és szállás, jó étel nélkül kell több napig vesztegelni. Nekünk szerencsénkre szép időnk van. Volt némi kedvező szelünk is, és a szakácsom levest készít nekünk öreg csirkéből és birkahúsból. Ha viszont esne, ha nem volna velem a szakácsom, ha végül még tramontana¹⁴⁹ is fújna, akkor végzetes volna a helyzetünk. Nincs ember, aki ezt jobban átérezné, mint Landschulz, aki kétségbeesetten kuksol egy sarokban, és arra gondol, hogy már igen rosszul van. Miriofte¹⁵⁰ – török falu, de több görög lakik benne – a hely neve, ahol ezt írom.

[1818. szeptember 19.]

18-án reggel 9 órakor indultunk el Chanak Kalesiből, a konzul udvariasságból tiszteletemre felvonta a zászlóját, és üdvölvést adott le nekünk, és aztán derűs időben eleveztünk. – A török hajósok elég ügyetlenül vitorláznak, derekasan eveznek viszont, és néha ütemes beszélgetéssel buzdítják egymást, különösen olyankor, ha az áramlatokba kerülnek. A Fekete-tengeri áradat Gallipolitól Abydosig¹⁵¹ zúdul a leghevesebben és azontúl még az alla punta dei Baibieriig.¹⁵² – A régi Abydosnak, ahol Leander a vízbe ugrott, és Sestónak, ahol Hero élt, már csak a helyét látni, más jelét nem, de csinos vidék. – Lord Byron¹⁵³ állítólag Abydos és Sesto¹⁵⁴ között úszta át a Dardanellákat. Általában így tudják, ő maga beszél róla a költeményeiben, de ez nem igaz, mert a zúduló víz itt ezt egyáltalán nem teszi lehetővé, miként egy angol fregattkapitánnyal ki is próbálta. Lejjebb viszont, ahol

1818. SZEPTEMBER

jóval szélesebb ugyan a szoros, sikerült neki. – Szerelem nélkül egy ilyen vállalkozás nem is volna lehetséges. – A régi Lampscumból már nem látni semmit, csak néhány érdektelen követ. Arról az időről, amely a régi Ilion¹⁵⁵ közelében töltöttem, a naplóm kivül majd részletesebben is írok még. [Ez nincs meg.]

A Dardanellák szorosa hol összeszűkül, hol kiszélesedik. Ott a legkeskenyebb, ahol Xerxes¹⁵⁶ hidat vert, legalábbis a mendemonda szerint. Nagy Sándor állítólag szintén itt kelt át serege egy részével, míg a hadvezér maga és barátja, Parmenion a Cyrique félszigetnél¹⁵⁷ kelt át a Propontison.¹⁵⁸

Rodostóban¹⁵⁹ több magyar sírja található, többek között Rákóczi, Bercsényi ect. ect.

[1818. szeptember 21.]

Kora reggel haladtunk el San Stephano¹⁶⁰ kiszögellése előtt, és 8 óra tájban San Stephanóban magában betérünk egy göröghöz, aki annak az ismert orvosnak a fia, akit néhány éve Konstantinápolyban orvul leszúrtak. Nagy háza van, és igen csinos kilátása a tengerre, bár nem olyan festői, mint az ember Konstantinápoly közelében vélhetné. A fürjek St. Stephano közeli földjei fölött vonulnak, és a frankok gyakran meg szoktak itt szállni, hogy el ne mulasszák a vadászat pillanatát, mert a húzás majdnem mindig éjszaka történik, és csak egy napig tart. Némely vadász 200 fürjet is elejt egy nap. Kutyák nélkül nem mennének semmire, mert a szegény kimerült fürjekeken szinte taposni lehet, mielőtt fölrepülnek. Én és barátaim toalettet csináltunk, mialatt a zsidó, a tolmácsunk, akit a Dardanellákról hoztam magammal, pompás szőlőt szerzett. Krebs kávéfőzőt. – A zsidóról még azt kell megjegyeznem, hogy azoknak az erkölcsileg nyomorult embereknek az egyike, akik szájalmat szoktak ébreszteni bennünk, mivel egyetlen pillanatig sem élvezik azt a nyugalmat, amely nekünk néha mégis megadatik. Szinte az egész utazás alatt nem evett mást, mint kenyeret és kevéske szőlőt, nem feküdt le, és napfelkelte után szemünk láttára végezte el aggodalmas imáját. Mikor reggel felébredtem nyugalmas álmomból, láttam, amint sápadtan és gérokkjába¹⁶¹ burkolózva ül előttem, és tovább növelte bennem az antipátiát, amelyet e meschino (szolgalelek) ellen éreztem, hogy Konstantinápolyban, mikor megkérdeztem, mit kíván az útért és a szolgálatokért, amelyeket nekem végzett, a legtapintatlanabb követeléssel lépett fel mindazok közül, akikkel pénzügyi kontaktusba kerültem utazásom során. A kérdést is csak azért tettem föl, hogy mindenestül lássam e nyomorult szégyenletes kicsinyességét. Különben még meg is csalt, amit azért hagytam rá, hogy semmiféle további bonyodalomba ne keveredjek a fickóval. San Stephanóból tehát

kedvező széllel elvitorláztunk, amely azonban csakhamar túlságosan heves széllé fajult, és olyan gyorsan jött, hogy hajósainknak alig volt idejük bevonni a vitorlákat: ebben a manőverben általában ügyetlenek és lassúak. Két útitársam mindenben sokkal aggodalmasabb, mint én, és ebben az a jó számomra, hogy úgy ügyelnek minden veszélyre, hogy a társaságukban nekem már teljesen fölösleges gondoskodnom magamról, vigyáznom a bőrömre. – Azt szokták mondani, hogy Konstantinápoly környéke szebb, mint Nápolyé. Szerintem ez butaság, és nem is értem, kinek jutott eszébe először ez az összehasonlítás. Egyáltalán nem szeretem az összehasonlításokat, a legkevésbé az ilyeneket – mert Konstantinápolyt ugyanúgy, mint Nápollyal, más tengerparti várossal is össze lehetne hasonlítani, ugyanis fekvésük egyáltalán nem hasonlít, és teljesen különböző zsánerű a környékük. Ha megkérdeznék tőlem, melyik tetszett *nekem* jobban, Nápolyt mondanám. Ez azonban teljesen ízlés dolga, és egy tájra vagy egy kilátásra nézve nem lehet szabályokat alkotni – van, aki a szilajt szereti, más a szép vegetációt, a harmadik a termékeny tájra szavaz. – Nápoly például nagyobb tabló, az ember egyszerre áttekintheti az egész képet, a hátteret havas hegyek töltik ki. Konstantinápoly ellenben állandóan változó tengerszoros, közben azonban nem kínál frappáns kontrasztokat. *Csúfnak* azt tartom valamely tájban, ha nincs különleges jellege. Például azt, ami se nem szikla, se nem termékeny hegy ect. ect. Ilyen puszta rész többi is akad a Boszporusz partjain, jobban mondvá a legtöbb domb, amely közrefogja a tengert, szomorú, sűrű magaslat. A házak kicsinyek, mivel azonban piros a tetjük, és szép zöld fák vannak körülöttük, az egész kép csinosan mutat, kicsit gyerekesen, mint valami betlehemes játék. A tájképfestő számára szinte egyetlen csinos nézet sem kínálkozik, mert annyi a kicsinyes részlet, hogy az összhatás veszendőbe menne, ha valaki belemerülne, márpedig ezt nem lehet elkerülni, annál is kevésbé, mert a távolságok nem olyan nagyok, mint hinné az ember. A tájak változatossága nagy, gondolja az ember, de közben csalatkozik, ha ezt képzelem, mert mindenütt ugyanannak a nézetnek az ismétlődését látja – soha nincs más téma, mindig ugyanaz a variáció. De a legtöbb dolgot tévesen ítéljük meg, és mindig ama álláspont szerint, amelyet elfoglalunk: minden dologgal ez a helyzet, és ahogy Londonban azért frappíroznak az árusok boltjai, mert különben unatkozunk, és így minden figyelmünket zavartalanul azokra irányíthatjuk, ugyanúgy meggyőzzük magunkat, hogy Konstantinápoly környéke sokkal szebb, mint bármi más a világon, mert itt nincs más élvezetünk, csak a kilátás – ugyanis bármerre fordulunk, semmi másnak nincs a legcsekélyebb vonzereje sem. – Ama frankok, akik e főváros-

ban laknak, mind nemzetük söpredékének látszanak – sem külső, sem szellem dolgában nem láttam még soha jelentéktelen, tartalmatlan emberek akkora gyülekezetét, mint Konstantinápolyban. Még részben a diplomáciai testülettel sem tennék kivételt. Mert hiszen ki választhatná tartózkodási helyül Konstantinápolyt, akit nem jelentős pénzérdek fűz ide, és nyugodtan tűri mindazokat a megaláztatásokat, amelyeknek még a követek is nap mint nap ki vannak téve, éspedig egy olyan nemzet részéről, amelynek büszkesége épp oly nevetséges, mint egész alkotmánya.

Miután bevonták a vitorlákat, evezni kezdtek a hajósok, és elhaladtunk a szeráj¹⁶² rakpartja előtt Galatáig,¹⁶³ ahol kiszálltunk. Vámot csak némely ennivalóra, úgymint gabonára, olajra ect. ect. vetnek ki, ennek ellenére kinyitatták velünk a legkisebb iszákjainkat is, hogy kénytelenek legyünk a baksis hatalmával megvásárolni szabadulásunkat. 2 zecchinót¹⁶⁴ nyomtunk tehát az egyik vámhivatalnok markába, aki tüzetesen megnézte, hogy eredeti-e és megvan-e a súlya. Az iszákjainkat és ágyainkat viszont ide-oda ráncigálta siralmasan egy rakás teherhordó, az elsőbségért veszekedve. A *borravaló*, vagy inkább az, amit más országokban annak szokás adni, aki valamely közhivatal előljárója, hogy legyen elnéző, Törökországban gyakoribb, mint másutt, és ez odáig megy, hogy az emberek már egyáltalán nem is szégyellik megvesztegeteni magukat, hanem mindjárt megnevezik azt a pénzösszeget, amely rábírja őket, hogy kötelességük és hivataluk teljesítése közben ne legyenek olyan nagyon pontosak. Az udvarnál ugyanúgy van ez, mint a törökök alsóbb osztályában, és ha a pénzt valóban a leghatalmasabb mozdatórugónak tekintik, azt lehetne hinni, hogy Törökországban még nagyobb hatalma, mint az összes többi országban. – A teherhordók, mint mindenütt, itt is roppant testi erőre tesznek szert: mégis meglepve hallottam, hogy a legnagyobb bőröndömet, amelyet különben 4 embernek is nehéz vinnie, mert 3 mázsá körül van a súlya, egyetlen török vitte el kiszállóhelyünktől a perai főutcára: ami igazán bámulatos, mert nemcsak az út hosszúsága, hanem a gyalázatos út és a megmásznivaló magaslatok is éppen eléggé megnehezítik ezt a mutatványt. – A pestisről alig lehetett hallani valamit Konstantinápolyban. Hogyan lehetne elkerülni, ha nagyon erősen támadna, de közben úgy kellene partra szállnia az embernek, mint nekünk, igazán fel nem foghatom, mert csak az érintkezés kerülésével lehet úgyahogy távortartani, és a poggyász átkutatása és ilyenkor keletkező konfúzió közben örülhet az ember, ha a lábai épségben megmaradnak, és nem lopják el semmijét. Nevetnem kellett, mikor Ender vázlatkönyvét vizsgálgatták, nincs-e olaj elrejtve benne. –

Perát egészen másnak képzeltem, mint Konstantinápolyt. A tenger szélén laposan fekvőnek – hosszú, széles utca – és így tovább, egyszóval kicsit emberibbnek, a vendégfogadóit tűrhetőbbnek – több szabad térséget. – Pera dombokon terül el, a házak egymás hegyére-hátára épültek, az ember csodálkozik, hogyan lehetséges, hogy ilyen sok ember lakhat ilyen szűk helyen, anélkül, hogy állandóan betegek lennének, főleg, hogy a maradék szabad térségek, amelyek a házakat itt-ott elválasztják egymástól, a halottak elszállítására szolgálnak, akiket rendszerint házuk mellett temetnek el. Az egyetlen hosszú perai utca 2 ½ ölnyi széles lehet, kétoldalán keskeny gyalogjárda, alig 2 személyes, és a kövezet olyan pocsek, hogy az embernek egészen másfajta járást kell megszoknia, ha itt jönni-menni akar – márpedig azt kell, ha el akarja hagyni a házat, mert semmiféle gyalogos vagy lovas jármű nem létezik, amelyre élete veszélyeztetése nélkül rábízhatná magát. – A *Giuseppino* vendégfogadót tartják a legjobbnak, de mind olyan pocsek, olyan undorító, hogy az ember a legnagyobb embaras du choix-ban (zavarban, hogy mit válaszson) van, amit csak képzelni lehet. A bejárat a legborzalmasabb dolgok egyike, amelyre emlékszem, nincs az a börtön, amelyhez hasonlítani lehetne, hacsak nem akarnánk azt sértegetni, kivéve némely magyar vármegyei börtönt. – A feljárat, a lépcsők természetesen fából vannak, mivel csak kevés ház épül kőből, végül maga az appartement bútorozatlan szobákból áll, rendszerint tele poloskákkal, amelyek a fában remekül tenyésznek, bolhákkal és néha tetvekkal is, és ezek mindent elkövetnek, nehogy az utas néhány órára, legalább álmában, jobb tájakon kereshessen nyugalmat. – Zárható ajtó helyett lompos koldusok és kutyák serege képezi az akadályt, amelyen át kell kelnie annak, aki be akar jutni a házba. – A kutyák, mint köztudott, a törökök kedvencei, és később is megfigyeltem, mert igazán feltűnő volt, hogy a törökök sokkal jobban kedvelik a madarakat, kígyókat, kutyákat, lovakat, mint a keresztényeket. Hogy ez miért van így, fel nem foghatom, mert a mi vallásunk igazán nem különbözik olyan nagyon az övéktől. Egy reggel Scutari-ban¹⁶⁵ voltunk, és David inasom agyonütött egy kígyót, amely épp útunkba esett, mire a janicsár tüstént megkérdezte tőle, miért tette, hiszen a kígyó nem bántotta őt. Ennek a buta jóindulatnak a következtében úgy elszaporodtak a kutyák, hogy gyakran nem tudja az ember, hová lépjen tőlük. Számuk leginkább a Porta¹⁶⁶ bejáratánál tűnt fel, ott, ahol a miniszterek laknak. Különben nem mérgesek, mivel a legnyomorúságosabb állapotok között élnek. Fajtáik is úgy összekeveredtek, hogy apró termetűek és gyengék, és eléggé hasonlítanak a farkasra. Vagy ilyenek voltak a kutyák, amikor még vadon éltek, még

mielőtt az ember megszelídítette őket? Szerencsére nem dühödnek meg, és ennek okát a kényelmességükben látják. Egy török annyira utálta a kutyákat, hogy egyszer jókora mennyiséget a Herceg-szigetekre¹⁶⁷ szállíttatott belőlük, ahol aztán a kutyák felfalták egymást vagy éhen dögöltek. Lützow gróf nagy averziót tanúsít e háziállatokkal szemben, de a macskáknál azért még mindig jobban kedveli őket.

A Giuseppino vendégfogadónak minden szobája foglalt volt, és ezért az összes holminkkal együtt további keresésre kellett indulnunk. Találtunk is nemsokára másik szállást, ahol én gyorsan átöltöztem, és nyomban Lützow grófhöz indultam, mivel tudtam, hogy a Palazzo Veneziában¹⁶⁸ előkészítettek nekem egy szobácskát. – A palota, amelyben Stürmer báró¹⁶⁹ 16 esztendő telt el, egy hegy lejtőjén áll, és a lépcső fölött elhelyezett festett faoszlopok mókás külsőt kölcsönöznek a háznak. Az első ember, akivel találkoztam, maga az öreg Stürmer báró volt, akit nyomban felismertem. Jól fogadtak a házban, de szertartásosan, később ezt mellőzték. Stürmer báró tiszteletreméltó, jóságos öregember, aki nagyot tévedett, amikor visszahívásáért folyamodott. Állítólag a felesége az oka, mert az nem bírta elviselni tovább a konstantinápolyi életet, miután a fiát éppen akkor vitte el a pestis, amikor egyébként szinte nem is vétette magát észre. Így azonban, hogy lóról számárhátra kerül valaki, mint a báró, mikor Bécsbe megy, más aligha jár egyhamar. – A kisasszonyok, akik még ki se dugták a csőrüket Konstantinápolyból, csúnyák és kellemetlenek, de örülnek, hogy mehetnek Bécsbe, ahol a kutya se fog rájuk nézni. – A perai misszió¹⁷⁰ összetétele nagy számú – az oroszé még nagyobb, a francia a legnagyobb. De hogy mivégre fizetnek ennyi embert, igazán nem tudom, mert néhány ügyes, szorgalmas ember ugyanazt elvégezhetné; nevetéses mindenesetre, mennyit fontoskodnak ezek az emberek, és mekkora pompával és reprezentációval él a házában minden egyes dragomán,¹⁷¹ és mekkora nyomatékkal beszél a gran'-Signorról¹⁷² és a nagyvezírről, úgy téve, mintha valami fontos dologról lenne szó, holott mi az újságban csak átlapozzuk a konstantinápolyi cikkeket, a buta törökökön csak nevetünk, és tudjuk jól, hogy a politikában semmilyen szerepet nem játszanak már, csak a viszály almájáét, amely nota bene még nem érett meg. – Nagyon jó szobát kaptam a földszinten, és meghívtak mindennapos vendégnek, amit szívesen elfogad az, aki megismerte egyszer az undorító vendégfogadókat. Landschulzot és Endert kiköltöztették abból a vendégfogadóból, amelyet másodszorra rohamoztunk meg, és most egy másik, szerintem még sokkal rosszabban laknak, amelyet Huszár úr,¹⁷²³ Stürmer báró sógora rendelt meg ideiglenesen ennek a két úrnak. Utazás

közben, megvallom, nem szívesen lakom máshol, mint két útitársam, legszívesebben mindenben osztozom velük – a lakást és az étkezést azonban olyan udvariasan tukmálták rám, hogy muszáj volt elfogadnom. Legalább emberek között tölthettem az estéimet, ami nem lett volna könnyű, ha nem ebben a házban laktam volna, mivel a domb, amelyen az a bizonyos hosszú utca van, és ahol a vendégfogadó is található, olyan meredek, olyan kellemetlen megmászni, hogy az ember igyekszik kerülni ezt az utat. – Mindjárt az érkezésem utáni napon csináltam egy tervet, hogy a lehető legjobban használjam ki a napjaimat, kihasználjam főleg a jó évszakot, és legfeljebb 3 hétig szándékoztam Konstantinápolyban maradni. Megismerkedtem és beszélgetéseket folytattam Huszár úrral, rendszerint nála töltöttem a koraestéket, nargilét¹⁷⁴ szíva, és megtudtam tőle mindenfélét, aminek a leírásával egyik utazó sem vesződik, ami nincsen benne semmilyen könyvben, de ugyanolyan fontos tudni őket, mint ahogy nem szabad megfeledkezni a szükséges úti kellékekről és élelmiszerekről.

Nem fáradtam azzal, hogy külön naplót vezessek Konstantinápolyban, különösen azért nem, mert ottlétem első napjaiban egészségem olyan rossz volt, hogy nem nagyon érdekelt semmi. Később kicsit jobban lettem, de nem emlékszem, hogy az idegeim bárhol olyan megviseltek lettek volna, mint Konstantinápolyban. Kíváncsi vagyok, vajon mindenütt annyit kell majd foglalkoznom magammal, mint Perában, vagy csakugyan a klíma és az időjárás gyors változása hatott rám olyan különösen. – Akármilyen jó is egyébként a konstantinápolyi levegő, meg kell vallanom, hogy a változások, amelyek az északi vagy déli széllel feltűnően gyorsan bekövetkeznek, egyáltalán nem kedveznek az ember egészségének. – Nápoly nagyjából ugyanazon a szélességi fokon fekszik, mint Konstantinápoly, de hogy fogalmat alkothassunk, mekkora különbség van a két város klímája között, elég figyelembe venni, hogy Nápolyban a narancs és az ananász a szabadban nő, míg itt az előbbi házakban telet át, az utóbbit pedig nem is nagyon ismerik az emberek. – Pár éve Stürmer báró néhány ananászt ajándékozott a Nagyúrnak, és több salát kapott érte. Bujukderében¹⁷⁵ akad néhány művelt görög, meg még a *spanyol követ*, *Harat*, akik szenvedélyes és jó kertészek, és sokat foglalkoznak a gyümölcsök nemesítésével. Így például feltűnően nagy méretűre nevelik az őszibarackot és a szőlőt, pedig az ember jobban örülne, ha nem lennének olyan óriási nagyok, és nem veszítenének annyit finom zamatjukból. A füge az egyetlen gyümölcs, amely itt jól megterem, de ne feledjük, hogy a füge tulajdonképpen vadon növény, és bizonyos melegben mindenütt tenyészik.

A vidékről tehát semmi többet nem akarok már mondani, csak azt, hogy sehol nem volt rám olyan hatással, hogy emelkedett vagy szárnyaló hangulatba jöttem volna. A Boszporusz maga nagyon szép, és az Európában és Ázsiában látható erődített helyek és villák állandó változatosságot nyújtanak az utasnak, aki a folyóhoz hasonló szoroson végighalad, és igaz, hogy nem láttam még a világon, vagyis az én kis világomban olyan helyet, ahol nagyobb kényelem és könnyedség kínálkozott volna arra, hogy csekély fáradsággal és kicsiny költséggel a legpompásabb tartózkodási helyet lehessen csinálni belőle. A régiek nem voltak-e a legtöbb dologban okosabbak nálunk? hiszen a boldog élethez hozzátartozik valamely egészséges és vidám tartózkodási hely is, és vajon Ázsiának egy része, az Archipelagus Görögországgal a Cycladokkal és a Jón szigetekkel együtt vajon nem ér-e többet, mint a hideg Németország, a nedves Magyarország és a poros Franciaország? – Vajon beszélnek-e most erről Aachenben?¹⁷⁶ és vajon ez a pazar birodalom nem lesz-e még az én életemben a viszály almájává?

– Italy's a pleasant place to me
Who love to see the Sun shine every day
And wines, (not nail'd to walls) from tree to tree
Festoon'd, much like the back scene of a play,
Or melodrame, which people flock to see,
When the first act is ended by a dance
In vineyards copied from the south of France – ect. Beppo¹⁷⁷

Mindig eszembe jutnak ezek a verssorok, ha olyan országról van szó, ahol lakni szeretnék, és ilyen csaknem egész Törökország, ha csak néhány *ha* teljesülne.

Ottenfels báró,¹⁷⁸ aki egy ideig Konstantinápolyban tartózkodott, szerkesztett egy kis útmutatót kizárólag Konstantinápolyhoz, és minden utazó jól teszi, ha lemásolja az eredetét, amely alighanem megtalálható az osztrák misszionál. Én is ezt tettem, és megnéztem mindent, amiről ír az útmutató, korántsem azért, hogy csillapítsam a kíváncsiságomat, hanem „pour avoir la conscience nette” (tisztá legyen a lelkiismeretem) – mert sok minden, amiről ott szó van, istenbizony nem érdemel meg semmi figyelmet. – Mégis meg kell nézni mindent, amit figyelemreméltónak vél az ember, különösen azért, mert csak akkor lehet egészen biztos benne, hogy valamely tárgy megérdemli-e vagy sem, hogy megtekintsék, ha már ő maga is szemügyre vette, mert hiszen ki bízhatja rá magát az útleírásokra, amelyek részben pontatlanok, részben roppant felületesek a részletekben. Palin úr például, aki a svéd követ, és van egy csinos kislánya,

aki Miltitz báró¹⁷⁹ szerint egy ujjhoz hasonlít, sokkal érdekesebbnek talál egy kis rézérmét, amelyen nincs semmi jelzés, de nagyon réginek tartja, bár semmi bizonyítéka nincs rá, mint amilyen különlegesnek és nagyszerűnek én a lyoni csatornát, vagy a *Mont Cenis*en átvezető utat állíthatnám, mert az ilyen újabb műalkotásokat jobban kedvelem. Ha tehát már Keleten utazik az ember, ahol annyiféle kényelmetlenséggel és annyi unalommal kell megküzdenie, ugyan hogyan lehetne megakadályozni, hogy szenvedélyek és hamis illúziók félre ne vezessék, csapdába ne ejtsék – hogyan lehetne elérni, hogy azon az úton maradhasson, ahol minden szépet és utánzásra méltót téves nézetek nélkül ítélni lehet meg, és régiség-szenvedéllyel nem vitatja el az új találmányok érdemeit? Gyakran gondolkodtam ezen, és úgy találtam, hogy az emberek többnyire ritkán élvezik okosan azt, amijük van a világon, rendszerint kicsapongóak, és túlzásokba esve megrövidítik örömeiket, vagy más bajokba sodródnak, holott a dolgok értelmes megközelítésével örömeiket, élvezeteiket megsokszorozhatnák, bőségesen variálhatnák!

Megvallom, én kedvelek bármit, ami arról tanúskodik, hogy az emberek jól használták fel az elméjüket, akár régi, akár új dolog az. Ezért nem hiszem, hogy valaha is elúrhodnék rajtam a régi érmék és a kiásott rossz szobrok iránti szenvedély.

Ottenfels báró útmutatójával felszerelve több napon át jártuk Konstantinápolyt, és nagyjából mindent megnéztünk, ami ott fel van tüntetve. Mindent elköveltünk, hogy láthassuk a Santa Sophia¹⁸⁰ mecsetet, de ez egyszerűen lehetetlen volt, bár szívesen adtam volna érte 200 piaszt is, hogy bejuthassunk. Néhány éve az orosz misszió pártfogásával néhány frank szerzett egy fermánt, amelynek köszönhetően abban a szerencsében volt részük, hogy zavartalanul bejárhatták az egész Santa Sophiát. Szulimánban, amelynek közelében az egyik legnépesebb iskola található, nem jártak ilyen jól,¹⁸¹ és a diákok kövekkel dobálták meg a férfit és nőt, alaposan elpáholták és kikergették őket a templomból, egyik kísérőjüket (Mr de Fonton) pedig oly szerencsétlenül találták el a száján, hogy alul-felül kitértek az elülső fogai. Emez esemény óta a Porta ahhoz az alapelvhez tartja magát, hogy semmilyen fermánt nem ad ki többé a frankoknak, mert láthatták, mennyire nem tartották tiszteletben azt sem, amellyel az említett társaság az expedíciójára ment. – Nem felejtendő el azért, hogy az orosz kabinet ez alkalomból határozott elégtételt *kért* és kapott is, mert az összevert és fogaitól megfosztott egyénekért fejenként átlagosan körülbelül 5000 piaster ajándékot kapott, mely adomány után félretették az esetet. – Csodálkozni mindenesetre ezen nem lehet, mert a viselkedés odáig süllyedt ebben az országban, hogy már egyáltalán nem

átallja senki fennhangon kijelenteni, hogy azért helyeztette magát Konstantinápolyba, hogy keressen itt egy kis pénzt, és aztán *lelépjen*. – Ezt az utóbbi kifejezést csak én használom, mert a frankok sosem lépnek meg, ugyanis nekik biztosan ül a fejük a nyakukon; ez csak a törökökre vonatkozik, akik minden téren hangadóak, így a pénzügyi és spekulációs kérdésekben is. Egy dragomán azonban holtáig megmarad nyugodtan a hivatalában, mert előmenetelről itt szó sincsen; mit is lehetne kezdeni a szabad világban olyan személyekkel, akik a hosszú zsarnokság alatt hozzászoktak a rabszolgaszolgálathoz és az engedelmességhez? Mind maguknak, mind másoknak, akikkel együtt élnek, a legnagyobb terhére lennének.

Konstantinápolyról már annyit beszéltek, és a *látnivalók* annyira ritkák, és az ízlés annyira hiányzik mindenből, ami Napkeletről származik, hogy nem sok további feljegyeznivalóm van, legfeljebb az, hogy a fekvése kétségkívül egyike a legszebbeknek, amelyet főváros a világon magáénak mondhat. Mindent, amit Indiában és Európában előállítanak, vízi úton lehet idehozni, és a gazdag vegetáció, a termékeny környék, a bor, a gyümölcsök, a halak és vadak bősége egy művelt nemzet kezében bizonyosan az elképzelhető legszebb tartózkodási helyé tenné Konstantinápolyt. Hogy kellemes és egészséges is, azt nem mondanám, mert az időjárás váltakozása és az egymást gyorsan követő hideg, majd meleg napok nemigen szolgálják az olyan ember egészségét, aki bizonyos mértékig érzékeny. 33 napos tartózkodásom alatt¹⁸² mindenesetre az én egészségem olyan rossz volt, hogy ebben a pillanatban, mikor ezt írom, rosszkedvem lenne, ha nem vigasztalhatnám magam azzal, hogy minden idegbetegségem a konstantinápolyi klíma következménye.

[1818. október 24.]

24. Most a Herceg-szigetek¹⁸³ legnagyobbikán vagyok, ahová nem egészen 2 ½ óra alatt hajóztunk el Tophanából¹⁸⁴ esőben és erős északi szélben. Most gondolom csak át, mi mindent láttam konstantinápolyi tartózkodásom alatt, és csak ceruzával jegyeztem föl egy kis füzetbe.

A pestis csak kis mértékű volt, s naponta legfeljebb 6-10 ember halt bele. Ha valóban igaz, hogy csupán testi érintkezés útján lehet megkapni, akkor elég könnyű lenne kitérni előle, mert észrevettem, hogy általában nincs nagy tolongás – mindenesetre nem szabad megfélekedezni arról az óvatosságról, hogy a Bezesztánokba¹⁸⁵ és Konstantinápolynak néhány más részébe se menjen az ember a délelőtti órákban, mert ott nem annyira a tömeg, mint a szűk utcák miatt nem könnyű elkerülni az érintkezést. A Bezesztánok kőből vannak, és olyan jellegűek, mint a párizsi

Palais Royal és a *Passage Faideaux*. Ha tűz üt ki, minden árut ide hoznak. Ezért a pestises anyag itt alaposan összekeveredik. Ha visszatért az ember egy körútról, amelyen sok emberrel találkozott, mindig át szokott öltözni, és áloéval vagy borókával füstölteti be magát. A ruháit felaggatja, hogy a levegőn megtisztuljanak. Némelyek azt állítják, hogy ha éjjel vagy hajnalban harmat hullik bármire, amit megfertőzött a pestis, ez elegendő arra, hogy minden mérge ártalmatlanná váljék. És ez az utóbbi nézet már annyira elterjedt, hogy bár az ember megnézi azt a sálat, amelyet egy görög vagy zsidó hoz Konstantinápolyból, de addig nem ér hozzá, amíg egy éjszakára ki nem akasztotta a szabadba. De vajon nem vénasszonytréfák-e ezek? Hiszen halvány fogalma sincs senkinek, valójában mi a pestis, a legtöbb ember mégis úgy fél tőle, hogy mondhatnám, kigondolt valamit ön maga megnyugtatóására, nehogy belehaljon a halálfélelmébe. – 1812-ben 1200-1800 ember halt meg naponta, ennél jobban azonban nem harapózott el a vész. És a legfurcsább az egészben az, hogy nem tesz semmi különbséget, és ugyanúgy megtámadja az öregeket, mint a fiatalokat, az erős egészségesekeket ugyanúgy, mint a gyengéket – akik óvakodnak tőle, nem kevésbé mint azokat, akik sosem gondolnak rá. Bizonyított tény azonban, hogy a betegség részben a képzelődés következménye, mert *mindazok*, akik sokat gondolnak rá, nagy veszélyben is vannak, hogy megkapják a vést. Vagy már a betegség volna az, ami arra készíti őket, hogy sokat gondoljanak rá? Nem láttam pestises beteget, de láttam egy halottat, egy fiatal görögöt, akit szokás szerint nyitott koporsóban vittek a temetőbe – nem volt szép látvány, bíz'isten, azt nem állíthatnám. Aznap, amikor ezt a mustrát láttam, a Héttoronytól,¹⁸⁶ ahová nem engedtek be bennünket, sétát tettünk a konstantinápolyi falak mentén, és láttuk 4 egyén temetését, akik közül az egyiket a pestiskórházból hozták ki, amely a Héttorony közelében van berendezve. – Különben, ha egy ember nyugodtan meghal öregségében, mindenki azt hiszi, hogy pestisben halt meg, és ahogy az ember rendszerint minden veszélyt megnöveszt, főleg ha nők is résztvesznek a társalgásban, úgy vagyunk ezzel a betegséggel is, amely néha szörnyű ugyan és rettentő veszedelmesnek mutatkozik, de csak ritkán pusztít az ostoba törökök között. Hiszen az egész nemzetiség kihalna néhány év alatt, ha úgy folyna le, ahogy sokan elképzelik. – Többnyire, mondják az emberek, Egyiptomból jön a pestis. Én ezt nem hiszem, mert Ali pasa még afféle vesztegzárat is tart fenn, és ha egy utas tavasszal Egyiptomba érkezik, nota bene Szmirnából¹⁸⁷ vagy Konstantinápolyból, a helybeliek, különösen az alexandriaiak alig hajlandók fogadni. Ez történt egy honfitársammal, Burkhard doktorral, aki ma itt gyógyítja az embereket,

és aki a legelső magyar volt, aki egyiptomi utazásra merészkedett. Bujukderében és Perában több pestises eset jelentkezett, még egy osztrák kereskedelmi hajón is, amelyet Lützow gróf vesztegár alá helyeztetett, és amely még mindig itt van, és egyhamar nem is fog elmozdulni, mert az egész élő legénység, kapitányostul, megszökött. Nagyjából ennyit érnek az egészségügyi rendszabályok, és bíz'isten gyalázat, hogy egy ilyen gyönyörű országot nyugodtan meghagyunk efféle vadállatok birtokában, akiknek még annyi eszük sincs, hogy a bajoknak ezt a legnagyobbikát elfojtsák. – Hogy ez teljesen megtörténhet-e, kérdés különben – megkísérelni mindamellett érdemes volna. Egy német doktor néhány éve Konstantinápolyba jött, és odáig vitte, hogy pestises kelésekkel oltatta be magát, egy pestisben meghalt beteg lepedőibe burkolózott, és halott pestisesek ágyában hentergett, anélkül, hogy több hónapon át megfertőződött volna. Végül belehalt a pestisbe. Egy Castright nevű angol néhány éve borssal és pálinkával gyógyította ki magát.

A caique-ok,¹⁸⁸ amelyekkel Scutariba és Terapiába, Bujukderébe¹⁸⁹ ect. ect. menni szokás, igen elegánsak. Igen jó, kemény fából készülnek, de olyan könnyűek, hogy ha csak kicsit is mozgolódik bennük az ember, folyton azt kockáztatja, hogy felborul. Erős hullámvész biztosan összezúzná, amint mindjárt léket ütne benne, ha csak súrlódna egy falhoz vagy sziklához. Eleinte egyetlen utas sem fog megbarátkozni ezzel a caique-kal – már csak a kényelmetlen testhelyzet miatt sem, amelyet egyfolytában tartania kell, ha nem akar felbillenni és a bárkással örökké vitatkozni. Különösen kényelmetlen ez a pozitúra Konstantinápolyban, ahol, mint mondtam, az unalommal küszködő utasnak más nem nyújthat élvezetet, csak a város környéke és fekvés. Eleinte tehát az ember egyáltalán nincs megelégedve ezekkel a csónakokkal, de később megszokja és egészen tűrhetőnek találja őket, ha látja, hogy milyen kiállhatatlanul lassú, következésképp unalmas minden más hasonló vízi jármű, amelyeket többnyire azok a hajóskapitányok használnak, akiknek a kereskedelmi hajói a kikötőben tartózkodnak, és az ember nem is érti, miért nincs ugyanolyan szép karcsú *alakjuk*, mint a törököknek, amelyekkel nem vetekehetnek semmi a Boszporuszon, ahol olyan sebesek és gyakoriak az áramlatok, úgyhogy meg kell vallania, jobbat náluk ki sem találhattak volna. Azok közül, amelyek általában vitorla nélkül közlekednek, a 3 pár evezősök a legnagyobbak, ezeknek nincs kormánylapátjuk. A hajósoknak minduntalan körül kell nézniük, nehogy összeütközzenek azzal a számtalan bárkával, amellyel Konstantinápoly kikötője tele van hintve. Ügyesek – csak egyetlen egyszer ütköztünk össze egy másik caique-kal. Az édes vizeknél¹⁹⁰ történt ez – nők meg gyermekek voltak rajta. Mi

voltunk felül. Egy hajós 2 evezőt tart a 2 kezében, és nagy ügyesen bánnak velük. Az evezésnek ez a módja, amelyet ebben a fővárosban megszoktak, az elképzelhető legnagyobb erő kifejtések közé tartozik – a törökök állandóan buzdítják magukat közben, és az egyik napon, mikor Terapiába mentünk, volt egy evezősünk, aki olyan egzaltációba esett, hogy szinte mintha agnizált volna előttünk, és olyan torz képeket vágott, amilyeneket az epilepsziás betegek szoktak. Később még többször utaztam ugyanezzel az evezőssel, de többé nem ismételte meg ezeket a mutatóványokat. Némelyik caique-nak két evezője van, a legtöbbnek egy. Egy útért általában sokkal többet kérnek, mint amennyit kívánatos adni nekik. Bujukderéig minden alkalommal körülbelül 18 piasztért fizettem egy 3 pár evezősért. Jó időben ez az út soha nem tart tovább, mint 2 ½ óra. A követeknek 7 pár evezős missziós caique jár és egy kormányos, aki a zsoldjukban áll, és aki a 7 fickót fölveszi egy-egy útra, amelyről előre értesítik, és aztán ő számol el velük minden egyes út után. Egyedül a Nagyúrnak van fedett caique-ja és 28 evezőse. Nota bene itt mindegyik csak egy evezőt kezel. A Nagyúr hajósai egészen másképp eveznek, sose láttam őket. Bizonyos decenciát tanúsítanak. A caique-nak általában a fenekén kell ülni, és ha csak a legkisebb mozdulatot is megengedi magának az ember, a törökök megszidják. Valószínűleg sokkal nehezebb úgy dolgozniuk, hogy ha a bárkájuk nincs tökéletes egyensúlyban. Hogy ki rendelt 7 pár evezőst a követeknek, nem tudom, de én ezt már nagy kegynek tartom a törökök részéről, akiktől egyébként mindent el kell túrnunk. A csónak hátul egy kis ülésfelében végződik, amely rendszerint egy kendővel vagy szőnyeggel van letakarva – ezért elővigyázatosságból mindig el kell onnan vétetni, jobb így, mert az efféle rongyok vannak leginkább kitéve a pestises fertőzésnek. – Van a caique-nak egy nagyobb fajtája is, amelyet a mail coach-hoz (postakocsi) lehetne hasonlítani, ebben sokan elférnek; ez lassan halad, és keveset kell érte fizetni, az evezősök félmeztelenre vannak vetkőzve, és nincs munka a világon, amely nehezebb lenne az övékéénél.

Néhány nappal megérkezésem után Stürmer báró, aki megvárta Lützow gróf érkezését, hogy egyeztesse vele elutazását, nagy diplomáciai vacsorát adott, amelyre az összes követet és chargé d'affaire-t (ügyvivőt) meghívták. Ilyen ünnepeket, így nevezem őket legalábbis, mert nem találok a megfelelő szót rájuk (ha jól mondom), minden alkalommal rendeznek, amikor egy császár nevenapja vagy más különleges esemény – évforduló bizonyos jelentőséggel és érdekléssel bír. – Mindazok, akik ismerik már Konstantinápolyt, azt hiszik, hogy száműzetés, ha valakit ide helyeznek, mikor különben valamennyire más életük lehetne

– mert hiszen itt szinte semmi sincs, amit az ember élvezhetne. – Következésképp azt kellene gondolni, hogy ha valakit egyszer már száműztek ide, az a szavát adja, hogy a távol az udvartól és az etikettől fesztelen, könnyed életet fog élni, mert talán ez a *lehetőség* az egyetlen pont, amiért érdemes inkább Bujukderét vagy akár Perát választani a székváros helyett. Ugyanakkor a látogatások viszonzásának, a vizitkártyák leadásának, a rövid nadrágban való megjelenésnek a kötelezettsége sehol másutt nem vált olyan szigorú szokássá és szabállyá, mint ebben a fővárosban. Minden szempontból kisvárosiak ezek. Néha olyan szolgáknak látszanak a szememben, akik tréfából az urat akarják egymás közt játszani, de nem igazán tudják, hogyan fogjanak hozzá. – A vacsorán megismerkedtem Beaurepaire gróffal¹⁹¹ és főnökével, Marquis de Rivière-rel,¹⁹² akinek felesége de la Ferté grófnő lánya, és aki már 3 esztendeje csücsül Konstantinápolyban, és véleményem szerint a legboldogabb frank nő azok közül, akik Konstantinápolyban laknak: mert úgy tekint Bujukderére, mint valami Párizstól jó messzire eső vidékre, ahol gyermekei és barátai körében nyugodtan múlathatja az időt. – A francia misszió XVIII. Lajos igazi köpönyegforgatóiból¹⁹³ áll. – Sztroganov, az orosz követ az *egyetlen* miniszter, aki mégis valamiféle tiszteletre méltó kapcsolatban áll a törökökkel, és az egyetlen, aki azt adja elő, amiért megfizetik – az összes többi azért van itt, hogy pénzt keressen. Sztroganovnak különben megvan az a kellemetlen hibája, hogy nagyon nagyra tartja magát, és ezért a tapasztalt embernek túlságosan könnyen árulja el a gyenge oldalát. – Palin¹⁹⁴ egy ügyetlen régész, többek között írt egy könyvet az egyiptomi hieroglifákról, amelyet később, miután megjelent nyomtatásban, már maga sem értett. – Az öreg Stürmer vacsoráját versengve viszonozták szép sorjában Sir Robert Liston,¹⁹⁵ Marquis de Rivière, Sztroganov báró – és ilyenkor velük futnak az olyan kisebb követek is, mint Schladen báró,¹⁹⁶ Ludolf gróf¹⁹⁷ ect. ect., de nekik nem kell viszonozniuk a meghívást. – (4 sor törlés) ahelyett, hogy a száműzöttek kellemes, vidám életet élnének egymás közt, távol a lármától és az ármányoktól, örök rangviszályok dúlnak köztük, szüntelenül neheztelnek egymásra, sokszor a legjelentéktelenebb okok miatt, akár évekig is. – – Estéimet többnyire otthon töltöttem. Mindig egy csomó ember gyűlt össze a báró nagytermében, de általában unatkozott az egész társaság – egy másik szobában néhány játékasztalt állítottak fel, és a fél szoba mentén körbefutó, alacsony diványokon tanyáztak a *féltörökök* és a nők kara. – A teremtés ez utóbbi monstruózus produktumait Lützwow gróf *üstökösöknek* nevezi, mert hosszú uszályt viselnek, amely rendszerint selyemből van. A fejükön többnyire török sipka, amely hamis arannyal

van a hajukhoz tűzve. A hajuk maga fésületlenül és szárazon, halott emberek hajzatához hasonlóan, ziláltan és csapzottan csüng le mindenfelől, utálkozást keltve a közönséges emberben, tökéletes stúdiumot nyújtva viszont annak a festőnek, aki fúriát vagy medúzát ect. ect. készül ábrázolni. – Ami még a társaságot illeti, részletesen és elsőrangúan ír róla Clarke.¹⁹⁸

Lippánét szétszabdalta a rágalom kardja (1½ sor törlés)

A követek mind fizetést kapnak, a miénket kivéve, aki egyúttal az egész Levante generalissimus konzulja. Mindazt, amit a kereskedelmi hajók adóznak, ami körülbelül 2-8 százalék, egy konstantinápolyi bizottság kasszírozza, és a konzulokat, alkonzulokat, dragománokat ect. ebből a pénzből fizetik. Azért kell tartani és fizetni őket, hogy elsimítsák az örökös nézeteltéréseket, amelyek a frankok és a törökök között támadnak. Nálunk az internuncius veszi át az összes százalékot, és ő fizeti ki a költségek nagyrésztét. De a konzulok, akárcsak a dragománok, úgy szereznek még mind pénzt, ahogy csak tudnak.

Lützow gróf évente körülbelül 150 000 piasztert kaphat.

Miután 23-án 12 óra tájban megérkezett a posta, de 2 napig még várták, miután Karaza oláh fejedelem¹⁹⁹ szökése miatt feltartóztatták, másnap reggelre tűztem ki az elutazásunkat. Testa úr,²⁰⁰ az osztrák udvar első dragománja, szíveskedett kieszközölni nekem egy fermánt a Nagyúrtól, és azonkívül még Lützow gróf parancsára magától a nagyvezirtől szerzett 3 vezíri ajánló levelet. Az előbbi bárki megkaphatja és 21 piaszterbe kerül. Testa úr csak 7-et fizet érte, tehát 14 piasztert nyer minden fermánon. Ez köztudott és meg van engedve. A vezíri levelek már különlegesebbek, és ezért többre is kerülnek. Azt a tanácsot kaptam, hogy ne törődjem ezzel, és ne fizessek semmit a 4 példányért. Megfogadtam a tanácsot, mert fogalmam se volt, hogyan nyomhatnék néhány piasztert a Porta *első dragománjának* markába, aki maga a megtestesült szertartásosság és etikett. – A 3 vezíri levél *Bursa*,²⁰¹ *Magnesia*²⁰² és Tripoliza²⁰³ pasáinak szól. Hogy átadom-e őket, majd kiderül – de nem hiszem, mert minden utazó azt állítja, hogy a pasák sokkal inkább feszélyezik az utast udvariaskodásukkal, amely kávé és pipák kínálgatásából áll, mintsem hogy hasznára lennének. – Nevetséges dolog egy fermán, mondja Testa úr, és azzal még Scutariig se lehet eljutni, mégsem lehet mellőzni, mert gyakran épp azokat tartóztatják föl, akiknek nincs fermánjuk, és az végzetes. – Ezt óvintézkedést tehát nem szabad elmulasztani, és ha Kis-ázsia vagy Szíriába akar utazni az ember, akkor ajánlatos küldetnie magának egy fermánt. Ha jövő tavasszal csakugyan Egyiptomba utaznék, mint most gondolom, akkor már fog rám várni egy fermán Alexandriában vagy Rosette-ben,²⁰⁴ ahol tudniillik partra fogok

szállni. Egyiptomban és Albániában azonban sokkal kevésbé van rá szükség, mint az összes többi török tartományban: mert a két Ali pasa²⁰⁵ csak pro forma van a Nagyúrnak alávetve. – Nagyon rossz volt az idő, esett az eső, és erős északi szél fúj. Lützow gróf egyáltalán nem marasztalt, hogy várjak még néhány napig, amíg megjavul az idő, a búcsúzásakor azonban egészen ünnepélyesen megkérdezte még egyszer, hogy csakugyan eltökélt szándékom-e janicsárok nélkül útrakelni? Mivel viharban a janicsár nem sokat ér, és a magam személyét illetően nem szorulok senkinek a védelmezésére, egyébiránt pedig azt sem kívánom, hogy az uram legyen valaki, és szívesen megtakarítom a fölösleges kiadásokat, már régen elhatároztam, hogy ilyen egyén nélkül merészkedem el Szmirnába. Minden utazó lebeszélte erről, és kíváncsi vagyok, hogy mit tapasztalok erre nézve, mire megérkezem Szmirnába. – Mindjárt azután, hogy megérkeztem Konstantinápolyba, Huszár úr ajánlatára fölfogadtam egy inast, akit Davidnak hívtak, de csakhamar túl is adtam ezen a bútordarabon, mert jámborsága és ostobasága csaknem a sírba vitt. Néhány nappal elbocsátása után egy másik inas lépett a szolgálatomba, akinek Gabriel a neve, és képtelen külseje van, nem tud semmit, semmilyen nyelvet nem beszél jól, de utazás közben állítólag remekül beválik – majd meglátom, addig elhiszem. Ő kísérte el Burkhard doktort egyiptomi útjára, és ott megmentette az életét, mikor az megbetegedett. Ezzel az emberrel rendelttem magamnak a Herceg-szigetéről egy caique-ot, amely szélesebb, mint azok a szokványos bárkák, amelyeket Konstantinápolyban vagy akár a Dardanelláknál találni. Van vitorlájuk és 4 pár evezősek. A legénység 4-5 személyből áll. – 24-én reggel tehát minden holmimat, 3 ágyat, 6 köpenyzsákot, 4 pakktáskát, 7 nyeret előre vitettem a fedélzetre. Mi magunk csak 12 óra tájban hajóztunk be, miután több úr kikísért bennünket a missziótól. A tenger elég erősen hullámozott. Északi szél fúj, és mintegy 2 ½ óra múlva kötöttünk ki Principosban (falu a Hercegszigeteken). A hajósok elővigyázatból mindig a part közelében maradnak. Ezért hajónkkal Maltepe²⁰⁶ magasságába értünk (kis falu Principossal átellenben). A szigeti hajósoknak az a hírük, hogy nagyon *merészek*. Félénknek éppen nem tartom őket, de azért óvatosak. Nősek, gyerekeik vannak, és szeretik az életüket. – Ha erős déli szél fúj, a hajósok néha nem is jutnak el Konstantinápolyba, mert olyankor a tenger mindig erősebben hullámozik, mint északi szélnél. Nem szabad félnie az utasnak, ha készséggel hajlandók elszállítani. – Az úgynevezett Herceg-szigetek 9 szigetből állnak.²⁰⁷ Principos, Calchi, Antigoni és Proti a nagyobbak, a többiek lakatlanok. A legnagyobb szigeten, nevezetesen Principoson szálltunk meg, mert csak itt van valami vendégfo-

gado-féle. Konstantinápolyban Signora Maria néven ismerik, a fogadósne genuai nő, van férje is, de az egy nyomorúságos, beteg fickó, és tudomást sem vettünk róla a házban. – Az asszony adott nekünk 2 jó szobát, és bevásárolt a konyhánk számára. Állítólag jól főz, mi azonban beértük Krebs úrral, és az ő tehetőségét nem vettük igénybe. Különben az utasnak, aki ezekre a szigetekre érkezik, nem kell ellátnia magát semmivel, még akkor sem, ha hosszabb ideig marad, mert talál itt rizst, birkahúst, kitűnő kenyeret és elsőrangú friss halat. Ha ez a nő netán nem élne már, más görögöknél is *lehet szállást találni*. Si trovera (majd akad), ez a régi mondás járja mindig, és állítom, hogy sehol sem lehetne kellemesebben utazni, mint Törökországban, ha nem kellene az embernek a pestistől tartania, mert mindenütt kapni szállást és ételmiszert. Hanem ennek az infámis betegségnek a csapása kissé aggasztja az embert, mert soha sem lehet igazán biztonságban tőle, ha mégoly keveset törődik is vele. Konstantinápolyban a görögök és az örmények egyfajta vesztegzárt tartanak fenn egymás közt. De mit használ ez, mikor a sok török ügyet se vet rá! Ezekon a szigeten azonban a görögök zavartalanul működtethetik egymás közt ezt az intézményt, mert csak ritkán látogatnak ide Konstantinápolyból törökök vagy más utasok. – Mihelyt birtokba vettük szobáinkat, és Krebs elrendezte edényeit, felkerekedtünk, hogy kicsit becserkésszük a szigetet, mert ezen a környéken az ember kénytelen mindenütt maga lenni saját útmutatója és ciceronéja, ugyanis a helybeliek egyáltalán nem foglalkoznak azzal, hogy mi érdekelhetné az utazókat, mert éppen elég dolguk van a törökökkel, a pestissel és önmagukkal. Így megtörténhet, hogy az ember a legérdekesebb tárgyak mellett is elmegy, ha nem tudja mindig magával vinni a szükséges könyveket, ami rendszeresen előfordul, vagy ha nincs elég ideje, hogy mindent apróra felkutasson. – Egy elég kényelmes úton, üde bokrok között, egy épülethez értünk, amely dél felé egy meglehetősen magaslaton állt, és megállapítottuk, hogy az épület egy kolostor, amely Szt. Kristófnak van szentelve. Nem álltam meg itt, mert egy sokkal magasabb hegyen, ugyanabban az irányban, észrevettem egy másik kolostort, és megvan az a hibám, hogy minden magas hegyet meg akarok mászni. Olyan út vezet oda, mint amilyenek az újabb angol kertjeinkben szoktak lenni, és roppant üde fák között és zöld mezőkön kígyózik végig. *Erdő* nincs az egész szigeten, nagy fák sincsenek, kivéve néhány szép magas pineát. A sziget alsó fele, úgyszólván a lába, mindenütt meg van művelve, följebb ellenben mindent benő a bozót. A bokrok és a fák nagyrésze télen sem hullatja a leveleit, és ez a szigeteknek egész éven át viruló, mosolygós külsőt kölcsönöz. A buja növényzetből itt-ott sziklák

bukkannak ki, és mindez csoportokba rendeződve bizonyos életet visz a sivárságba, amit csak az érthet meg, aki nincs egészen magára hagyatva. – Mikor Szt. György kolostorhoz értünk, zárva találtuk az ajtót. 2 kutya rettentően ugatott. – Konstantinápoly vagy a Mudánia-hegység²⁰⁸ és az Olympos²⁰⁹ felé nem élvezhettük a kilátást, mert a *Jupiter Pluvius* még a Csamulgát²¹⁰ is eltakarta, az idő rossz volt, nagyon nedves és esős. – Úgy gondoltam, hogy a kutyaugatásra csak előjön végre valaki a kolostorból, már csak kíváncsiságból is. De korántsem, minden csendes maradt, ez türelmetlenné tett, úgyhogy erősen megzörgettem egy kaput, hogy a nemtörődöm szerzeteseket felverjem letargiájukból. Valaki a kapuhoz jött, de nem nyitotta ki, bentről beszélt hozzánk, de egyikünk sem értett belőle semmit, mert újgörögül volt, és csak Landschulz és Ender voltak velem. Miután nem tágitottunk, kinyílt a kapu, és egy ízetlen alak állt előttünk, aki olaszul beszélt hozzánk, és láthatólag nagyon meg volt lepve *látogatásunktól*, de aztán hívott egy szerzetest, és az megmutatta nekünk a templomot, és megkérdezte, hogy nem kívánunk-e fogyasztani valamit, de miután ezt udvariasan elhárítottuk, és adtunk 30 para borraivalót a szerzetesnek, egy másik úton hazamentünk. – Az jutott eszembe, hogy ezek az emberek mintha valamiféle karanténban élnének, és alighogy elmondtuk a házban, hol jártunk, sejtésemet igazolta Signora Maria férjének ijedelme, aki csak akkor nyugodott meg valamennyire, amikor biztosítottuk róla, hogy nem nyúltunk semmihez, ennek ellenére ma estig nem mutatkozott a szemem előtt. Érkezett Konstantinápolyból egy idegen, hogy eltöltsön bizonyos időt a szigeten, ezért szobát vett ki magának a Szt. György kolostorban, ahol szerencsésen meghalt pestisben, mire a görög szerzetesek egész szent családjá abba a fatális helyzetbe került, hogy 40 napig egymagukban, minden eleven embertől elkülönülve kellett élniük. Ez a legszörnyűbb dolgok egyike a pestisben, hogy az egész emberiség a beteg ellensége lesz, holott más betegségeknel sokan felajánlják készségeiket a segítségüket. A Principostól (tudniillik a helységtől) balra eső völgyben van egy harmadik kolostor, amelyet Szt. Miklós tiszteletére építettek, ennek a fekvése azonban nem szép és semmi figyelmet nem érdemel. A másik két kolostor szebben fekszik. A Szt. György a 9 sziget legmagasabb pontján van, és innen nagyon szép lehet a kilátás. – A Herceg-sziget kerülete körülbelül 2 német mérföld lehet. Kizárólag görögök lakják. Nagy előnye többek között, hogy kutyák itt nem rontják a levegőt úgy, mint Konstantinápolyban. Egészségesnek tartják a szigetek levegőjét. Úgy tapasztaltam, hogy óriási különbség van Konstantinápoly és a szigetek klímája között, és míg korábban meg voltam róla győződve,

hogy csak képzelgésünkben van hatása a klímának a testünkre, most úgy hiszem, hogy semmi más nincs olyan nagy hatással ránk, mert Konstantinápolyban éreztem, hogy vannak idegeim, és ez szörnyű érzés – nem tudtam sem enni, sem aludni ect. – mindenesetre északi szélnél mindig jobban voltam, mint amikor a meleg déli szél fútt. A 3 nap óta, mióta itt vagyok, úgy érzem magam, mintha újjászülettem volna.

[1818. október 25.]

Október 25.-én sem volt szép idő, de a reggel azért áthajóztunk Calchi szigetére, ahol három kolostor van: Szt. György, Sta Trinita és Sta Madonna. Először az elsőhöz mentünk el, magas pínéák széles alléján, amelyek különösen a Herceg-szigetről mutatnak szépen és festőien. A nagy eső megakadályozta, hogy megnézzük a teraszokra osztott kolostorkertet. – A Sta Trinita fekvése tűnik a legelőnyösebbnek arra, hogy Konstantinápolyt láthassuk, de ízlésem szerint a Sta Madonna helyzete a leghívatagóbb, és legszívesebben itt rendezkednék be, ha görög szerzetes volnék. A szép fás környék, a nagy szabad térség, vagy még az üde zöld rét, amelyet akkor képzelhet el az ember, ha járt Angliában, páratlanul kellemessé teszi ezt a tartózkodási helyet, és milyen boldog lehetne az a földbirtokos, akinek a vidéki birtoka vagy az udvarháza ilyen gyönyörű környéken van. Mivel a Herceg-szigeten már semmi más dolgunk nem volt, mint hogy 6 órakor megebédeljünk, olyan sokáig időztünk Calchin, hogy végül az erős északi szél miatt nem tudtunk menten indulni vissza, meg azért sem, hogy profitálhassunk a sziget kellemes fekvéséből, és kivárjuk a kedvező pillanatot, amikor a nap sugarai bearanyozzák Konstantinápolyt. Ezt remélhettük is, mert az északi szél olyan gyorsan kergette a sötét felhőket a régi Bithynia²¹¹ hegyei felől, hogy az időjárás percről percre változott. Mindamellet aznapra Konstantinápoly árnyékban maradt, és a sűrű ködfelhők megakadályozták, hogy gyönyörködhessünk a híresen szép kilátásban. A szél végig erős maradt, és 5 óra körülig vártuk egy görög kávéházban, hogy hátha elül, de mivel ez nem történt meg, *végre mindnyájan* úgy döntöttünk a Signora Mariánál ránk váró vacsora és az ott már felállított jó ágyak miatt, hogy beszállunk a kis csónakunkba. A tenger erősen hullámozott, de nem volt veszélyes, és nem is lehet igazán az, ha a vitorlákat idejében bevonják, mert a vízmélység nem jelentős. A hajósok nem vonakodtak ugyan átvinni bennünket, mert épp előttünk kelt át egy kis hajó, a veszélyt mégis nagyobb-nak láttatták, mint amekkorától tényleg tartani kellett – már csak a baksis miatt is. De mikor a mi Enderünk kicsit aggodalmaskodott, hogy merjen-e velük együtt nekivágni, ők maguk beszéltek

rá, hogy jöjjön csak velünk, biztosítva róla, hogy nem kockáztat a világon semmit. – Egyáltalán nyugodtan vállalkozhatunk mindenre, amihez a többi embernek van mersze. Nem ismertem még senkit, aki ne szerette volna az életét – és különösen nem szabad húzódni attól, amiben egy házas ember hajlandó előtünk járni. Mi kötheti az embert jobban az élethez, mint feleség és gyermek? Ha az ember nőtlen, bármikor agyonlőheti magát. – Fáradtságos evezés után szerencsésen visszaérkeztünk. A Herceg-szigeti caique-ok 30-34 láb hosszúak és közepén alig 8 láb szélesek lehetnek. N. B. a konstantinápolyi és a Dardanelláknál használt caique-ok még rövidebbek, azok 4 pár evezősek, és a nagyobbfajta konstantinápolyi 3 pár evezősöknek meg az összes kisebbnek kormánylapátja is van. Ha eveznek, nincs kormányosuk, annak a tiszte csak a kedvező széllel és a kifeszített vitorlával kezdődik. Vitorlák nélkül nem hiszem, hogy ki lennének téve a felborulás veszélyének, vitorlával viszont lehetségesnek tartom.

[1818. október 26.]

26-án folytatni akartuk útunkat Nicomediába,²¹² de a szél nem engedte meg, és kénytelenek voltunk egy napig vesztegelni. Kellemetlen dolog, amely felborítja az útitervet, akármiféle csinál is az ember. – A 26-át tehát Herceg-szigetén töltöttük, és egyesegegyedül arra szántuk, hogy megvizsgáljuk alaposan a sziget fekvését, a partvonalát és kiterjedését. Brenner udvari tanácsos kiadott egy kis könyvet²¹³ a bursai utazásáról, amelyben több dolgot feljegyez a Herceg-szigetéről. – Reggel, tudom, 5 órakor, egy harang ébresztett fel álmomból, az egyik görög kolostorban kongatták. Törökországban a legcsekélyebb dolog, a legjelentéktelenebb apróság is elég, hogy kellemetlenül lepje meg az utazót, ha az a hazájára emlékezteti. Én is így vagyok ezzel, bár nem szeretem már a hazámat. Napkelte után Konstantinápoly egy pillanatra fényárba borult. – Ez a vidék és kilátás, megvaló, egyáltalán nem az ízlésem szerint való. Lát az ember egy síkságot is egy földnyelven, néhány fehérülő csíkot és néhány mecsetet en miniature (kicsiben), nagyjából ez az a pazar panoráma, amellyel mindazok a parvenűk, akik megfordultak Konstantinápolyban, el akarnak kápráztatni bennünket és magukat megirigyeltetni. – Elég korán, azaz 12 óra tájban hosszú sétaútra indultam, és körbe akartam járni a parton a szigetet, amelynek kerülete Brenner úr szerint 2 német mérföld. – Sok híja nem lehet. Kísérletem, melyre vállalkoztam, nem sikerült, mert a partot helyenként függőleges sziklafalak alkotják, és ezek utamat állták. Találtam a parton egy agyoncsapott nagy halat, meg az összes ruhadarabját annak a szegény utazónak, aki a Szt. György

kolostorban meghalt pestisben. A szigetből kiugró kis földnyelven voltak felakasztva egy fára, hogy ott szellőzzenek! Ez a kis földnyelv úgyszólván azokból a sziklából szögellik ki, amelyek a Szt. György kolostor áll, és az egyik oldalán magas pínéák szegélyezik. Ez a kis megművelt hely nagyon kedves. Keskeny gyalogösvény vezet a kolostorhoz. – A sziget egyik legmagasabb csúcsán hosszasan időztem, és felfedeztem, hogy kilenc kisebb-nagyobb szigetet sorolnak a Herceg-szigetek neve alá. – Calchi vitathatatlanul a lecsinosabb, de legföljebb feleakkora, mint a Principos. A della Madonna és a della Trinita kolostorok közül igazán nem tudom, melyiknek adjam az elsőbbséget. – Szigeteken – és elhagyott helyeken annyira jól érzem magam. Isten tudja, vajon nem egyedül és magányosan fogom-e végezni az életemet valami szép helyen?

Micsoda jó vizük van a szerzeteseknek! Ciszternában gyűjtik innivaló gyanánt a kolostoruk tetejéről lecsurgó esővizet. A ciszterna fölé csinos márványkutat állítottak, és úgy merik belőle a vizet, mintha az a földből fakadna. Szép virágok veszik körül mindezt – és ez az egész együttes egy tudós vagy egy vezeklő bűnös számára kínálkozik lakásul.

Antigoni szigetén, ahová semmiképp sem tudtunk eljutni, ha csak nem akartuk hetekre használhatatlanná tenni a hajósainkat, szintén van egy Szt. György kolostor, ahol a görög szerzetesek Keresztelő Szt. János jobbát mutogatják az utazóknak. – Proti szigetén most építik és rendezik be a Jézus Urunk Átváltozásának kolostorát. Egészében véve, úgy látszik, a szerzetesek ügye jól áll, mindamelllett a törökökkel való viszonyukat nem ismerem elég jól ahhoz, hogy mondhassak itt róla valamit.

A szigeten sokféle szagos fű található, köztük kanyarognak az utak a kolostorok felé – de még szebbek és kellemesebbek az örökzöld fák és bokrok, amelyekből annyi van, hogy a szigetek minden évszakban üde látványt nyújthatnak.

[1818. október 27.]

27-én reggel poggyászunkat ugyanakkor a caique-ranak a fedélzetére vitték, amely Konstantinápolyból Principosba hozott bennünket. Kitűnő széllel körülbelül 3 óra alatt Arezzióba²¹⁴ értünk, miután közben láttuk Maltepe falván kívül, amely Prinkipossal szemközt található, Cartal és Pendchi falvakat, valamint a Paulo és az Andria szigetet. Ezután az Os burun promontorium²¹⁵ közelében halad el az ember, látja a 3 jelentéktelen Sardagani-szigetet, majd Tuzla és Jelken Kaja mentén ér Arezzióba, amely törökül Darica. Ez a falu egy hegy lejtőjén terül el amphiteátrális formában. Miután partra szálltunk, első dolgunk az volt, hogy szállást kerestünk. Keresni kell különben, ha az ember nem

akarja a szabadban tölteni az éjszakát; mert nincs sem fogadó, sem han.²¹⁶ Elvittek bennünket egy házba, amely állítólag a legelső köztől való a faluban, de ez nem tetszett nekünk, másikat kerestünk, és Arezzio főutcáján talákoztunk az összegyűlt görögökkel, akiknek az előjárói éppen házról házra jártak, hogy beszédjenek valami adót. Végül csak egy rosszabb házat találtunk, mint amelyet elsőre mutattak, és visszamentünk amaz előbbibe. – Ha pestisjárvány van, és az időjárás tartósan hideg és esős, szavamra, nem tudom, hogyan lehet élvezettel utazni ebben az országban, mert nemcsak, hogy nincs semmi élelmiszert, de a faházak is olyan veszettül rossz állapotban vannak, hogy à la lettre (szó szerint) örülhet az ember, ha nem bukik el mindenben. – Miután magunkhoz vettünk egy kis elemóziát, és 4 piasterért vettünk egy nagy palamedát,²¹⁷ boldog-boldogtalanul Hannibál²¹⁸ sírja felől tudakozódtunk, mert ez volt a tulajdonképpeni célja arezzioi tartózkodásunknak. – Miután senki sem tudta, hol a sír, és sem Lechevalier, sem Hammer²¹⁹ úr nem vették maguknak a fáradságot, hogy megjelöljék az utazóknak, voltaképp hol keressék, teljesen rábíztuk magunkat házigazdánk vezetésére. A faluban csak görögök laknak, amit mindjárt észre lehetett venni abból, hogy nem szaladtak elénk török kutyák, mert azok csak törököknél laknak. Házigazdánk egy tengerparti köves úton vezetett bennünket, és $\frac{3}{4}$ óra alatt is csak nagynehezen tettük meg az utat, amelyet ő félórásnak mondott. Megbűnhődtem az ügyetlenségemért, amiért elvesztettem egy feljegyzésemet, amelyet még Beaurepaire²²⁰ úrtól kaptam egy Belgrád²²¹ környéki sétalovaglás alkalmából, mert abban világosan benne van, hogy bár Arezzióban kell kikötni, de Hannibal állítólagos sírját Gebisé²²² közelében a Gasi Dag hegy tövében kell keresni. Meglehetősen késő volt már, de látnunk kellett, mert azon az elégtételen kívül, hogy elmondhatjuk, láttuk Hannibal sírját, Konstantinápolytól Nikomédiáig aligha látható bármi is, ami megérdemli a vele járó fáradságot. Esett az eső, fáradt voltam, de hiába, elhatároztuk, hogy megyünk tovább egész Gebiséig. Házigazdánk időközben kezdett makacskodni, és ürügyeket keresett, hogy eltérítsen bennünket a tervünktől. Nem sok fogalma lehetett a frankok bátorságáról, és a gyalogló kedvüket sem tarthatta sokra, mert a két régi, megszokott fogással ijesztgetett: a *veszedelmet* emlegette tudniillik és a hosszú út fáradalmait. De mindez nem volt elég arra, hogy elijesszen bennünket. *Moi pour ma petite personne j'étois sur que a n'étoient que des farces* (Én a magam szerény személye szerint biztos voltam benne, hogy csak komédiázik). – Ha az ember hallgat az ilyen beszédre és hisz neki, akkor ki van téve annak, hogy Törökországból, ahol divatban vannak az efféle ijesztgetések, úgy jön ki, mint ahogy

oda belépett. – A házigazdánk végül rászánta magát, eléggé kelletlenül, hogy az élünkre áll és elkísér Gebisébe. Jó negyedóra múlva megmásztuk azt a dombot, amely Gebise fölé magaslik, és ahonnan kecses kilátás nyílik erre a kizátólag törökök által lakott *falura* vagy *piacra*. Újabb ¼ óra múlva magában a helységben voltunk, és mikor megtudtam, hogy Palio Castróból²²³ kitűnő úton felóra alatt Gebisébe lehet érni, nagyot nevettem a görögön, akinek nem sikerült a csele, hogy a rossz parti úton visszatérítsen bennünket a galambdúcába. Az a kevés török, aki a boltjában vagy a kávéházakban üldögélt, barátságosan fogadott bennünket. Megkapott egy török cipésmester patriarkális külseje, aki azt a tanácsot adta nekünk, hogy forduljunk a kormányzóhoz, aki egy aga, és Konstantinápolyból kapja az utasításait, és tőle kérjünk engedélyt, hogy megnézhessük a régiségeket Gebisé környékén. Nyomban indultam, kibújtam a cipőmből, és bemutatkoztam a nargilét szívó, öreg agának, aki adott mellém egy embert, aki tudott néhány szót olaszul, és szűk veres nadrágot viselt. Mentünk vagy 20 percet jó sebesen, és még negyedórásckára lehettünk a Gasi Dag²²⁴ lejtőjének felső felétől, ahol állítólag Hannibal sírja van, amely régi, de nem nagy kövek törmelékéből áll. – A hegy lábánál mocsaras kis patak folydogált, és azon kellett volna átkelnünk, azonkívül kellemetlen északi szél csapkodta egyenesen az arcunkba a sűrű esőt, és mindez arra készítetett, hogy közelebről már ne nézzük meg ennek a hősnek az alig észrevehető emlékművét, aki valószínűleg máshol van eltemetve. Lechevalier felszólítja az utast, hogy nyissa fel ezt a sírt, de az utas ettől bizonyára el fog tekinteni, mert idővel több előkelő törököt temettek már Hannibal fölé, és a gyaur²²⁵ sohasem fog arra engedélyt kapni az oszmánoktól, hogy Hannibálja megleléséért törököket rángasson ki a földből. Hammer semmi említésre méltót nem mond a sírről, és megvalom, még azt sem tudom, honnan ered az a közvélekedés, miszerint ez a Hannibál sírja. – Tudvalevőleg Hannibál Prusias király²²⁶ vendége volt, aki átengedte neki Lybissa városát. Mikor a rómaiak követelték Hannibált, ő inkább véget vetett az életének, mert Prusias ki akarta nekik szolgáltatni. Ilyen pillanatban aligha gondolhattak arra, hogy koporsót készítsenek a balsors sújtotta férfinak, és ha mégis, akkor a szóbanforgó koporsó egyáltalán nem olyan jellegű lenne, mint az Achillesé ect., hanem olyan, mint amilyenek akkoriban a koporsók általában voltak. A kőrákás, amely pedig látható, nem más, mint egy tumulus²²⁷ – Landschulz véli így, és én teljesen igazat adok neki. Hazafelé menet több szalonkát láttam, ezek itt gyakoriak. Rengeteg a fogoly is, mert zavartalanul szaporodhat, ugyanis Gebisében egyetlen vadász sincs. – Gebisé állítólag csak 1 órá-

nyira van Arezziotól, ugyanakkor jó másfél órát kell az embernek gyalogolnia. Ha az utas ráér, hogy beutazza a Nicomediái öblöt, azt tanácsolom neki, hogy nyáron vállalkozzék rá, amikor alhat a hajón, vagy átvitorlázhatja vagy –lovagolhatja az éjszakát: a mostani évszakban, amikor csak nagy kényelmetlenségek árán lehet eltölteni az éjszakát egy török caique-on, mivel az ember ki van szolgáltatva az elemeknek, túlságosan bajos Nicomediába és Nicea-ba²²⁸ utazni, és nem is érdekes annyira, hogy megérné a fáradságot. – Az éjszakát meglehetősen szelölösen töltöttük el a görögünk lukacsos házában, amely úgy meg van dőlve, hogy nem tudtunk szabadulni a gondolattól, nem épp ma éjjel fog-e összerogyni. Miután házigazdánkkal baráttan megittunk néhány pohár puncsot, jókedvre hangolódtunk, és azokra gondoltunk, akiket szeretünk, és akik a barátaink.

[1818. október 28.]

28-án 7 órakor indultunk el régi caique-unkkal, miután szokás szerint 2 órányi dolgunk volt, hogy vízre szállhassunk. – Arezziotól 50 török mérföldnyire van Nicomedia; szárazföldön 9 óra alatt megteszi ezt az ember lóháton, lépésben. – A caique-ról másodszor is láttuk a régi genovai várkastélyt, Palio Castrót, balra délnyugatra pedig a Bos burunt,²²⁹ amely a végső csúcsa annak a földnyelvnek, amely a Nicomediái öblöt a Mudániai öböltől elválasztja. Körülbelül 18 mérföldnyire Arezziotól a Dil és Hersek²³⁰ hegyfokok közé jutunk, melyek közül az utóbbi inkább földnyelvnek mondható, és csak ezután vagyunk a volta-képpeni Nicomediái-öbölben, mert ez a két fok fogja közre a tengert. Balra az egykori Bythiniában több falu látható, amelyek nem érdemelnek különösebb figyelmet. Az utolsó falu, Haraca²³¹ egész közel van a parthoz, és itt található az első karaván-szeráj²³² a Nicomediából Scutariba vezető úton, a karavánok innen a tenger mentén haladnak tovább, és láttunk is több vándort piszkos ruhában. A caique-ról rálőttem egy csapat fogolyra, amelyek a parton sétáltak – de elhibáztam, később lőttem négy tengeri galambot. – Nem volt szelünk, és görögjeinknek az 50 mérföldön át végig evezniük kellett. Ezt a munkát sehol másutt nem értik így. Nicomediától 10 mérföldnyire horgonyt vetettünk, hogy megreggelizzünk; adrianopoli,²³³ bivalynyelvet ettünk, de nem volt hozzá kenyérünk. A hajósok kölcsönöztek. A caique horgonya olyan könnyű, hogy egy ujjal föl lehet emelni: mindig nevetnem kell, mikor kivetik. Sokkal kellemesebb utazni a caique-on, ha nincs szél, és ha csak eveznek, mert akkor egyenesen áll, és jól bírja a nyílt tengert is – vitorlával viszont olyan ferdén áll, hogy az ember egyre csak arra gondol, egy kis széllelés is felboríthatja. De ez csak azért van így, mert nem

szoktunk hozzá, és az ember folyton kocsiba képzeli magát, amely ilyen dülöngéléstől biztosan felborulna. Ugyanez a helyzet a faházakkal, amelyek gyakran úgy meg vannak dőlve, hogy az ember fél belépni, mert kőházak ilyen helyzetben nem állnának meg. Az öblöt dél felől lezáró hegyek fenséges látványt nyújtanak, és merészen emelkednek a tenger fölé. Nagyon sajnáltam, hogy esett az eső, és a hegyeket csak néha érte fény. Svájcra emlékeztetnek. 3 óra tájban érkeztünk Nicomediába, amely város korántsem azt a benyomást tette rám, amelyet elképzeltem. Mindig valami amphiteátrumról beszéltek nekem, és azt reméltem, hogy az öbölnek ezt a végét magas hegyek fogják majd közre, és nem csekély volt a meglepetésem, amikor megláttam, hogy az oly szépen és ígéretesen kezdődő öböl milyen csúful végződik, mert nagyjából ez történt, ugyanis a várt magas hegyek helyett a tenger ronda mocsárrá változik, amely laposan nyúlik el, s végül pro forma csak némi kiemelkedés vet véget neki. Nicomedia még messziről sem látszik valami szépnek, mint a török városok némelyike szokott. Mikor kiszálltunk a caique-unkból, még azt mondtam, hogy bár Nicomedia kívülről nem látszik csinosnak, de a belseje majd biztosan jobban fog tetszeni, mint vártuk, holott eddig mindig az ellenkezője történt. A vámnál szálltunk ki, Törökországban ez mindig így van, adhatna az ember bármit a hajósoknak, ők a kikötőben a világért se mennének máshová – a török pallos alighanem fenyegetően függ a csempészet felett. Nekünk ez mindegy volt, mert Törökország minden városára volt egyfajta *lascia passarénk* (átutazási engedélyünk vámvizsgálat nélkül), ami roppant fontos az utazó számára, mert különben lépten-nyomon összevissza hányják a poggyászat. A misszionál senki nem hívta fel a figyelmem erre a cédulára – mígnem fél órával az elutazásunk előtt Lippa úr felhívta rá a figyelmem, és elküldetett érte egy janicsárt, aki fél óra múlva annak rendje-módja szerint meg is jelent vele. Könnyű tehát megkapni, de hogy mit tartalmaz és ki adja ki, nem tudom, elég az hozzá, hogy valamely misszinál lehet folyamodni érte. – Én, Landschulz, Ender, Zimmermann²³⁴ és Gabriel²³⁵ kiszálltunk, Krebs vigyázott Johannel²³⁶ a poggyászra. Megkérdeztük az első görögöt, nem tud-e szállást számunkra, ő megjelölt egy irányt, amelyet mi követtünk, én nem tudtam, hová – és miután jól félóra hosszat keringtünk utcáról utcára, végre egy hanhoz értünk. Ez teljességgel lakhatatlan volt, és mi vonszoltuk magunkat tovább, míg egy görög kolostorba nem kísérték bennünket, amely szintén borzalmasan festett. – Én ismét tovább akartam menni, hogy valami mást keressünk, amikor eszembe jutott, hogy elmegyek az agához, mert mint korábban följegyeztem, volt egy vezíri ajánlólevelem főnökéhez, a

brusszai pasához. – Miután lehúztam a csizmámat, köpenyben, orrom hegyéig kravátlisan, kalapomat a fejembe húzva az agám elé léptem, aki épp befejezett egy pört, és görög kereskedők jókora társaságát bocsátotta el. – A csinos török terem közepén egy zsidó szabó ült a földön, és a bizalmatlan török szeme látára szabott ki egy kaftánt eléggé durva kelméből. Pekey-vel, usgeldivel²³⁷ és egy csésze kávéval fogadott. Egyénenként nagyon szeretem a törököket, összességükben gyűlölöm őket. Külön-külön mindazokkal a tulajdonságokkal rendelkeznek, amelyek a szabad és erős emberben megérelődhetnek, a rabszolgában azonban ritkán virulnak ki. – Adott mellém egy embert, hogy az szerezzon nekünk lakást. Nagyon megörültem ennek. Landschulz és a többiek közben a kolostorban maradtak, hogy legalább ott maradassunk, ha az aga a pokolba küldene. – Azonnyomban le akartam rakni a málhát, berendezni a 2 napra szóló új szállásomat, az égő tűzhely mellé állítani Krebsset, meggyújtani viaszgyertyáimat, amelyeket Konstantinápolyból hoztam magammal, és így fogadni Landschulzot és Endert, akik bizonyára már unatkoztak, mert túl sokáig tartott ez az egész. De mekkora volt a bosszúságom, amikor kiderült, hogy a különleges kegy jeléül, amelyért 6 piasztert kellett fizetnem a töröknek, miután az aga házában 6 piasztert már szélesztottam a cselédek közt, ugyanabba a kolostorba kísértek, amelyet már birtokba vettünk. – Mit lehetett tenni? *Béketűrés!* Betömtük hát a két lyukat kolostorban, mert ablakról különben szó sincs, és elhelyezkedtünk. – Üres volt a gyomrunk. Gyorsan szereztünk némi kis elemózsiát. Közben sétáltunk egyet, hogy megnézzünk néhány omladozó házat, amelyek egy kis dombtetőn, közel a tengerhez, az arzenál mögött, bájos helyen, ciprusoktól körülvéve, tetszetős látványt nyújtanak a szemnek. Ki tudja, mire szolgáltak. Diocletian²³⁸ idejéből való épületeknek tartják őket. – Lehetséges. Nekem mindegy, mert alapjában véve nincs mit nézni rajtuk. Rizst és egy öreg kakast vacsoráztunk, és poloska meg bolha nélkül aludtunk. Ez csoda, mert az iskolában lakunk, és a fiúk, akik egész nap itt tanulnak, egy unalmas iskolamester idomítja őket a létező legfurcsább módon,

[1818. október 29.]

ma, 29-én kora reggel megjöttek, hogy elvigyék tintatartóikat. – Sokáig ágyban maradtunk. Még egyszer megnéztük a tegnapi romokat, de egész nap hiába kerestük a Hammer úr karavánszeráját. – Megtekintettünk néhány jelentéktelen romot Nicomedia magaslatán, láttunk néhány unalmas feliratot – nagy keservesen megtaláltuk az imbaba ciszternát,²³⁹ amelyből még látni valamit, és amely egyedül érdemel némi figyelmet Nicomediában.

Innen, az olajfák közeléből a legszebb a sokat magasztalt nikomédiai kilátás. Sajnos *partie honteuse-e* (szégyenfoltja), a rút mocsár minduntalan a képbe tolakodik. Nincs egyetlen mecset,²⁴⁰ amely a legcsekélyebb figyelmet megérdemli, noha Hammer úr mint igazi orientalista mindent megcsodál, akár ízléses, akár nem. – Egyáltalán, csak ezekkel az arab, perzsa és török dolgokkal hagynának békében! – Elmentem megint az agához, hogy megmutassam neki a fermánomat, mert meg akartam tudni, hogy a postalovakra nézve van-e benne utasítás. – Az aga nem volt otthon, vártam rá. A kapus felolvasta a fermánomat, és kiderült, hogy a postalovakról nem mond semmit. Így hát most most minden pasánál külön kell intézkednem az idevágó parancs végett. Erről sose feledkezzék meg az utazó – *most már* én is tudom, hogy a postalovakra nézve külön utasítást kell hozni Konstantinápolyból. – Egy török *hihetetlen* erővel áthajított egy djerridet²⁴¹ egy magas ház fölött! elámultam. Egy másik azt kérdezte Gabrieltől, még az aga udvarában, hogy orvos-e – ő azt mondta, nem, én ellenben azt mondtam, hogy az vagyok. – Azonnyomban körém sereglettek, és mindegyikük a jobbját nyújtotta, hogy tapintsam meg a pulzusát. Az egyiknek hevesen lüktetett a pulzusa – a többiek mind egészségesek voltak – mire mondtam neki, hogy bizonyára lázas. Elcsodálkozott. Fáj a feje is, mondtam, még nagyobb csodálkozás. Nincs jó étvágya, keveset alszik, és nyugtalan álmai vannak! Ekkor már szóhoz sem jutott a nagy tisztelettől, és megkérdezte, hogy mire van szüksége, mert ha olyan jól ismerem az állapotát, akkor nekem tudnom kell. Semmire, kedvesem, míg fiatal az ember, segít a természet, csak kímélje magát, ha majd megöregszik, akkor kell csak segítségére sietni a természetnek. – E mondásomtól megnyugodott, és mesterét látta bennem! – A többi páciens között volt egy öreg fickó is (10 ¼ sor törlés). – Az aga nem jött – fellekerestem az arzenálban – kávé és dohányt kaptam tőle, és egy bujurdit²⁴² a postalovakra vonatkozólag. Mikor a szalonjába értem, a szoba közepén egy ember térdepelt egy kis szőnyegen, hátsó felét fordítva az aga felé, és magába merülve imáját végezte buzgón. Egy csomó török volt még a szobában, akik ügyet sem vetettek rá. Mikor az aga elé bocsátottak, kiderült, hogy az imádkozó férfi, aki folyton azokat a bizonyos török imádkozó mozdulatokat végezte: a titkára. – Másnap kora reggel ismét hajóra szálltunk és tovább utaztunk.

Úgy egyeztünk meg a török *caique*-kal, hogy Karamursalig²⁴³ visz el, amely 30 (török) mérföldre van a most Ismitinek (*Sinus astacenus*) nevezett *nicomediai-öböl* partján, csinos környéken. Eredeti elképzelésünk az volt, hogy Konstantinápolyból a Hercegszigeteken át, mellesleg megnézve Hannibal sírját, Nicomediába

megyünk, ahol egy napig akartunk maradni. Úgy gondoltuk, hogy onnan aztán Niceán át Brussáig utazunk. Tervünk első fele szerencsésen teljesült, bár kissé lassan és eléggé rossz időben. A második feléről azonban több okból le kellett tennünk. És sokan mások is így fognak jární, akik Kis-ázsiaiában hasonló utazásra vállalkoznak – szinte lehetetlennek tartom, hogy Európában úgy készíthesse el valaki egy ázsiai utazás tervét, hogy később a körülmények ne kényszerítenék kisebb-nagyobb változtatásokra. A főök, amely megakadályozta, hogy Niceán át Burssába menjünk, az évszak volt, és ebből eredően az, hogy ilyen nagyszámú társasággal, ilyen rossz időben, ilyen tekintélyes poggyásszal lehetetlen átkelni télen a Niceát Nicomediától elválasztó hegyeken. Nagyon fájlaltam, hogy le kell mondanom erről az útról, mivel gyönyörű erdőségeken visz végig. Niceát nem bánom annyira, sem az ott mindenfelé található romok, sem a táj nem érdemli meg, hogy az ember esőben menjen oda és az idejét vesztegesse. Akiknek Nicomediából mindenképpen Niceába kell menniük, azok, mint a nicomediai aga elmagyarázta nekem, Karamursalon át kerülnek: ez az út csaknem háromszöget zár be.

[1818. október 30.]

30-án reggel 7 óra tájban tehát kieveztünk a kikötőből. Szép reggel volt, gyönyörű napfelkelte – a hegyek Nicomediával szemközt festőien szép megvilágításban. Kutyakölykök éktelen vinnyogása, valamint csaknem az ablakaink alatt horgonyzó török hajósok szomorú, egyhangú éneklése zavart egész éjszaka az alvásban, úgyhogy 10 óra hosszat mindvégig ébren voltam.

Útunk jól telt, de lassan haladtunk, mert szélcsend volt, a hajósok pedig nagyon lusták, öt óra alatt mégis célba értünk. Útközben hihetetlen távolságból lőttem egy vadkacsát. – Szárazföldön is el lehet jutni Karamursalba; de 9 óra kell hozzá, mert a mocsár miatt, amelyben az öböl végződik, fel kell lovagolni egészen a hegyek közé. – Nyomban megérkezésünk után Karamursalban elmentem az agához, akihez ajánlólevelem volt. A jó fogadtatás, amelyben eddig bizonyos rangon felül minden török részesített, elkapott, és anélkül, hogy előkészületeket tettem volna, tüstént fölkeredtem, hogy beszéljek az agával saját házában, ám ezt a goromba fickót épp a kapuja előtt értem, s mint mondta, a mecszetbe indult, és megkért, hogy várjak rá. Ezt furcsának véltem ugyan, de ráhagytam, mert arra gondoltam, hogy pontosan akarja elvégezni imáját, és aztán annál szívesebb és nyájasabb lesz hozzám. Ilyenek voltak legalábbis eddig honfitársai mind. – Vártam fél órát, és odahozattam a háza elé a caique-ot is, és heten, ahányan voltunk, testületileg felsorakoztunk, hogy az agában

némi respektust gerjesszünk a gyaurok iránt. Vártunk újabb fél órát, de még ekkor sem jött, végül türelmetlen lettem, a helység piacterére mentem, hogy meglássam, mikor jön kifelé a mecsetből, és rögtön elcsíphessem. Tolmácsunk, Gabriel úr kötődött kicsit szakácsával és egyik komornyikjával, akik értették a tréfát, és viszonozták. A szakácsnak bemutattam Krebsset, és közben megjegyeztem, hogy az *én szakácsom* főz majd az ő gazdájának, ő viszont nekem és a társaságomnak készítse el a vacsorát. Tetszett neki ez a tréfa. A komornyikot viszont, aki néhány oláh szóval próbálta megértetni magát velünk, megijesztette egyik válaszom; megkérdezte ugyanis, hogy voltam-e már Karamursal vidékén, vagy életemben először járok errefelé, és én azt tolmácsoltattam neki, hogy biztos lehet benne, először és utoljára vagyunk itt – és egész Törökországban is, mert otthon olyan jó dolgunk van, és Törökországgal összehasonlítva ott annyival csinosabb minden, hogy ha egyszer az ő unalmas országukból hazatértünk, eszünk ágában sem lesz még egyszer eljönni ide. Látszólag nem hozta indulatba ez a válasz, amelyet hűségesen tolmácsoltak neki – de ezzel a szóval távozott: pekey.²⁴⁴ – Gazdája még mindig nem jött, és mecset helyett egy kávéházban találtam rá, ahol flegmatikus nyugalommal szívta a nargilét. – Bevallom, neki tudtam volna menni. Nem is üdvözöltem, hanem a legpimaszabb modorban, amelyet csak fel tudtam venni, megkérdeztem, miért várakoztatott? – Továbbra is őrizve flegmáját mondott egyet és mást, és Hersekbe²⁴⁵ irányított, mondván, hogy onnan hozathatunk postalovakat brussai utazásunkhoz. Hersek 15 mérföldre van Karamursaltól, és a herseki földnyelvtől nyugatra fekszik. A helységben magában nem lehet kikötni, mivel az nem a parton van, hanem csak a földnyelv csúcán, ahol egy kis négyszögletes, elhagyatott ház áll. Itt bármikor kapható kávé, néha kebab és piláf²⁴⁶ is, és 2-3 személy egy éjszakát is túrhetően eltölthet benne. A csúcsnál kitétek bennünket, összes málhánkat felsorakoztatták egy réten. A caique, amely idejövet ellenszéllel küzdött, most jó széllel távolodott, csakhamar szem elől veszítettük. Egy férfi egy merev szürke lovon Hersekbe vágatott, amely jól félóránnyira van ide, hogy értesítse a postát: ennyi meg ennyi utas málhástul lovakra vár a tengerparton. NB. Karamursalban az aga, mikor végre hazaérkezett, mégiscsak megkínált egy csésze kávéval és pipával, de én azt kereken elutasítottam. – Mikor már a caique-ban voltunk, amely a herseki útért 25 további piasztert kért még és azt meg is kapta, megmondattam a *rais*nak,²⁴⁷ hogy a karamursali agát rossz embernek tartom, mire ő a tolmács szavába vágva mondta: *igen, mindjárt leolvasta ő ezt a sanda tekintetéről.* Ugyanez a rais méltatlankodva kérdezte, miért nem tudattam

vele már Nicomediában, hogy vadász vagyok, mert ajándékozott volna nekem egy pompás vadászkutyát. Nála és a nicomediai agánál vettem észre, hogy úgy szívják a pipát, ahogy a *nargilét* szokás. Én is megpróbáltam, és egész jól esett. A mellnek aligha tesz jót.

Még mindig a földnyelv csúcsán veszteglünk, amelynek nemlétezése mellett Landschulz 2 napon át Leonidasként²⁴⁸ kardoskodott. – Végre, miután lőttem néhány pacstírtát, megérkezett 10 sovány gebe, 2 rongyos chirugító²⁴⁹ hajtva. Felnyergeltük, megpakoltuk őket, és elcipeltek bennünket Hersekig, miközben háromszor is meg kellett állnunk, hogy a málhát kiegyensúlyozzuk rajtuk. A faluban aztán kötelekkel akartak mindent úgy körbetekerni, hogy nekünk ne kelljen többé semmit igazgatnunk. – A nap már rég lement, az időjárás elborulni készült, 2 kísérem nem valami nagy lovas, úgy döntöttem, hogy itt éjszakázunk. Han nincs a faluban, tehát be kellett érünk a postaházzal. A két szobáját odaadták nekünk, de nyugtalan, kellemetlen éjszakánk volt – sok volt a bolha is, a futár is, egyik sem kellemesebb a másiknál.

Ezen a postaállomáson rendszeren 150 ló szokott lenni, most csak 130 volt. Bazarköig²⁵⁰ 9 óráért (18 angol mérföld) 12 piasztért fizetünk lovanként. Az istállók nagy pajták, és ugyanúgy tisztán tartják őket, mint a lovakat. Az abrak szalma és árpa, de kevés. Nyereg nincs a postákon, azt kinek-kinek magával kell hoznia. A málhanyergeiket viszont elsőrangúnak tartom, mert ha csak félig-meddig jól vannak megrakva, nem fordulnak félre, és alig vannak rajtuk tartószíjak, de ha vannak is, soha sincsenek meghúzva. A török vagy arabs formájú nyergeket minden nehézség nélkül felrakják. Angol priccsnyereggel már nehezebben boldogulnának. Bár nagyra tartják, hogy értenek a nyergeléshez, a lovaik mind nyomottak. A lovak általában nyomorúságosak, de sok fajta van. Egész éjjel jöttek-mentek a futárok. Ilyen alkalmatossággal szokták zsákban megküldeni a nagyúrnak azokat a fejeket, amelyeket egyik vagy másik pasától megkívánt.

[1818. október 31.]

31-én kora hajnalban 3 órakor akartam útnak indulni. Ez azonban nem sikerült, és már 7 óra is elmúlt, mire mindennel elkészültünk, és kedvező időben szerencsésen felkerekedhettünk. 7-en voltunk, négy málhás lovunk van és 2 chirugink, összesen 13 lovunk. Borraivalót kellett adnom a partraszállás helyétől a Hersekig megtett útért, és Hersektől Bazarköig 12 piasztért lovanként. Horribilis ár! – Ez a természetes következménye annak, hogy nincs a Nagyúrtól parancsom a lovakra nézve, amely általában megszabja a lovak számát és árát is. – Miután valamivel

7 óra utántól nem különösebben szép tájon nagyjából 2 órát lovagoltunk nem messze a tengerparttól, egy jelentéktelen chiflikhez²⁵¹ értünk (9), körülbelül egy órányira a Hammer-féle térképen megjelölt Jalovától.²⁵² A chiflik után, amely jó negyed-óránnyira lehet a tengertől, az út előbb délnek fordul, miután odáig egy lapályon bokrok és fák közt kanyarog. Egy óra múlva (10) az úttól félóránnyira jobbra egy magaslaton *Sahsa* falva látható, mely igen szegényes küllemű, majd egy fél óra múlva (1/2 11) egy nem túl mély völgyben, amely inkább szurdokhoz hasonló, *Jortán* falu következik. Újabb fél óra múlva (11-1/2 12) az *Almagyük* nevű faluba értünk, ahol fél órát időztünk, hogy mállás lovainkon kicsit eligazgassuk a poggyászt. Addig csak egyszer, mindjárt Hersek után akadt velük dolgunk, ahol az egyiket teljesen át kellett rakni, egy másikat pedig néhány kővel kiegyensúlyozni. – Bort szereztünk be, 1818-as évjáratút, amely később elsőrangú édes aszúnak bizonyult. A görögök, e falu egyedüli lakói, szőlőt hoztak nekünk, és mialatt mi békésen és elégedetten fogyasztottuk szőlőből és rossz kenyérből álló szűkös ebédünket, megrázta magát a lovam, és erre elsült az egyik pisztolyom, amely valószínűleg lovaglás közben húzódtott fel, és igazi vak szerencse, hogy nem sebesített meg senkit. Útközben jól kivehettük Arezziót – a régi genovai kastélyt – és a *Gasi dag* hegyet Hannibal vélt sírjával együtt. Meglehetősen keserves 2 órai úttal (1/2 2) végre megérkeztünk *Cingele* faluba. Az út csaknem végig fölfele vitt: az esőzések nagyon megrongálták, ami nem csoda, mert egészen keskeny, a talaj pedig ragacsos agyag. Időnként rendkívül rossz, egy rőf széles kövezetet találunk, amelyen egészen gyalázatos dolog lovagolni. A magaslatról, ahol *Cingele* van, és amelyet a Hersek és Bazarkö között elnyúló hegyhátnak lehet tekintetni, délkelet felé látható a Niceai tó²⁵³ – amelynek Bazarkö felé mocsaras a partja, különben mindenfelől hegyek fogják közre elég szorosán. Az időjárás mindvégig elég jó volt, délutánra pedig pompás lett, és Bazarkönél, amelyet már elég nagy távolságból lehet látni, véget ér a szelíd lejtő, amely *Cingelétől* egészen odáig tart. Hét és negyed óra múltán (1/4 3) cókómócostul bevonultunk Bazarköbe. – A postaház előtt lerakodtunk. Nagyon meglepett, hogy a törökök egyáltalán nem ámultak ennyi európai érkezése láttán, holott a helység teljesen félreesik az útból, és tán 20 évenként, ha látnak a környéken frakkot és kalapot. Fogalmunk sem lehet erről az indolenciáról és nemtörődömségről. – Az urak némelyike azért elmondta a maga us geldijét,²⁵⁴ de aztán többé ügyet se vetettek ránk. A postaház szürke épület, és úgyszólván egy reteráttal kezdődik, amely fölött nyomban helyet foglaltunk, hogy nyelvet, tyúkot és némi chestert²⁵⁵ vegyünk magunkhoz. Az idő

gyönyörű volt, és felvetődött a kérdés, hogy menjünk-e tovább, vagy maradjunk helyben. Én a továbbmenés mellett voltam, az én uraim a maradás mellett, mert ezek sohasem számolnak a következményekkel, a pillanatnyi kényelmet minden egyébnél többre tartják. Pro és contra vitatkoztunk, míg megadtam magam a két úr²⁵⁶ akaratának. Egy postakocsis, aki az úton kicsit többet ivott, mint amennyit elbír, rosszul lett és egyre csak hányt. Halavány színe még inkább kínálta a tréfát, amely eszembe jutott: elhittem a két úrral, hogy a postakocsis pestises. Le nem írhatom, milyen lelkiállapotba került az óvatos tudós és a félénk festő. Egészen *oda voltak*. – Ilyenek ezek a modern tudósok, nem tudnak semmit, csak ami a könyveikben áll. Egycsapásra kiköppennek nyugalmaikból, mert minden tárgyról más fogalmat alkotnak maguknak – és mire való a tudományosság, ha nem tudjuk részben már előre kitalálni, hogy mit hoz a jövő... – Hála istennek, hogy ezt a tapasztalatot is megszereztem, mennyire kellemetlen tudósokkal utazni. Én a naplómát írtam – ők ellenben aggodalmasan lepihentek. – Előzőleg egymagam kimentem kis időre, hogy megközelítsem kicsit a niceai tavat. Egy keresztutcában több fiú gyűlt össze, akik engem néztek, köveket szedtek föl, és egyikük, egy csinos kölyök, fenyegetőleg úgy tett, mintha meg akarna dobni. Én azonban megkopogtattam a puskámat, amelyet csaknem mindig magammal viszek, a következő pantomím kíséretében: „*ha megdobsz, lövök*”, mire hátrahőkölt, és nem mert megdobni. Egy öreg emir,²⁵⁷ akit én addig nem láttam, de aki tanúja volt ennek az egész jelenetnek, szólt, hogy csak nyugodtan menjek tovább, és rendreutasította a gyereket.

Nincs han az egész helységben, kivéve egy istállót, ahol a tevék terhét rakják föl meg le; mi a postaház hányjában töltöttük az éjszakát – ami elég utálatos dolog, mert egy pillanatnyi nyugalma sincs az embernek.

[1818. november 1.]

November 1-én kora hajnalban akartam Bazarköről elutazni; csak hogy ez a kora reggel Törökországban egyáltalán nem megy, mert az *emberek* rákényszerítik az utasra, hogy az ő török módjukon utazzék, s ne úgy, ahogy ő akar. Annyi poggyással, mint amennyi nekem van, hát még úgy, hogy sok kis csomagra van szétosztva, nemigen lehet napfelkelte előtt elindulni. – Mindjárt a helység után temetőbe ér az ember, amelyben pínéák és ciprusok mellett más szép fák is állnak. NB. ¼ 8-kor indultunk el. Félórányi útra jobbfelől Cseltik²⁵⁸ falva található, balra a Niceai tó látható, amelynek a partját erről az oldalról szép cserjék nőnek be, amelyek annyiféle színben pompáznak és annyira nem úgy festenek, mintha vadon nőnének, hogy az ember úgy vélhetné,

kultivált környéken jár, ha nem látná olyan közvetlen közléről. – Akadnak puszták, amelyeknek jó a földje, és a termékeny tájjá válhatnak, kár, hogy parlagon hevernek. Mindamelllett a nagy nehézségekkel járna a megművelésük, mielőtt még jövedelmező föld válhatnék belőlük. A Bazarkö és Gemlik közötti táj mindenestre nincs híjával semminek, hogy az elképzelhető legszebb és legtermékenyebb kertként mutakozzon annak, aki nem taszítja el magától erőnek erejével! A fák többnyire nemesek, a gyümölcsfajták úgyszintén, és a rengeteg gaznak, ami a mi országunkban oly buján tenyész, itt semmi nyomát nem látni. Ámulva láttam, hogy itt a másodsorra vetett árpa is megéri. 1 és $\frac{3}{4}$ órányival odább egy magaslatról, amelyet elég nehéz megmászni, látni lehet a Mudaniai-öblöt. 2 és fél óra múlva átkelés egy jelentéktelen kis vízfolyáson, amely egy szép kerten kígyózik át (Balok Hüssü²⁵⁹). – Kristálytisza vízű forrásokat, amelyeknek a vizét a magaslatokról vezetik le, többfelé is találtunk útközben. Nem nagyon tűntek fel, mert nem volt kellemetlen a meleg, és nem sokat vizet használtunk el, de nyáron micsoda felüdülés lehet az utasoknak, hogy a szép ligetek hűvösében kipihenhetik magukat!

3 $\frac{1}{4}$ óra múlva Gemlikben,²⁶⁰ amely a Mudaniai-öböl szélén található. Mielőtt odaértünk, egy barlangot mutattak nekünk, de az csak egy üreg, amely a földpát kőzetből álló hegy lábánál képződött. Láttam vadon nőtt, jó fekete komlót, amilyen egész Magyarországon nem található. Az eperfák meg vannak nyesve, és mint a szőlővessző felfuttatva, valószínűleg a selyemhernyó-tenyésztés céljából, amellyel a görögök sokat foglalkoznak. Egész közel az úthoz egy szőlőskertben hosszú oszlopot láttam heverni. Nem volt se régi, se szép. Mégis az jutott eszembe, hogy más völgyekben és más utakon sok régi rom lehet még, amelyekről nem tudunk, mert ki hihetné és állíthatná, hogy a régiek ugyanazokon az utakon jártak, mint a mostaniak. Az évszakok és a körülmények változása szerint az utakat csereberélni lehet, amikor csak akarjuk. Hammer úr, aki ad a pontosságra és a részletekre, Karamursaltól Brussáig egy csomó falun haladt át, de mi az útunk során ezekből kettőn kívül egyet sem találtunk. Most tehát bizonyára másfelé vezet az út, mert ugyan ki tehetné föl Hammer úrról, hogy az útja ad libitum [tetszés szerint] olyan falukon vezetett át, amelyek egyáltalán nem láthatók és amelyekről a chirugik²⁶¹ sem tudnak semmit? – Gemlikben van egy han és egy arzenál – az utóbbi Gemlikkel szemközt található, úgyhogy ez a két hely a Mudaniai-öböl végét mindenestül kitöltené, ha a kettőt nem választaná el középen egy szomorú patak, amely fölé egy fahidat építettek, de nem lehet átmenni rajta, és amelynek partjától mindkét hely körülbelül 600-600 lépésnyire van. Mindjárt a domb után, amelyet az arzenál mellett kell meg-

mászni, feltűnik Keshih-Fag,²⁶² a barát-hegy, az Olymp, 4 órányira Bazarkötől. Ez a hegy elnyúlik szélétében, hó fedi, és szép is, de olyan magasnak sem vélem, mint amilyen az ausztriai Schneeberg. Így tűnik legalábbis. De amióta utazgatom, nem találtam még vidéket, ahol oly szívesen laknék, mint a Bazarkö és Gemlik közti tájon. NB ha úgy megművelnék, mint Angliában szokás. A nápolyi ég, szép rendetlenség, fasorok és megcsonkított fák nélkül! Termékeny táj, de mégis csupa szikla, tiszta vízű források! A magaslatról, amelyet említettem, jól látható az egész Mudaniai-öböl, Mudania²⁶³ helységével együtt, amely egy hegy lejtőjén helyezkedik el. Gemlikben hajókat építenek, és jó caique-ot kapni, hogy körbejárja vele az ember az öblöt. Egyáltalán a világ összes vizein hajókkal közlekednek, a legtöbb helyen vitorlással, csak az én ostoba hazámban nem vitték még ennyire! Nem elég mélyek a tavak? Vagy nincs szelük az embereknek? – 4 és fél órával az elindulásunk után, egész közel a fenti helyhez megálltunk, balra egy kis völgyben van a jelentéktelen falu, Engüre²⁶⁴ – az Olympos itt úgy magasodik a többi hegy fölé, hogy nem lehet a lábától megmérni. A barátságos vidéken eltöltöttünk kb. $\frac{3}{4}$ órát, és reggelire megettünk egy csirkét, és pazar mustot ittunk hozzá. 6 és fél óra elteltével megmásztuk azt a hegyhátat, amely elválasztja Gemliket Brussától – innen az Olymp teljes magasságában látható. Nem hiszem, hogy 1900 öl magas lenne, mint Andréossi²⁶⁵ állítja. Nemsokára feltűnik az úttól jobbra Fahas Adé²⁶⁶ falva, és egy darabon az Eili dűr zuhatag mentén lovagol az ember. 8 és fél óra: az úttól jobbra *Demür Das*, balra pedig *Kal Hasszán* falva. Jelentéktelen mind a kettő. 9 órányira *Tabagyik* falván át: nem a szépsége, hanem a gyalázatosan rossz kövezete miatt, amelyen elcsigázott *lovaink* már alig tudtak menni, rosszkedvre hangolt. Az ilyen helyeket a térképen meg sem kellene jelölni, hacsak nem mint akadályt hadseregek és utazók útjában – mert könnyebb feldúlni őket, mint egy szénaboglyát, egyik napról a másikra megszűnhetnek létezni, és a legjobb térképet is meghazudtolhatják – és mellesleg még egy madárnak vagy egy farkasnak sem szolgálhatnak kényelmes hajlékul. 9 és $\frac{3}{4}$ órányira kőhídon kel át az ember, alatta hegyi patak folyik,²⁶⁷ amely most éppen száraz volt, de ha van benne víz, veszedelmes zuhatag lehet. Ezután csakhamar egy chiflikhez ér az ember, az egyetlen jelül annak, hogy nemsokára a brussai *pasaság* fővárosa, azaz maga Brussa fog feltűnni, bár erre nincs szükség, mert a szoroson egymás mellett meredező minaretek már messziről kiragyognak a brussai dohánygyár füstjéből. – Mennyire másként mozdul minden Bécs, London, Párizs ect. közelében. Egy üde, hűvös liget van Brussa külvárosának szélén, Ismit (Nicomedia) és Isnik (Nicea)

felől ezen át érkezik Hammer szomjas vándora a belső város szentélyébe. Ez a liget kellemesen nyirkos, a gyönyörű fák, amelyek itt a maguk igazi hőmérsékletén buján tenyésznek és sokáig üdezöldek maradnak, arra csábíthatnák az embert, hogy hosszasan elidőzzon a társaságukban. Nem ismerek kellemesebb és egyben hatékonyabb ellenszert a komisz lázra. 10 és fél óra múltán, azaz $\frac{3}{4}$ 6-kor értünk Brussába, majd itt csakhamar az Eski Jeni hanba.²⁶⁸ A szegény lovak, mivel az egész úton nem kaptak sem enni, sem inni semmit, a szarvasra emlékeztettek, amely mindjárt meghallja a hallalit. Általában barbár módon bánnak ezekkel a lovakkal. Nem hiszem, hogy valaha lecsutakolnák őket, patkolásuk új vassal történik, mind nyomottak. Menetközben sosem itatják őket, holott szegény párák majd elepednek érte, és csak erőltetve lehet áthajtani őket az útba eső vizeken. A *Bazarkö* és *Brussa* közti úton, amelyet (leszámítva a reggelire szánt $\frac{3}{4}$ órát) 9 és $\frac{3}{4}$ óra alatt tettünk meg, találkoztunk egyszer 28 tevével, amelyek ilyen számban és méretben egészen különös látvány nyújtanak. Valamivel később láttunk egy *nyugalmozott* pasát, aki azzal szórakozott, hogy sólymokkal foglyokat fogatott. Lovasokkal hajtatta le maga elé a vadat a hegyekből, ő a völgyben várt rájuk nagy kíséretével és a sólymokkal. Mialatt elmentünk mellettük, a pasának nem volt vadászszerencséje. Nevetnem kellett a hajtókon, akik a sziklákon zergék módjára, súlyos fegyverzettel, roppant hosszú szárú pipákkal a szájukban, girhes, félholt kutyákkal keresték a foglyokat. Ilyen vadászon minden utat lovasok állnak el, és az előkészületek alapján úgy vélhetné az ember, hogy farkasra vagy medvére mennek, s meglepve hallja, hogy fogolyra vadásznak. A fegyverzet dolgában pedig odáig mennek, hogy a török nincs is felöltözve, ha nem dug az övébe néhány pisztolyt, egy tört és egy handzsárt. A han, ahová betértünk, nagy, négyszögletes épület, friss vizű ciszternával a közepén. A házban nincs sem vendéglős, sem pincér. Bár van sok odú (szoba), de nincs, aki kinyitná őket. Málhánk az udvaron hever. Türelmesen várunk. Fennhangon hirdetik a müezzinek,²⁶⁹ hogy nyolc óra van. Csikorog a kapu, és mint a város minden negyedét, amelynek van kapuja, a hánt is bezárják. Senki sem léphet be többé a hánba, hiába is akarna, és elmenni se lehet többé. Ezt a szép intézkedést Kairóban is alkalmazták. Nagyon keveset ettünk, és éhesek vagyunk. Ilyen a helyzetünk. Mivel azonban szerencsések voltunk mindenben, ma sem estünk kétségbe, és a génuszunkba vetett bizalmunk nem is csalt meg, mert találtunk a hánban egy velünk együtt bezárt aleppói örmény kereskedőt, aki kinyitott számunkra egy raktárat, ahol meghálhattunk, a szakácsa pedig ura parancsára piláfot²⁷⁰ készített, amely pompásan ízlett nekünk. Arra

1818. NOVEMBER

már sem idő, sem alkalom nem volt már, hogy ajánlóleveletem átadjam Arles úrnak és Julius Cesar Kelly doktor úrnak.²⁷¹

[1818. november 2.]

Ma 2-án reggel föl akartam menni az Olympra, hogy el ne mulasszam a szép napot, amely a mi országunk csodaszép, tiszta szeptemberi napjaihoz hasonlítható. Kora reggel fölkeltem, de a doktort már nem találtam otthon. Már a 3 lófarkas Ahmed pasa palotájában volt, odasiettem, nem akartak beengedni, mégis beléptem az udvarba, átadtam névjegyemet a doktornak, de nem jól fogadtak, odavettem a szobába a nagyvezírtől való ajánlóleveletem, és akkor kávét és pipát akartak rám erőltetni, amit először nagyzolva elhárítottam, de végül mégis elfogadtam. – Általában játszom tréfából a büszke dacosat, mert a frankok mind az ellenkezőjét teszik: a törökök csodálkoznak rajta, én azonban úgy gondolom, hogy ez nem rossz. Majd elvállik a jövőben. X²⁷² ... legalább bocsánatot kért tőlem, amiért nem fogadott mindjárt rangomhoz illően, a doktor a házába akart kísérni, de amikor értesült számos kísérőmről, egy üres, bútorozatlan házat ajánlott föl, amelyet a frankoknak szokott tartózkodási helyül szolgálni. Minek örvendhettem volna jobban, mint egy üres háznak? Van-e bosszantóbb, mint a törökök tolongása? Büszke koldusok serege. – Alighogy elfoglaltam az új, hideg, bútorozatlan házat, a pasa személyzetéből egy görögöt küldtek utánam, aki jelt adott, hogy kövessem. Tüstént elkészültem, és teljesen rábízta magam az említett személy irányítására, akivel egy árva szót sem tudtam váltani. Gabriel nem volt otthon, és már csak találomra is vezetőmre kellett hagyatkoynom, annál inkább, mert okom volt azt hinni, hogy a pasa akar fogadni, és a doktor vár rám, hogy bemutassa a tolmácsomat. A pasához vezettem, a doktor nem volt ott, egy óra hosszat a pasa udvarában tartózkodtam, a törökök rám se hederítettek. Meg tudtam volna ölni e pimasz alakok valamelyikét, zord tekintettel meredtem rájuk, mivel még a nyelvemmel sem tudtam értésükre adni megvetésemet. – Végre megjelent az orvos, és nagy ceremóniával bemutattak a vén, beteges pasának, aki elhalmozott a *török udvariasság* minden jelével. Miután ez megtörtént, ajánlottam magam a gran personaggióknak,²⁷³ és mindjárt az ajtóban lecsapott rám összes embere, és csak 34 rupia árán tudtam magam kiváltani tőlük, de akkor aztán haza mentem. – Micsoda kontraszt!

[1818. november 3.]

Ma fenn voltam az Olympon, az út nagyrészét gyalog tettem meg, és kutyául vagyok. Holnap többet.

[1818. november 4.]

4-én. Andréossi az Olymp magasságát 1900 ölben²⁷⁴ adja meg. Egy másik angol, aki néhány éve járt itt, 1800-ban. Hammer úr, aki olyan részletesen írja le a hegyet, hogy szinte semmit sem lehet hozzátenni, nem mond semmit a magasságáról. Megvallom, nem tudom igazán elhinni, hogy kétszer olyan magas lenne, mint a Schneeberg, bár lábaim és tudóm, amelyek különben sokat bírnak, arra szavaznak, hogy nagyon magas. 6 óra 30 perckor indultunk el, és miután végigcsúszkáltunk Brussa egyik külvárosán, fölfelé kezdtünk kaptatni. Sok tapasztalatom van lovakkal, és nagyjából tudom, mire képes egy ló, de soha életemben nem *lovagoltam* még olyan utakon, mint amilyenek az Olympra visznek föl, és nálunk kinevetnék azt, akinek az jutna eszébe, vagy vállalkozna is rá, hogy ilyen magaslatot, ha egyszer át kell kelni rajta, lóháton akarna megmászni. Az út még számárnak is nehéz volna, és roppantul csodálkoztam lovainkon, hogy egyikük sem vonakodott egy pillanatig sem megbízhatóan végezni szolgálatát. Miután két órán át, szép gesztenyefák között, meredeken fölfelé kapaszkodtunk, egy fennsíkra értünk, amelyet Hammer úr bőven leír, amelyről azonban nincs más tudnivaló, mint hogy nyaranta sok turkomán szokott itt fonott házakban és egész török családok sátrakban táborozni – amazok, hogy juhaikat és kecskéiket őrizzék, emezek, hogy *friss hegyi levegőt szívjanak*. Szépnek éppenséggel nem mondható ez a hely, mert nincs kilátása, minthogy egyfajta katlanban helyezkedik el, és mert nem különösebben nagyok a fák sem, amelyek körülveszik. Valamivel több, mint egy óra múlva egy meredek lejtőre értünk, amelyet hó és jég borított, úgyhogy le kellett szállnunk lovainkról, és kantáron vezetnünk őket, és szó szerint négykézláb felmászunk. Bizonyos szakaszokon lóháton átkelni remeklés volt a maga nemében! Egy óra múlva egy nagyrészt hóval borított síkságra értünk, amely meglehetősen nagy kiterjedésű, és háttérében a voltaképpeni Olymp (Kisis Dag) mintegy a süvegének látszik. Itt megálltunk, mert Ender alkalmas helyet talált, hogy elkészítsen egy rajzot. – Már régóta szándékom volt, hogy megmászom ezt a hegyet, és elkövettem azt az óvatlanságot, hogy nem lovagoltam el odáig, ameddig csak lehetett, hanem mindjárt a síkság elején gyalogolni kezdtem; aztán a sorra egymás után felbukkanó magaslatok, amelyeken nyugodtan átkelhettem volna zergém hátán, és amelyeket most türelmetlenül gyalog kellett megmásznom, úgy elfárasztottak, hogy csak végső erőfeszítéssel sikerült feljutnom a végső csúcra. – A vezetőm, enyém és Landschulzé, lusta fickó volt, egyikünk sem tudott vele beszélni, és egyáltalán nem tartotta szükségesnek, hogy megtegye velünk ezt a sétát, hanem

nyugodtan letelepedett, és rendelkezésünkre bocsátotta a hegyet. Aki járt valaha ilyen hegyen, elképzelheti, miféle cudar helyzetbe kerültünk többször is, amiért nem ismertük az utat. Ezenkívül türelmetlen voltam, és minden erőmet megfeszítve meneteltem és kapaszkodtam. Csakhamar rideg, zordon tájon találtam magam, kifulladásra és egyszál egyedül! Egy pillanatra sem álltam meg pihenni, nehogy meghűljek, mert nagyon kimelegettem, és teljesen nyáriasan voltam öltözve. Mielőtt felértem volna a legfelső csúcsra, ismét egy lapályfélén találtam magam, ahol kellemes meleg volt. Odafenn viszont átfűt rajtam a szél. Hőmérőm szerint 7 fok volt fagypont *felett*, olyan napon, amely odalenn a brussai síkon egy meleg szeptemberi naphoz hasonlítható, mikor a hőmérő 17 fokot mutat mutat fagypont felett. A kilátás odafentről, ahol egy néhány éve elhagyott kolostor romjait is megtaláltam, olyan, mint más magas hegyekről, a tenger és a szárazföld egybeolvad a levegőéggel és a felhőkkel. Ettől függetlenül világosan ki tudtam venni Konstantinápolyt, a Nicomediai- és Mudaniai-öblöt, a Niceai és az Apollóniai-tavat,²⁷⁵ a Marmara-²⁷⁶ és a Herceg-szigeteket, a Márvány-tengert, Ida hegyét és a Gargarusty.²⁷⁷ – Sokáig nem akartam és tudtam maradni, mivel odafenn hideg volt, nekem pedig nagyon melegem. 2 óra 40 percre volt szükségem, hogy arról a helyről, ahová valamivel több, mint 4 óra alatt jutottunk el, fölmenjek a legmagasabb csúcsra. Lefelé menet, miután a nicomediai csizmadiával kijavított csizmámat teljesen lejártam, nem sokkal a legmagasabb csúcs alatt találkoztam Landschulz-cal, akinek a hadművelet során elszakadt a nadrágtartója és alsógatyjának madzaga. Lefelé menet főszerepet játszottak a kezek, és nélkülük nehéz lett volna, sőt lehetetlen bizonyos meredélyeken leereszkedni, amelyek szinte falaknak tűntek előttem. Zergék sípolását hallottuk, azt mondják, e csúcsoktól keletre sok van belőlük. El is hiszem, mert a török zergevadászok a maguk ócska flintáikkal és a hosszúkás, borostyánszopókás pipáikkal a szájukban, amelyek nélkül semmire se vállalkoznak, nem fogják egykönnyen kilőni ezeket a vadakat. Zergék és farkasok egészen friss csapásait láttuk. Sok sást és kis fekete madarakat, amelyek közvetlenül a szemem előtt lebegtek a levegőben. Ender főhadiszállásáig, aki egészen megdermedve várt ránk egy nagy tűzrakás mellett, futólépésben jó 2 órára volt szükségünk. – Valamivel több, mint 2 újabb órára, hogy leérjünk. Nagyjából 8 jó órát kell számítani az Olymp megmászására. Akik kényelmesen akarják megjárni, és a meleg évszakban mennek föl, az éjszakát azoknál a turkómánoknál töltik, akik a második fennsíkon tanyáznak, nagy tűz mellett alusznak, hegyi források üdítő vizét isszák, és friss pisztrángot esznek. Egyébként az Olympnak talán előnye sok

más magas hegygel szemben, hogy nem lassanként emelkedik, hanem egy termékeny, virágos lapályon áll, és úgyszólván egyetlen magas piramist alkot. – Úgy megviselt ez a kirándulás, hogy nem tudtam sem enni, sem aludni. Több órára megsüketültem, míg a füleim egy csattanás után, amelyet jól hallottam, lassanként újra működni nem kezdtek. – Tegnapelőtt nálam töltötte az estét Julius Cesar Kelly, és példátlan módon untatott mindnyájunkat, mivel a fickó egyfolytában a pestises tapasztalataival traktált bennünket, mely tárgyról össze is írt valamit, ami azonban hál'istennek nincs kinyomtatva. Tegnap el akartam menni hozzá, de képtelen voltam rá, és kimentettem magam.

Ma voltam az új török fürdőben, és ki akartam próbálni, milyen az, amikor az ember úgy mindenestül à la Turque [török módra] átáztatja magát. Ezért dragománomat, Gabrielt nem vittem magammal, hanem egyesegyedül kalandoztam el a fürdőház előcsarnokába. Mikor a török fürdőszolgák észrevették, hogy fürödni akarok, egy csomó muzulmán jelenlétében meztelenre vetkőztettek, és az illendőség végett csak egy kendőt kötöttek arra a bizonyos helyre, egy pár hegyes facipót adtak rám, amelyeken úgy billegtem, mint egy részeg, és hónom alá nyúlva kettesben egy másik előtérbe vezettek, ahol mintegy 20 pucér urat találtam, akik a hajáról azonnal ráismertek a frankra. – Jólesően éreztem magam ebben a teremben. A szolgálatot végző fürdőlegények is meztelenek, hosszú szakálluk van, és az örökös izzadás miatt soványak, mint a heringek. Két ilyen úr, akik kizárólag személyemmel foglalkoztak, kisvártatva egy másik, nyolcszögletű terembe vittek, amelynek a közepén egy nagy, kerek, 5 láb mély, nagyon meleg vízű és törököktől hemzsegő medence volt. A 8 oldal megannyi fülkeként szolgál, mindegyikben van egy kis medence pihenőágygal. Elhatároztam, hogy hagyom, csináljanak velem, amit akarnak, és a 2 sárga fickó szabad rendelkezésére bízom magam teljesen. Mihelyt észrevették ezt, munkába vettek, gyúrtak, tapostak, egyikük kifecamította az összes végtagomat, a másik beszappanozta a szememet, orromat és fületem, az összes szőrzetemet leborotválták, kivéve azt, amelyet oltalmamba vettem. Egy kölyök kellemesen csípkedett, és a kis ujjaival *mindenemet megbirizgálta*. Így folytatódott ez, mígnem kifogytam a lélegzetből, akkor nyakon öntöttek 44 fokos forró vízzel, és ettől csaknem elájultam. Végül csaknem bugyogó vízbe ültettek, míg az éržekeim ellankadtak, és kis híján ordítani kezdtem. 20 perc elteltével véget ért az operáció. A létező legfájdalmasabbak egyike. Kimentem. Jéghideg volt minden a bentiekhez képest. Végre lefektettek egy ágyba, ahol lassanként magamhoz tértem. A fürdőben percenként százza szökött fel a pulzusom. – Most itt ülök egy gyertyánál, és olyan

bágyadt vagyok a mai kúrától, hogy az alvásban próbálok néhány órára jó szüleimhez megtérni.

[1818. november 5.]

Még érzem a tegnapi török kúrát, és meggyőződésem, hogy kell néhány nap, amíg visszanyerem régi erőmet. Azok fürdővendégek fordíthatják javukra a brussai fürdők előnyeit, akik néhány nappal előbb bizonyos életmódra szoktatják magukat, és mérsékelt hőfokú fürdőkádakba fekszenek, amilyenek számos magánháznál előfordulnak egy-egy szezon idejére, kezdetben csak egy negyedórára, de ha megszokták, akár egy egész órára is. Az új fürdőben, Jeni Kaplicsában az első terem hőmérséklete – azé, amelyben kimenet kicsit elidőzik az ember, hogy ne kelljen félnie a túlságosan hirtelen hőmérsékletváltozástól – 20 fok körüli, de az igazi teremben, amelynek a közepén a nagy medence van, a hőség 26 fokos, a vízé 30 fokos is lehet. A mellékfülkékben, amelyekből kettő van, a víz melege a 35 fokot is eléri. – A forrásnál az én hőmérőm 68 fokig szökött fel. – Más fürdőt nem is láttam, mert mind egyforma jellegűek. Eleganciának és izlésnek különben nyomát sem észleltem, és igazán eltökélt napkeletinek kell annak lennie, mint amilyen Hammer úr, aki több ívet képes teleírni ezekről a fürdőkről. Amennyire kényelmetlennek és undoknak találom ezeket a fürdőket, amiért szüntelen kontaktusba kerül az ember oly sok visszataszító emberrel, annyira dícsérem a fekvésüket, és Brussa vitathatatlanul azok közé a fürdőhelyek közé tartozik, amelyeknek a legkellemesebb a környéke. A víz kén- és vastartalmú, és gyógyhatását igen nagyra tartják. Ez valószínűleg így is van. Monsieur Kelly, aki két füzetkét is írt, az egyiket a pestisről, a másikat a brussai selyemhernyótenyésztésről, nem tud *pontos* és *helyes* felvilágosítással szolgálni a víz alkotórészeiről és hogy mi milyen arányban található benne, hiszen 28 éves brussai tartózkodás után még azt sem tudta, hogy milyen hőfokú a víz a forrásnál, ugyanis azt a legnagyobb határozottsággal 44 fokban adta meg, mi pedig nem kis csodálkozással állapítottuk meg, hogy hőmérőnk 68 fokot mutat. E természettudós és a pasa háziorvosa 52 éves koráig azt hitte, hogy nem lehet tüzet gyújtani, ha a hőmérő *fagyponton áll!* Nekünk kellett őt erről felvilágosítani. – Ez a jó doktor, akinek figyelmébe ajánlottak, több órát töltött el velünk, és olyan *buzgalommal* igyekezett javunkra lenni és kedvünkben járni, mint minden olyan frank, aki felöltötte a dragomán uniformist, 28 éve Törökországban él, és magáévá tette a lassú török viselkedésmódot. Bárkit kikurál ez a jó ember, és orvosos még a nőknek is, akiket még a háremben is felkereshet. Kellemes volt meghallgatnunk néhány kis történetét erről a há-

remről – et quand nous parlions du costume des femmes turques, amelyeket *turquesque*-nek nevez, il prétendoit qu'elles avoient des *culottes exterieusement et interieusement*. Ó: Une fois, j'ai vu un jeune homme se noyer, et quand on l'a rétiré de l'eau, il avoit été tout bleu – examinons ce qu'il y a à faire – et j'ai lui fait appliquer 300 coup de batons sur la semelle – et il *commenca* à vomir. *Én*: eh bien il est mort de la bastonade? Ó: *Non pas*, je l'ai sauvé! (és amikor a török nők ruházatáról beszélgettünk... azt állította, hogy kívül és belül egyaránt nadrágot viselnek... Egy alkalommal vízbefúlni láttam egy fiatalembert, és mikor kihúztam a vízből, egészen kék volt már, lássuk csak, mit lehet tenni, és 300 botütést mérettem a talpára, mire hányni kezdett... És belehalt a botozásba?... Nem, megmentettem.) Ebben a zsánerben mesélt nekünk egész este. Ilyenek az orvosok Törökországban, és ha látok egy ilyen fickót, mindig eszembe jut annak a bizonyos mylordnak a története, aki egy inasát magával hozta Itáliából Konstantinápolyba, és ez nyomban a székvárosba való megérkezése után felmondta a szolgálatot, hogy ezentúl orvosdoktorrá legyen!

Brussa majdan török selyemárut szállíthat nekem, pikben számolva, amely valamivel kevesebb, mint egy öl, és tíz ad ki egy darabot, valamint nagy tajtéktömböket, amelyeket *Eski Sherben*, Brussától tíz órányira a pasa engedélyével fejtenek ki, és Julius Cesar úr révén juthatok majd hozzá.

6-án reggelre tűztem ki az elutazásomat. Nem tudtam eldönteni, hogy postalovakat vegyek-e, vagy egyezzem meg egy brussai emberrel, hogy saját lovaival elvisz Szmirnáig.²⁷⁸ Annyi ok szól mind a két választás mellett, hogy sokáig nem tudtam dönteni, végre úgy láttam jobbnak, hogy magánlovakkal utazzam, és emiatt kénytelen vagyok holnap még itt maradni, hogy a lovakat megpatkolják és előkészítsék.

[1818. november 6.]

Ma több mecsetet megnéztem – a legnagyobb az *Ulu dzsámi*, és az egyetlen, amelyet érdemes megjegyezni, mert igazán szép, még a napnyugati embernek is. Ahogy Angliában könnyen és akadályok nélkül meg lehet nézni azokat a gépeket, amelyek vidéken vannak, Londonban viszont eldugják őket, úgy Törökországban is mindent könnyűszerrel meg lehet nézni, mihelyt Konstantinápolyon kívül van az ember, és a frankok akadálytalanul bemehetnek az összes brussai mecsetbe. – Ez az utóbbi mecset hosszúkás téglalakú, szőnyegekkel van borítva, és igen tetszetős nyitott kupolája van, a közepén pedig medence, amely azért van itt, mert a hely egykor egy nőé volt, aki nem akarta eladni, mikor a mecsetet építeni kezdték, és később erőszakkal

vették el tőle. A tudósok azt állították, hogy az erőszakkal kicsikart hely nem alkalmas istenházának, és nyitva hagyták a kupolát, és víztartálynak jelölték ki a helyet, amely most arra szolgál a törököknek, hogy ima előtt kezet és lábat moshassanak benne.

Láttam többek között Orchán szultán²⁷⁹ sírját, a feleségéét, Niluferét nem. – Hammer úr olyan részletesen ír művében Brüssáról, és olyan pontosan is, ahogy ez az ázsiai tárgy megérdemli, úgyhogy én itt nem is akarok többet mondani Brüssáról. – A selyemhernyók fontos szerepet játszanak a városban, és Kelly úr számítása szerint a város lakói évente összesen 4 000 000 piasztert keresnek velük, a felügyelet munkája 60 napig tart, április 7-én kezdődik, et les femmes prennent des coquons d'après leurs possibilités dans leur seins qu'elles conservent jour et nuit pendant 9 jours. (... a nők a gubókat lehetőségeik szerint a keblükbe rejtik, és ott őrzik őket éjjel-nappal kilenc napon át.)

A házban, ahol lakunk, nincsenek bolhák és poloskák, amint bútorok sincsenek, amelyekben tanyázhatnának. Mister Baillynak²⁸⁰ megintcsak igaza van abban, hogy Kis-ázsiaiban és Görögországban nem találni mást, csak azt, amit az ember odavisz magával.

[1818. november 7.]

7-én. Ma török számítás szerint 11 órakor, azaz 5 órakor keltem fel, hogy napfelkeltekor elinduljak; de lovaink még nem voltak ott, és csak 8 órakor tudtunk elindulni. A 13 ló, amelyre szükségem van, nem azé a bizonyos emberé – és ennyi idő kellett neki, hogy valamennyit összeszedje. Az én lovamat, egy apró termetű, kurta lábú sárgát, tegnap vették 480 piaszterért, és talán a legjobb a transzportban. 9.40-kor átkeltünk a Nilufer²⁸¹ kőhídján („der seine Wer nicht verlassen will”). 11.45-kor balfelé Hassana²⁸² falvát láttam, és 1.20-kor és egy másik jelentéktelen falun siettünk át, amelyet az emberek szintén Hassanának kereszteltek el, de valószínűleg másképp hívják. Ezután nemsokára egy kis magaslatra értünk, ahonnan jól lehet látni Acséart és az Appollóniai-tavat.²⁸³ Mögötte fekszik az a falu, amelyet 2 órakor értünk el, és amely szűk félóránnyira lehet az említett tótól. A táj, amelyet 6 óra alatt lassú lépésben átszeltünk – mellesleg a málhánk miatt többször meg kellett állnunk – szép, de terméketlen. – Az idő gyönyörű volt: hőmérőm 17 fokig emelkedett. A tó halban és vadkacsában gazdag, de a partja nem szép. Jól látni az Olympot. Innen még ormótlanabbnak hat, mint az összes többi oldalról. – Egy istállóban lakunk, és két török, egyikük *patriárka*, a másik a nagyúr nyugalmazott futára, lovaikat olyan vakarókkal vakarják, amelyek a mi dörzsvasunkhoz hasonlítanak. Ha

a nagyúr egy futárja úton van, chirugija hosszan kitartva kiált, amíg csak ki nem fogy a lélegzete. – A törökök a lovaikat nagyon soká sétáltatják körbe, még ha csak lépésben érkeztek is, és rendszerint 3 óráig még fölnyergelve hagyják őket. – Holnap Mohalicsig²⁸⁴ akarok eljutni.

[1818. november 8.]

8-án reggel 7 órakor kellemetlen nyirkos ködben indultunk el Acselarból: az út az Apollóniai-tó északi partján vezet – törökül Ulubatnak hívják –, ezt az utolsó helységet a nagy köd miatt nem láthattuk. 12.20-kor *Essis Hanhoz* értünk, amely törökül elhagyott hánt jelent. Ez az épület egészen közel van a tóhoz, és a legszilárdabb hán, amelyet eddig láttam. Most teljesen elhagyatott, Szelim²⁸⁵ uralkodása alatt rablók tanyáztak benne, akiket, úgy látszik, mára kiirtottak. 1.12-kor Ulibadon²⁸⁶ és egy régi erőd kapuján lovagoltunk át. Valószínűleg a törökök építették az erődöt, de nem érdemel különösebb figyelmet. A Rhyndacus²⁸⁷ e jelentéktelen hely mellett folyik el. E folyó, amely körülbelül akkora, mint a *Lajta*, a legnagyobb a Márvány-tengerbe ömlők közül, gyakran összetévesztik a Granicusszal,²⁸⁸ amelyen Nagy Sándor mindenáron át akart kelni. Mielőtt a tengerbe ömlik, magába fogadja a Nilufert. A Konstantinápolyból Szmirnába tartó utasok Konstantinápolyban hajóra szállnak az ún. *Hercegszigetek* felé, a quatre paires de rames (négy párevezősre), és a part mentén elhaladnak a Bosbornu²⁸⁹ előhegység mellett – és Mudaniában kiszállnak, vagy a Rhyndacuson – amelyet a mi törökünk Ulubat Gölnek²⁹⁰ nevez – a muhalitsi lépcsőig utaznak – mely helységet bizonyos térképeken Mikalitzza névvel jelölnék, de ezt senki sem érti; és itt vesznek postalovakat. A Rhyndacuson át korlát nélküli fahíd visz át, és még rosszabb, mint aminőt hazámban valaha láttam. Egy rosszul megépített, öreg kőhíd maradványai még láthatók. – Ezen az útszakaszon találkoztunk a Nagyúr egy brussai meghatalmazottjával, aki néhány éve egyik kíséremmel együtt futár volt a Nagyúrnál, ezeket itt tatárnak nevezik. Most ennek a két ismerősnek, akik igencsak örvendeztek a viszontlátásnak, nyugodtabb állása van, egyikük utasokat kísér egyik helyről a másikra, a másik rabszolganőket! Láttunk hármat ezek közül a szerencsétlen, de fölöttébb visszataszító teremtmények közül, akik valószínűleg nadrág nélkül ülték meg a lovat, és a török így terelte őket maga előtt Kairóból. Ezek a szegény teremtmények, mint köztudott, a legaljasabb munkákra kellenek a törököknek (3 sor törlés)... mely körülmény egyáltalán nem zavarja ezeket az embereket. 3 órakor megérkeztünk Mohalicsba. Ez a hely nagyobb, mint gondolná az ember. Egy hánba vittek bennünket, amely teliszúfolva lévén

emberekkel és lovakkal hitvány szállás. Olyan szorosan állnak egymás mellett a lovak, hogy be sem lehet menni közéjük. Ebben az istállóban abrakolják és szállásolják el őket. A nyergekhez hozzá se nyúlhatnak. Minket egy elég jó szobába vezettek, bár több ablaka be volt törve. Ez a szoba *bútorozott* is, „mégpedig török módra, ami a pestis miatt veszedelmes és kellemetlen.” Én a magam részéről akárhová leülök, és se szó, se beszéd fáradtan levettem magam a végtelen diványok egyikére. Törökországban utazni olyan, mint sötét éjszaka, rossz úton, esőben, részeg postakocsissal vitetni magunkat valahová. A kocsi sarkába húzódik az ember, nyugodtan elalszik, és rábízta magát a Mindenható gondviselésére, így kell tenni Törökországban! – Mohalics mögött egy kis dombról az Olymp *végre* úgy tűnik fel, mint egy igazi magas hegy: mintha az Apolloniai-tóból tornyosulna fel a felhők felé. Mohalics vidékén igen sokféle madárfajta él, soha másutt nem láttam ennyi pacsirtát. E pillanatban a *piláfra* várunk, amelyet Krebs úr készít el nekünk, és közben majd fölzabálnak bennünket a bolhák – kellemes éjszakának nézünk elébe!

Mialatt szűkös vacsoránkat ettük, egy patkány pottyant le egy polcra, amelyet fegyverek számára erősítettek a falra. Kis híján Landschulzra esett. Társa nyugodtan sétált tovább a polcon. Így még ez is hozzájárult ahhoz, hogy ne lehessen semmi nyugalomunk. – Szemközt egy másik hán van, ahol egy utazó török társaság énekel, ez valószínűleg nem fog soká tartani, mert az oszmánok általában a tyúkokkal együtt térnek nyugovóra. Ha azonban e zenebona nem szűnne meg, vagy legalább nem hagyja alább, akkor szeretném látni, ki fog itt aludni, mert a török dal nagyjából a legdiszharmonikusabb melódia, amelyet ember magából kibocsáthat. Egyik kísérlőnk, egy köpcös, vaskos fickó, sárga kendővel a fején, akit nagy ereje miatt pátriárkának nevezünk, naponta gyönyörködtet bennünket ilyen dalokkal, és hangját végül olyan magasra viszi fel, hogy azt hihetné az ember, ha nem látná a fickó vastag homlokát és hosszú szakállát, hogy egy 12 éves fiú énekel.

[1818. november 9.]

Az éjszaka lassan telt el, a Jóisten a tanú rá. Alig győztem kivárni a hajnalt, mert a bolhák éhesnek és szorgalmasnak bizonyultak, úgy, ahogy sejtettük. Krebs némileg rendbehozott bennünket egy-egy nagy csésze jó tejben főtt milánói csokoládéval. Még csak szürkült, amikor már a gyomrunkban volt ez az ital. Lezártuk a málhatáskákat, összegöngyöltük az ágyakat, és minden kész volt az indulásra, csak a lovak nem. Azok még nyugodtan ropogtatták az árpájukat és a szalmaszecsckájukat. Pokoli lármát csaptam, és valóban dühöngtem. Némi gorombaságokat

tolmácsoltattam a pátriárkának, és az összes török jelenlétében, akik időközben előmászta az odvaikból, nagy jelenetet rendeztem, ami láthatólag meglepte őket, mert egy gyaurból ilyesmit nem néznek ki. De közben azért, azt hiszem, tetszett is nekik, és egyikük megkérdezte a szomszédjától, aki kávét ivott és dohányzott mellette, hogy német vagyok-e, mire a másik azt válaszolta: „magyar”. – Brussában azt mondta a pasa Kelly doktornak, hogy azért tetszem neki annyira, mert annyi katonás tűz van bennem. – Egyéb lefordítandó dorgálások között a következő fenyegetést is tolmácsoltattam Gabriellel: „A következő állomáson postalovakat fogok venni, ha nem tudok elindulni akkor, amikor akarok, mert utazás közben nem vagyok hajlandó más urat szolgálni, mint saját magamat.” – Málhatáskáink hosszadalmas pakolása után végre 7.30-kor mégis sikerült elindulnunk Mohalicsból. Én ismét Zimmermann²⁹¹ pejlován ültem, a kétszemélyes tatár nyeregben. Bár ez az ülőalkalmatosság kényelmes, mégis nevetségesnek tartom, mivelhogy a lóból szó szerint nem látszik más, csak a farka és a füle, ha ilyen nyereggel van felnyergelve. Vajon Malek Adélnak nem ilyen nyerge volt-e, amikor Mathilde-ot lóhátról elragadta?²⁹²

Az idő hideg volt és kellemetlen. 7 fok. A köd egészségtelen és sűrű. Mohalics előtt és után mélyföld kerül el, és rossz időben ijesztően nehéz átkelni rajta. A táj sík, a talaj jó, és részben meg is művelik. 8 órakor egy rossz fahídon átkelés az Achköprün, amely egy erdei patak. Balra a síkságon két nagyon magas souterazit²⁹³ látni, miáltal az oszmán hidraulikusok megnövelni vélik a víznek azt az erejét, amely a hosszanti lefolyás során veszendőbe menne... 11.15-kor Cseltikcsibe értünk. Jelentéktelen falu. Kőből épült hánja van. Megreggeliztünk. Kísérőink is, de ők külön, a maguk módja szerint. Az ő reggelijükben a főszerepet olyan aludtfej játszotta, amely már le volt fölözve. Egy felséges kút, amelyből annyi van az itteni utak mentén, fölfrissített bennünket a jó vizével. 12.30-kor az Adakö deresy mellé értünk, amely egy völgyben siet a tenger felé. Nemsokára a hasonló nevű faluba értünk, valamivel 3 óra előtt átkeltünk a Susugerlik deresyn, amely elég jelentős erdei folyó, és át kell kelni rajta, hogy Susugerlikbe érjen az ember, amely helység csaknem a partján fekszik. Itt szándékoztunk éjszakázni. Télen nehéz lehet vagy akár lehetetlen is átkelni ezen a zuhatagon, amely valószínűleg völgyet formált folyásának. Aki télen utazik Mohalicsból Szmirnába, igencsak másképp írhatja le az útját, mint az, aki a nyári szezonban járja végig ezt az utat! Bekísértek bennünket egy hárem előterébe vagy lóállásába; hogy kié ez az *intézmény*, nem tudom, csak az biztos, hogy frank nem mehet be az udvarba, ahol a hölgyek szívják a levegőt, a törökök viszont igen.

Szobánknak nincs ablaka, de van kandallója. A tetején füstelvezető nyílás, amelyen át benéz a hold. Egy körülbelül 8 éves kislány hozott nekem ajándékba a háremből egy birsalmát, amelyet azonnyomban meg is ettünk. – Egy csirkéért 30 parát fizettünk, egy pulykéért 3 piasztert. Most mind a hárman egyszál gyertyánál ülünk, és naplót írunk. Nem volt más borunk, mint amit egy csutorában Mohalicsból hoztunk, de az fekete lett és megsűrűsödött, és számomra ihatatlan. Szomjamat vízzel csilapítottam, egy kis pálinkát vegyítve hozzá. Útunk során láttunk egy szállítmány lovat, amelyet gyalog vezettek. Egy lovas haladt elől, és elterelt bennünket az útból. A lovakon takaró volt. Csupa ménlő volt. Mutatósak, ápoltak. Magnesia²⁹⁴ pasája küldi őket a Nagyúrnak, a Nagyvezírnek, Kaptan pasának²⁹⁵ stb. stb. Alig látok már, és fáj a szemem. – Fureszállottam, hogy a pátriárka mind a 15 lovunkat – ugyanis csatlakozott hozzánk egy chirugi és egy kalauz – körben futtatta maga körül, hogy lehűljenek. A farkuknál fogva össze voltak kötve a lovak, és nagyon nyugodtan jártak, mintha gabonát nyomtatnának. Már megszokhatták ezt.

[1818. november 10.]

10-én. Hatott a szidásom, karavánunk mindkét vezetője fenn volt már órákkal napkelte előtt. Cserébe mi voltunk kicsit kényelmesebbek, és szívesen fekvé maradtunk volna kandallótüzünknel még 5.30 után is. Mindamellet nem akartunk csalódást okozni a törököknek, az ágyakat össze kellett göngyölni, és nagynehezen feltápáskodtunk bolhás fekhelyünkről. – Ma sikerült jóval napfelkelte előtt elindulnunk. 6.45-kor már nagyban meneteltünk. Az időjárás esőre hajlott. 9 óra felé elhagytuk az úttól jobbra eső, egészen közeli, de jelentéktelen falut, Ömerköyt. – Valamivel 10 óra után egy kávéházhoz értünk, amely olyan kocsmához hasonlított, amilyeneket Magyarországon létesítenek az országúton, hogy kimérjék az újbort. Itt megálltunk egy röpke fél órára, és elfogyasztottuk egy holland sajt maradékát. Ez a kis cafiné egy kút mellett található, és igen szép fekvésű. Egy elhagyott hán falai láthatók, ezeket rendszerint nagyon erős kövekből építették. *Demür kapu*, Vaskapu a neve ennek a létesítménynek. Zaccos kávé és sűrű csokoládé zárta a reggelit. 2.45 felé értünk Mendahorába.²⁹⁶ Útunk mindvégig közepes nagyságú hegyeken át vezetett, amelyek kopárságukban és csúfságukban az Appeninekre emlékeztettek. Sehol egy szép kilátás, sehol egyetlen fa! csak itt-ott bokrok, amelyek rendetlenül csüngenek a sima sziklákon! Lovagolni is kellemetlen ezen az úton – még a jó ló is felbukhat rajta.

Mendahora egy völgyben fekszik, amelyet kiterjedt, termé-

ketlen dombok és hegyek vesznek körül mindenfelől. Igazán nem valami barátságosnak mutatkozik ez a helység, és abban különbözik az összes török falutól, amelyet eddig láttam, hogy egyetlen mecset és minaret, de még egy fa sem szolgál díszül. Először egy anyagfalú, ablaktalan házba vezettek, amelyet tető helyett bokrok fedtek: itt kellett volna éjszakáznunk! – Nyugodtan szálltam le a lóról, de odabenn kicsit elszontyolodtam, amiért mindennap ilyen ocsmány szálláson kell hálnunk, de elnyomtam rosszkedvemet a 2 tudós miatt, akiknek eddig fogalmuk sem volt, hogy így is lehet utazni. Néha állnak is tátott szájjal, és végképp nem tudják, mitévők legyenek! Hogy vajon mit gondolnak magukban, az ördög tudja. Gabriel, aki minden alkalommal azt kiáltja, hogy non c'è male, non c'è pericolo [nincsen baj, nincsen veszély... megtaláljuk] és hogy troverà, maga is annyira elégedetlen volt ezzel a lakással, hogy további keresést ajánlott. A *chiaja*, vagyis a helység bírja, egy igyekvő jóember, aki inget viselt, valamint egy emír állt a menet élére, és mindjárt a falu elején, egy nagy hánnal szemközt, ahol azonban csak lovakat és tevéket szoktak elhelyezni, egy török boltba vagy kávéházba kísért bennünket. Nem tudom, valójában micsoda: de teljesen nyitott, és úgyszólván nincs sem ablaka, sem ajtaja, olyan *nyitott*, mint egy *piaci bódé*. Tehát ebben a házban fogunk eltölteni egy unalmas délutánt és egy álmatlan éjszakát, rengeteg bolha és tetű társaságában. Örülök és hálát adok Istennek, ha ezen a gyalázatos helyen nem kapom meg a pestist és nem leszek tetves. – A falu előtt egy temetőben több friss sírt találtunk! Milyen gondolatokra készíti a félnék embert az efféle látvány! – Krebs egy fiatal pulykával foglalkozik. – Ennivalóul csirkét, libát, pulykát kapni. Borunk tegnapelőtt óta nincs. – Megszállhattam volna egy török borbélynál, akinek háza Brant úr²⁹⁷ ajánlása szerint mentes a férgectől, de mivel csak nekem egyedül jutott volna hely a szobájában, lemondok róla, mint Nagy Sándor a vízről. – Ender egy pajtában egész sereg törököt rajzol. Nevetgélnek és barátságosak, akire ránéz, az elszalad. Egy nagy szerecsen nem hagyja magát lerajzolni, ugyanakkor egy öreg emír egy csinos kisfiú arcát csípkedi, és teli szájjal nevetve mondja nekem: questo bon [ez jó] (½ sor törlés)!

Mialatt tegnap a naplómát írtam, és *szeretettel* meghallgattam magamban arra vonatkozó gondolatokat, hogy egyedül vagyok és távol a nekem kedves emberektől, egy nagy dobot kezdtek verni, ütem nélkül, sebesen és gyatrán. Alig hallatszott tőle a síp, amelyen elől hét lyuk van, és a dobot rendszerint kíséri, de később meggyőződtem róla, hogy az is szól, és egy kövér török játszott rajta remekül, kifogyhatatlan szusszal és fúrge ujjakkal – a síp igazi mestereként. Hogy miben áll e síp működtetésének

művészete, valójában még nem tudtam megállapítani, mert a virtuózok semmi ütemet és dallamot nem tartanak szem előtt, hanem gépiesen mozgatják az ujjait, míg valamiféle zene keletkezik belőle, amelyet a kisgyermek zongorázásához lehetne hasonlítani. A dolog nyitja az, gondolom magamban mindig, hogy olyan erős mellkas kell hozzá, hogy az ember bánni tudjon a síppal, és erre nem képes akárki. Olyan helyen, ahol minden melankóliára hangol, örömmel fogadja az ember a legkisebb mulatságot, jobban mondva a leggyermetegebb szórakozást, hogy szó szerint agyonüsse vele az időt, én pedig ezenfelül még törvényemmé is tettem, hogy minden virágból, amely utamba akad, mézet sajtoljak, hiszen virágaim javarésze már úgyszólván elhervadt. Elhagytam tehát szellős cellámat, hogy megnézzem, mivégre verik a dobot egy olyan kis faluban, mint Mendahora! Egy mesterséges fáklyát pillantottam meg, vagyis egy (hosszúkás hengeralakú) vaskosarat, amelyet fával lehet megrakni, hogy nagy lánggal égjen, de csak bágyadtan világít, nemsokára elszenesedik és kialszik, hiába élesztgeti egy erre való személy. E tűz körül, amely a földtől mintegy 8 lábnyira égett, a falusi tér puha homokja fölé erősítve, ült, azt hiszem, a falu összes férfilakója és minden utas. A tisztesebbek *nádgyékényeken*, törökülésben. Egy megvilágítatlan szemközti dombon volt az asszonyok serege, elhagyatva és némán, a falu társaságának egyetlen tagja sem közeledett feléjük, azok meg csak gubbasztottak ott magukban. A férfiak ellenben beszédesek és jókedvűek voltak. Tetszett nekem a látvány, mert élénkséggel volt benne, és megtudtam, hogy lakodalom van. Landschulz és Ender engem megelőzve nézték meg az ünnepséget, és tanúi voltak annak, hogy több férfi táncolt, olyan táncot, amely a magyarhoz hasonló, „mert ingatták magukat”, mondták. Sajnos, én nem láttam, és nem tudtam megismételteni sem, hogy lássam, egyazon forrásból fakad-e a törökök és magyarok tánca, hiszen az a bizonyos hét lukú síp olyan tökéletes tárogató síp, amilyen csak létezik, hangja egyfolytában arra emlékeztet. – Nógattak, hogy üljek le a nádgyékényre, térdhajtással bemutatták nekem a vőlegényt, egy fiatal legényt, aki a népség körében ült. – Ender megpróbált játszani a sípon, de nem boldogult vele, és a hangszer tulajdonosa folyton jelezte neki, hogy fújja egy kicsit erősebben. – A zene, amely eddig rejtve volt, most középre jött, és egy fiatal török, a legférfiasabb oszmánok egyike, akit valaha láttam, próbálta megszervezni a táncot; hol ezt, hol azt húzkodta, de mindenki vonakodott. Egy kicsit olyan volt ez, mint amikor nálunk francia quadrille-t akarnak összehozni. Végül még az én Gabrielemet is rá akarta bírni, és ő csak nagynehezen tudta elhárítani ezt a kitüntetést. Hosszú keresés után akadt egy görög

és két török, akik kézenfogva eltáncolták a medvetáncot, úgy, hogy közben a görög szégyenlősen, a két török pedig nagyon nehézkesen viselkedett. Így járták a táncot körbe fél órán át, a törökök szemlátomást jól szórakoztak rajta. Egy tagbaszakadt szerecsen, nagy fontoskodva, egy másik tánchoz sorakoztatta fel a jelenlévőket, erre már nem kérte magát senki, és nagy lánc vagy inkább kör képződött, és a legkülönösebb mozdulatokkal forogtak körben. Néhányan a földre vetették magukat, mások a *hölgyek dombja* felé fordultak, és valahányszor megfordultak, harsányan elkiáltottak néhány szót, szinte elordították, és mivel mindez gyorsan peregve zajlott és mindenki egyszerre csinálta, csupa élet és mozgás volt az egész. A zene egyre gyorsult, és időről időre elsütöttek egy pisztolyt. Így hát a maguk körében ezek az emberek is boldogok, és lám, mindenütt olyan emberekre talállok, akiket csak irigyelhetek.

[1818. november 11.]

Ma 7.30-kor nyugodt esős időben indultunk el; mindjárt a helység mellett átkeltünk egy vízfolyáson, alighanem a Susugerlik derén, amelyet korábban már említettem. Nem egészen egy óra alatt elég jó úton Asselhanba, egy jelentéktelen faluba értünk. Innen kezdve az út hegyvidékbe vezet, és az eső meg a szél erősen gátolták előrehaladásunkat. A lovak folyton megesúsztak. Valamivel 10 óra előtt Csalisba érkeztünk, amely egy bájos, bokros domb lábánál fekszik, és szép időben kellemes pihenőhely az utazóknak, és üde forrásvizet kínál nekik. Landschulz itt nyergestül lefordult a lóról, mert fel akart emelni egy tartószíjat! – Ettől a helytől kezdve erősen nyugati irányba és csaknem egyfolytában hegynek fel kell lovagolni. Az eső és a szél mind kellemetlenebb és hevesebb lett, málháslovaink állandóan megbotlottak; az egyik, amelyik a konyhaedénnyel volt megrakva, egy árokba csúszott és felbukott, és a pátriárka a farkánál fogva emelte föl. Ibrahimét, egy chirugisét, egy poroszkálót, amely beszorult két szikla közé, és nem tudott felállni, csak nagynehéz sikerült kihúzni. Menetünk egy veszített csata után visszavonuló generális udvartartásához hasonlított. Csaknem bőrig áztunk. 1 órakor az *úttól* jobbra, amely 1 láb szélesen és 2 láb mélyen volt a kőbe vájva, egy felülcsapott malmot láttam, és egy kis dombot, amely olyan volt, mint egy tumulus, és mintha emberkezek hordták volna össze. 2 óra tájban jobboldalt *Balok Missar*²⁹⁸ írt láttuk. Ezen a falun visz át azoknak az útja, akik postalovakkal utaznak. Csak a dohányfüstöt és néhány minaretet láttam. 2.30-kor Bradics²⁹⁹ magasságába értünk, amely balra fekszik 1 órányira. Ez jelentős hely, egy aga állomáshelye. Egy erdei patak, amely sohasem szárad ki teljesen, folyik el a helység

közeliében, és magába fogadja a tőle jobbra és balra fekvő völgyek összes zuhatagát. Az a völgy, amelyben maga folyik végig, szélesen és hosszan nyúlik el. 3.15-kor végre *Gyülgyük*be érkezünk. Ez a 8 óra, amit ma úton voltunk, a legkellemetlenebb volt egész eddigi utazásunkon. A vidék félig-meddig hegyes – erdők, szántók nincsenek. Ostoba táj: nincs semmi karaktere. – Gyülgyükben egy olyan házban szállásoltak el bennünket, amelyben a frankok szoktak mindig lakni. Alapjában véve pocsek, mi azonban bájosnak találjuk, és megszáritkozunk a kandallótűznél, miután piláfot ettünk és vizet ittunk pálinkával. Bort 3 napja nem iszunk, nekem igen jól tesz.

Minél rosszabb dolgom van, annál elégedettebb vagyok, mert csakis nélkülözések és áldozatok után lehet újból némi becse életemnek. Holnap Akissárba³⁰⁰ megyünk, amely 12 órányira van, 4 órakor kell hozzá felkelnünk. Mivel azonban esik, és a lovaink kutyául vannak, valószínűleg keserves lesz az út.

[1818. november 12.]

12-én. Ma reggel 4-kor akartunk elindulni. Egész éjszaka fújt a viharos szél, és gyakran eleredt az eső. 2 törököm úgy vélte, várjuk meg a nappalt az indulással; szívesen beleegyeztem ebbe, mert a léghezattól, az ajtók zörgésétől és a törökök folytonos mászkálásától, ugyanis át kellett menniük a mi lakásunkon, hogy az istállóba jussanak, egy percet sem tudtam aludni. Napkeltekor felpakoltunk, és 8.30-kor gyalázatos időben távoztunk szállásunkról.

A falun túl egy kis darabon lapályon visz az út. De csakhamar folyamatosan emelkedni kezd. Egy lovasezred is megemlegetné, ha olyan rossz idő évszakában kellene átvonulnia ezen a hegyen, mint nekünk. 11.30 tájban értük el a legnagyobb magaslatot, amelyen átvisz az útunk, és miután tegnap már sokat mentünk hegynek fölfelé, és *Gyülgyük* maga is magasan fekket, a gerinc, amelyen ma átkeltünk, jó magasan lehet a tenger színe fölött, és a Kondag³⁰¹ hegy egyik nyúlványa. – A vegetáció is arra vallott, hogy magasan vagyunk: mivel fák nem voltak odafenn, csak hitvány bokrok, és az egész vidék kövekkel van teleszórtva, mint a tenger fenéke. Sűrű köd volt, s az utazás hosszadalmas és keserves. 11.30 után gyalogosan ereszkedtünk le a hegyről, több, mint egy óra hosszat mentünk meredeken lefelé. A köd kissé feloszlott, és unalmas hegyek hosszú sorát láttuk, amelyek semmit sem mutatnak, csak állnak ott csupaszon és kopáran, mint amilyeneket Firenze és Róma között látni. – Lenn található néhány kőhíd, amelyek mély patakokon ívelnek át, és ősziessen vörösre színeződött platánok vetnek árnyékot rájuk. Nyáron biztosan kellemes árnyékot nyújtanak az utasnak, minket azonban

szomorúra hangoltak, mert beláttuk, hogy ebben évszakban nehéz dolgunk lesz utazásunkkal, és még sok hideg óra vár ránk, mielőtt a hazai kályhánál megmelegedhetünk. Boldogok az úitársaim, akik örvendezve készülhetnek vissza Bécsbe, énám ott sem várnak örömteli órák! A völgy, amelyet lassanként elérünk, barátságosabb, és jó időben itt jó hangulatra derülhetne az ember. A talaj termékeny, és szorgalmasan művelik. Sokfelé termesztenek gyapotot. – *Gelembe*,³⁰² ahová 1.15-kor érkeztünk, nem mutat rosszul. Biztosra azonban ezt nem lehet venni, mert rossz időben minden kunyhó csinosnak és kényelmesnek mutatkozik, amelyben legalább tűz fénylik. – A tűz mégiscsak az élet, és a hideg a halál! – Úgy fázom folyton! – *Gelembé*ben görögök is laknak – ez már a földeken látható; én és a többiek elcsigázottak voltunk, a lovak siralmas állapotban, újabb felhők tornyosultak, szörnyű nedves széltől hajtva, gondoltam, ennyi élvezet jár még nekem, úgy döntöttem tehát, hogy itt maradunk. Nem kis örömünkre egy újonnan épített török kávéházban szállásoltak el. Az első szoba a szalon maga, ahol elég sok embert találtunk, a második, amelynek ugyan nincs külön kijárata, lett a szállásunk. Nem volt benne semmi bútor, kivéve a szőnyeget, amely a helyiség 2 felét borította, középen ugyanis, ahol jön-megy az ember, csak a négyzet alakú téglából kirakott kőpadló volt. Mivel a szobában van ugyan sok ablaknyílás, de nincs bennük üveg, és nincsen kandalló sem, egy félszemű török hozott egy tandírt,³⁰³ amely csakhamar megmelegített bennünket. Török kávét ittunk, és hármasan megettünk csaknem egy teljes, kitűnően elkészített, hideg pulykát. Nem kis meglepetésünkre Gabriel bort hozott, amelyet kitűnőnek találtunk, bár más alkalommal bizonyára félretolnánk. Házunk tövében egy patak folyik, amelyet *Gelembé Derének* neveznek az emberek. – Azt a megállapítást szűrtem le ezen az utazáson, hogy ha megkérdezne valaki, lebeszélném arról, hogy Brüssából szárazföldön utazzon Szmirnába, mert ez merő idővesztegetés, és még én is el tudom tölteni hasznosabb dologgal az időmet.

Az előző postán több mélézó tevét láttam, amelyek szelíden várták, hogy megszabadítsák őket terhüktől.

Vajon miért éppen én akadtam olyan bérszolgára, akit Gabrielnek hívnak? Már soha nem felejtetem el ezt a nevet?

Szeretném tudni, mit gondolhatnak a törökök a szomszéd szobában, mikor, mint ma, a legkomiszabb időben frankokat látnak érkezni, akik egy szót sem váltanak velük, előbb esznek, isznak, és mint ők, szívják a dohányt és a nargilét, de aztán több órán át egy szót se szólva csak írnak, olvasnak és mindenfélét tanulmányoznak, miközben ők semmit sem csináltak egész életükben? – Vajon akad-e köztük olyan, aki arra gondol, hogy

a frankok állandó tanulása, hiszen mást sem látnak tőlük, egyszer majd mégiscsak hatással lesz rájuk?

Reggel Akissarba megyünk, 7 órányi távolságra. Nincs jó lámpásunk, abba kell hagynom az írást.

[1818. november 13.]

Ma épp négy hónapja, hogy elhagytam Bécset. Mi minden változott azóta bennem! Elmúlt életem eseményei álmokképekben követik egymást előttem, és elevenen látom, ami egykor kedves volt számomra, vagy amit gyűlöltem, és legjelentéktelenebb gondolatom, óhajtásom is ott mered előttem gonosz kép gyanánt túlságosan is élénk emlékezetemben! Azt a keveset, aminek örvendeztem, teljesen elfeledtem. Ó, mily sok az, amit csak sirathatok, hiszen a megbánás már hiábavaló és késő lenne, és úgysem tudom többé elnyomni emlékezetemben.

8 óra után indultunk, 9.30-kor, egy furcsa hegytől jobbra fekszik Kerkats.³⁰⁴ 12-kor a Gürdük Csair partja mentén lovagoltunk, és jobbra a gyalogúttól, amelyen lovagoltunk, egészen közel egy öreg várkastélyt láttunk, amelyet vezetőink Cappinak neveztek. Középkori és jelentéktelen. 1-kor megérkeztünk, és Akissar legfontosabb hánjában lakunk. Nagy és teljesen zárt épület: közepén egy nagy medencével, amely olyan szép és tiszta, hogy furcsa kontrasztot képez az összes többi létesítménnyel szemben, amely az utasok fogadására szolgál, mert az jobb, mint nálunk szokott lenni, minden egyéb viszont annyival rosszabb és ostobább, hogy a *fenségést* és a *közönségest* szorosan egymás mellett véli látni az ember. Ha az ember megérkezik egy török khánba, amelyről általában görögök vagy örmények *gondoskodnak*, de hogy ez miben áll, azt nem tudom igazán, maga keres magának lakást, amely rendszerint egy négyszögletes szobából áll, amelynek csak akkor van világítása, ha nyitva az ajtaja. A szobát ekkor rendelkezésére bocsátják, és ő olyan kényelmesen elterpeszkedhet benne, ahogy csak akar. A földszinten vannak a hánok, a kereskedők rendes raktárai, és Akissarban ezek gyapotnak valók, mely árucikknek, amely a levantei kereskedelem fő ágát képezi, központja pedig Szmirnában van, Akissar is egyik fiókgyűjtőhelye. – A gyapotot, úgy, ahogy leszedik a növényről, tisztítatlanul ilyen fiókhelyekre hozzák, ott megtisztítják, 2-3 mázsás zsákokba tömik, és tevékkel küldik Szmirnába, egy-egy tevé 2 ilyen zsákot bír el – nagyjából ez a dolog menete. Mulatságos látni ezeket a tevéket, mikor megpakolják őket, mert ahogy ott térdepelnek kérődzve, miközben kötik fel rájuk a zsákot, annak minden egyes mozdulatára az elképzelhető legfájdalmasabb hangokat bocsátják ki magukból, és roppant zord képet vágnak hozzá.

Ender lerajzolt egy törököt, aki nagyon hasonlít Littára.³⁰⁵ Kiültem egy török, a szomszédom szobája elé olvasni. Landschulz a kezébe vett egy virágcserepet, amelyet ez az oszmán valószínűleg tulajdona ékességéül rakott ki tömlőce elé, mire a fickó parancsolóan intett neki, hogy ne nyúljon hozzá. Dühbe gurultam, és értésére adtam, hogy emberem nem fogja megenni, és meg tudtam volna ölni a fickót, ha komolyan berzenkedett volna. – Egyáltalán, nem ismerek nevetségesebb dolgot a világon, mint a törökök ostoba gőgjét – és a frankok még együgyűbb türelmét, amivel azt nyugodtan eltűrik.

[1818. november 14.]

14-én. 5.30-kor indultunk el Akissarból, az idő kellemetlen és hideg volt, a szél nagyos heves. Mindjárt a helységen kívül leszálltam a lovamról, és egy hosszú darabon gyalog mentem, mivel Akissar előtt és után az út olyan borzalmas, hogy elképzelni sem lehet. A lónak valóságos kötéltáncosnak kell lennie, hogy le ne essen lovasával az útról, amely egykor *kóút* volt, és magasan a talaj fölé emelkedik. 11-kor megérkeztünk a Mohallu Chiflikbe,³⁰⁶ és egy kicsit kipihentük magunkat. Előzőleg átkeltünk egy folyón, amelyet az emberek Saranninak neveznek, és amely valószínűleg Chandler³⁰⁷ Hyllusának vagy Phrygiusának³⁰⁸ felel meg.

Valószínűleg az a síkság ez, ahol Scipio megverte Antiochust,³⁰⁹ ezt nevezik a magnesia csatának. A Sypilos-hegy,³¹⁰ amely a Niobe-sziklaformájáról híres, a legkarakteresebb magaslatok egyike, amely csak látható. Komoran kiemelkedő, dacos hegy, csipkézett csúcsát sűrű felhők takarták el. – Még messze vagyunk Magnesiától, de mintha már ott lennénk. Különösen ha már átkelt az ember a Hermoson, amelyen több híd van, és eső után nem lehet lóval sem átgázolni rajta. – A magnesia táj a brussaira emlékeztetett, de az utóbbi város völgyét, valamint a hegyeit, nyúlványait ect. ect. nagyobbnak és üdőbbnek vélem. – Olyan érdekes jellegű hegygel, mint a Sypilos, mindenesetre egyetlen tájon sem találkoztam, és nem kell hozzá különösebb képzelőerő, hogy a napsütés és az árnyék járása közben Niobét lássa az ember sokféle tartásban, amint Chandler ígéri az erre járó utazónak.

NB. Mindig úgy tűnik, hogy tévedek, és a Hylluson még nem keltünk át, csak a Hermoson,³¹¹ mert mindvégig az előbbi folyó jobbpartján maradtunk.

Magnesiában több hán is van, közülük 2-3 elég tisztának és lakhatónak látszik. A törökjeinknek azonban úgy tetszett, valószínűleg a lovaik miatt, és a kereskedés miatt, amelyet a Nagyr nyugalmazott tatárja űz mindenfelé, hogy egy jelentéktelen kis

házba vigyenek bennünket, ahol szó szerint heringek módjára kellett egymáson feküdnünk. Krebs a kapu alatt főzött meg egy levest, és ízlésem szerint nagyjából ez volt a legkellemetlenebb éjszaka, amelyet utazásaimon, úgyszólván *Landschulz*-cal és *Enderrel* egy ládába pakolva, töltöttem...³¹²

[1818. november 26.]

Utazás Szmirnából Scióba.³¹³ 1818. november 26-án. Szmirnából Scióba szárazon és vízen is eljuthat az ember. Ha az előbbi módot választja az ember, első napon Vourláig,³¹⁴ a régi Clazomenéig szokás elmenni. Ez lóháton 8 óra járás – a második napon Csesméig³¹⁵ lovagol az ember, mely helység onnan 10 óra járásnyira van. A lovak, amelyeket erre az expedícióra bérel az ember, Szmirnában napi nyolc-tíz piaszterbe kerülnek. Csesmében óránként akadnak hajók, amelyekkel át lehet vitorlázni Scióba. – De ha jó és kedvező időt remél az ember, akkor egy sakolevit³¹⁵ fogad Szmirnában, és útjára ezen a frêle embarcationon (törékeny vízialkotmányon) indul el, amely egy caiqueból és négy matróból áll. Ezek a járművek nagyon hasonlítanak a Prinkipo szigetiekéhez, de szélesebbek és biztonságosabbak. A görögök elismerten sokkal jobbak és ügyesebbek tengerész is, mint a törökök, akik mindig hajba kapnak, ha a tenger kezd kicsit veszélyessé válni. De ha valaki nem szereti a tengert, és nem akarja magát a véletlenre vagy szerencséjére bízni, akkor, ha látni szeretné a régi Clazomenét, Vourláig vízen is elvitetheti magát, hogy aztán ott béreljen lovat Csesméig, annál is inkább, mert ez a víziút sosem jár veszéllyel, és egészen biztosan ki lehet számítani, míg a másik úton csak ritkán sikerült 2 nap alatt eljutni Scióig, és kizárólag attól függ, se dio lo vuol (hogy akarja-e Isten). Vourlában nem valami könnyű lovakat kapni, és arról se feledkezzen meg az ember, hogy Szmirnából valami ismert ottani embernek levelet vigyen magával, aki segít lovakat szerezni. Mivel egész utazásomon megfigyeltem, hogy lennie kell köztünk valakinek, aki nagyon szerencsés, úgy döntöttem, hogy víziúton megyek Scióba. Jobban is szeretek a tengeren ideoda utazgatni, mint azokon az agyonterhelt, félig döglött lovakon mászkálni Törökországban. Tehát egy sakolevit béreltettünk szállítóhajó gyanánt a szmirnai konzulátus titkárjával 150 piaszterért, és november 26-án pazar kék égbolt alatt, kedvező széllel elvitorlázunk Szmirnából: reggel 8 óra volt. – A szél elég hamar olyan messzire vitt bennünket, ahonnan Szmirnat szabad szemmel már nem lehetett látni: ott alábbhagyott. Minél inkább kiér az ember az öbölből, annál fenségesebben emelkednek a hegyek, amelyek körülfogják. A Tachtarli³¹⁷ (Plinius Pagusa), amely a szmirnaiakat egész éven át jéggel látja el, sötétén és zor-

dul tornyosul Szmirna fölé. A sok kúpos Testvérek³¹⁸ az öböl balpartján a Karaburnu³¹⁹ hegyfokkal függnek össze, és az öböl déli déli részét a lehető legszebben fogják körül. Vourlát nem láthattuk tisztán. A Jeni Kalesi³²⁰ nevű nevű várkastély, amely Szmirnától mintegy 20 (török) mérföldnyire lehet, az egyetlen építmény, amely a nagy kikötőt védelmezi. Én jelentéktelennek és veszélytelennek tartom, bár Mr. Grivel,³²¹ az Espérance parancsnoka azt állítja, que personne n'entrerait dans ce port, si j'avais des français là dedans, pour diriger mes bouches à feu (hogy senki sem juthatna be ebbe az öbölbe, ha franciákkal volnék odabent, hogy irányítsák lövegeimet). – Urla 35 mérföldnyire van Szmirnától. Sció állítólag 100-ra, a Karabourne-fok pedig félúton. Hogy Scióra eljusson az ember, mondhatni kétféle szélre van szükség. A miénk, amely teljesen elült, lökészerűen rákezdett megint, és napnyugtakor az öböl északi oldalán voltunk, a tényleges parttól távol ugyan, de azért mégis elég közel ahhoz, hogy hajósaink óvatosságból minduntalan megmérjék a víz mélységét, nehogy homokzátonyra fussunk. Az öbölnek ez az oldala, mint köztudott, tele van homokpadokkal és sekély részekkel, ami gyakorlatlan hajósok számára veszélyessé teszi. De a szakadatlan gyakorlatnak köszönhetően most már olyan jól ismeri mindenki, hogy a szmirnait a jó és biztonságos kikötők között lehet említeni. Szinte nincs is olyan szél, amellyel az ember ne vitorlázhatna ki-be bordeggiando (szél ellen). Éjjel egyetlen hajónak sem szabad Jeni Kalesi mellett elvitorlázni.³²² Balra több sziget terül el, a legnagyobbikat Isola dei Inglesinek (Angolok szigetének) nevezik. Körülbelül 40 mérföldnyire lehattunk Szmirnától, mikor egy az egyik hajós, aki folyvást a mélységet szondázta, jelentette, hogy nincs szélünk, a legénység pihenésre szorul, és horgonyt akarnak vetni. A caique-ot nem napokra, hanem távolságra fogadtuk fel. A legénység érdeke azt követelte, hogy ne vesztegessék az időt, tehát beleegyeztem ebbe a tervbe, és ismét tapasztaltam, milyen keveset kockáztatnak ezek az emberek, és tulajdonképpen milyen biztonságban lehetünk a társaságukban. – Ezen a napon annyi vadkacsát és vízityúkot láttam, mint még soha életemben, olyannyira, hogy nem lett volna bolondság, ágyúval vagy kartáccsal lőni közéjük, mert nem vártak be puskalövésnyi távolságban. A sósforrásokat is érdemes szemügyre venni, amelyek itt a tengerfenéken fakadnak fel, mivel több van belőlük, mint képzelhetné az ember. – 8 óra tájban megvetették ágyainkat, és már több órája aludtunk nagy nyugalomban, mikor felszedték a horgonyt, amelyet a kormányos lárma és más mechanikai előkészületek nélkül, fél kézzel szokott kiemelni. A szél elég erős volt, az ég tiszta, a csillagok szikrázóak, az éjszaka hűvös.

Reggel felé elértük Phocaea³²³ magasságát. E város hajdani lakói alapították Marseille-t, miután Cyrus³²⁴ elűzte őket. – Elhaladtunk a Caraburnu-fok előtt, a szél kedvezett nekünk, és frissen vitorláztunk tovább. Tompán, mint valami kék árnyék, látszott meglehetősen távolságban Mythilene³²⁵ (Leszbosz) szigete. A sakolevi egészen arra az oldalára dőlt, ahol a fejünk volt, úgy-hogy 2 társammal ezt az éjszakát fejen állva töltöttük, mint 3 kötélzáncos. Landschulz, aki a legzavarosabb kérdéseket szokta feltenni, és előnti a pulykaméreg, ha az emberek nem értik meg azonnal, éjjel 1 órákor, mikor a tenger nyugtalanul és vadul hánykolódott hullámaival, egészen megtörte kérdezte: dove siamo? (hol vagyunk?) – mire a sakolevi kormányosa csúfondárosan ezt válaszolta: in mezzo del mare! (a tenger közepén!) Ez az ostoba testhelyzet alapos megfájdította a fejem: a többiek viszont mind tengeribetegek lettek. – 9 óra tájban megláttuk Sciót, mint valami magas, elnyúló, kopár sziklát, a Spalmadori³²⁶ szigetek – az előbbi és ez – állítólag szépségükről híres szigetek. – Ezen az utazáson tudtam meg, hogy a legjobb úgy beutazni a szigetvilágot, ha az ember egy ilyen kis caique-ot bérel megbízható emberekkel egy egész évadra, (NB. ennek nem szabad télen történnie), és így ugrádozik egyik szigetről a másikra. Az Athénba való utazást ebben az évszakban csupán a *Csatorna* miatt tartják veszélyesnek, ahol sok a zátony, bár a szigetek közt van egy szélesebb sáv, amely a nyílt tengerhez hasonló. A caique-ot mindenesetre azért tartom biztonságosabbnak, mint a nagy hajót, sőt akár egy hadihajót, mert a kis bárkák mindenütt lelnék kikötőt, s akárhol partra lehet szállni róluk, a nagyok viszont csak ritkán találhatnak olyan mély feneket, ahol veszély nélkül horgonyt vethetnek. – Egyébként a görögök olyan nyúl-szívűek a vizen, hogy jobb gondviselőkre nem is bízhatná életét az ember. Fél tizenkettő körül épp hogy átjutottunk a két Spalmadori sziget között – a többit mind el kell kerülni jobbra vagy balra a sekély víz miatt –, és 2 óra körül Sciót kikötőjében voltunk, amely jelentéktelen és nagy hajók számára alig használható. – Korábban láttuk Ipsara és Antiipsara³²⁷ szigetét, melyek kicsinyek ugyan, de 80-nál is több kereskedelmi hajójuk van. Az alacsony előhegyet és Csesme városát balra előttünk láttuk, és Csesme és Sció között a Csatorna olyan tekintélyes, mint a Balaton, ahol a legszélesebb. Sció egy kopasz szikla: az alsó keskeny sáv, amely messziről megműveltnak és fában gazdagnak látszik, oly kicsiny, hogy az embernek kacagnia kell arra a gondolatra, hogy ez a sokat dicsért, áldott és termékeny Sció szigete. A sziklák világosak, és úgy festenek, mint nálunk a terméketlen hegyek, amikor télen, sok eső után, megfagynak. Olyan koparak, hogy felfoghatatlan, miként élhet meg itt egy fa.

Meg is vagyok győződve róla, hogy ha ez a sziget, akár az összes többi, amelyet eddig láttam, valamelyik északi tengerben lenne, 10 embernek sem teremne elegendő táplálékot. – Számos villa, kőfalú kerttel, amelyek Sciótól északra húzódnak a sziklás lejtőn, kellemes látványt nyújt messziről; de a sötétzöld narancsfákat a vöröslő gyümölcsseikkel ilyen messzeségből nem lehet felfedezni és megcsodálni; hogy élvezhessük a gyümölcs illatát, ott kell lennünk a kertekben magukban. A város viszont rather dirty (elégg piszkos), és Genuára (Genovára)³²⁸ emlékeztet, kicsiben. Igazat adok Hammer úrnak, miszerint a villák és kőfalak, amelyek Sciótól északra és délre sorakoznak a tengerparton, hosszan elnyúló városhoz hasonlítanak, amelynek közepén van a kikötő. Amikor megérkeztünk, nem szálltunk ki, mert Scióban mindig valamiféle vesztegzárat tartanak fenn, és mivel Szmirnában néhány nappal ezelőtt egy pap meghalt pestisben, ezt a rendszabályt megszigorították ránk nézve. Még a törökök alacsonyabb osztálya sem mentesülhet emez egészségügyi rendszabály alól, ilyen jól értenek hozzá e boldog sziget görög lakói, hogy fölényt biztosítsanak maguknak elnyomóikkal szemben. Lám, a pénz, ha jól használják és *jól fektetik be*, csodákat tehet ezen a világon. Partra küldtek tehát egy embert, hogy megszerezze az engedélyt a kiszálláshoz. Megvallom, titokban félttem, hogy ezt az engedélyt, ha meg nem is tagadják tőlünk, de úgy megnehezítik, hogy veszendőbe megy néhány óránk a szép naptól, mert amíg a konzult megtalálják, és ő közbenjárhat érdeünkben, biztosan beesteledik. Szerencsére nem akadékoskodtak, annál kevésbé, mivel a szmirnai pestis-eset állítólag nem igazolódott be teljesen. Sció abban különbözik leginkább az összes többi várostól, amelyet Törökországban láttam, hogy a házak mind kőből vannak. Az ember azt hihetné, hogy Genuának valami utánezatát látja az utcákon. Ezek mind nagyon szűkek. Hajóskapitányunk bizonykodott ugyan, hogy Scióban van egy vendégfogadó, én mégis át akartam adni előbb az alkonzulnak Bertrand³²⁹ ajánlólevelét; arra gondoltam, hogy néhány napra házat bérek, és abban húzom ki a november végét, és elhatároztam, hogy a december első napjait is itt fogom tölteni a nyájas kék égbolt alatt. Egy olasz kereskedő, aki Szmirnában látott, volt szíves elkísérni Bouliaque úrhoz,³³⁰ az osztrák alkonzulhoz. Áthaladtunk egy nagy nyílt téren, amely engem nem kevésbé Korfura emlékeztetett. Mókás kövér kis emberke nyargalt elénk, sárga, nyírott farkú török lovon, és bemutatott annak a férfinak, akit kerestünk. Bouliaque tüstént leugrott a lóról, és elhalmozott bókjaival, egyébként már értesítették, hogy jönni fogok – hogyan és ki által, nem tudom, de mindenütt észreveszem, hogy a levantei emberek megfogadták, mindenképpen nagy úrként bán-

nak velem. – Ez a tréfa és tévedés legalábbis Konstantinápoly óta egészen idáig követ. Talán nagy udvartartásom miatt van ilyen hitelem? vagy Metternich herceg írásainak, amelyeket egyébként sehol sem mutatok fel, vagy talán a nagyhatalmú internuncius ajánló leveleinek? Bouliaque felkínálta házát, melyben teljes a rendetlenség, ugyanis ez a jó ízlésű olasz itt mindenféle változtatásokat eszközöl. Elfogadtam, és egy fél órán belül embereim és összes málhám a consulo doctor házában volt, aki korábban nagyjából minden volt már a világon, és jószágos, fecsegő fickó, vendégszeretetét nem dicsérhetem eléggé: legjobban az tetszik nekem ebben az alkonzulban, hogy nem olyan, mint az összes többi frank, aki bizonyos ideje Törökországban tartózkodik, és az utasoknak mindenféle akadékoskodással és a lassú török tapintattal örökös idővesztést okoz, és velük minden eligazítást, amit csak ki lehet préselni belőle magából, pokoli unalommal fizettet meg. 2 órája sem voltunk még Bouliaque kőházában, amikor máris a kapu előtt állt a sárga számomra, 4 másik öszvér pedig a két kellemetlen alak, 1 a konzul és 1 a janicsár számára, hogy Homér³³¹ iskolájához vigyenek bennünket. Hogy eljusson oda az ember, észak felé halad a tengerpart mentén, majd miután jó félórányit lovagolt és érintett több villát és kertet, amelyeket túlméretezett falak vesznek körül, egy forráshoz és egy facsoporthoz érkezik. A sziklafal, amely alig hagy valami teret a tenger felé, lenyűgöző szakadékot alkot, amelyből egy erecske csörgedezik alá. Ha az ember a fallal körülvett kis kert mentén, amelynek északi oldalán található az említett török forrás, egyenest a sziklafal felé tart, nem sokára odaér Homér úgynevezett iskolájához, amely egy felül lecsiszolt, tojásdad alakú sziklából áll, a kerülete éppen akkora, mintha ülésre teremtették volna. Középen, kissé a keleti oldal felé eltolódva, egy pajkos szikla áll – így lehetne most nevezni. Chandler még látta, hogy az a szobor, amelyet ez a kolonc ábrázolt, felismerhetően emberi alakot formált, és csak a fej meg az egyik kéz hiányzott róla. Ő ezt a helyet, mert épület itt nem volt, nagyon réginak tartja, és Cybele³³² szabad oltárának véli. 2 oroszlanbórt is említ, amelyek az istennő székén voltak kiformázva, és a mancsokat némi eleven képzelőerővel még most is fel lehet ismerni. Hammer véleménye szerint áldozóasztal volt itt. Én ezt azonban tévedésnek tartom. Sokan mások viszont úgy vélik, hogy Homér maga ült ezen a széken, és innen oktatta és tanította 12 tanítványát, akik kis területen szorongtak körülötte. Akárhogyan is volt, annyi bizonyos, hogy ez a hely valami szokatlan szépséget egyesít, és a sziklák nyugalma, melyek vad rendetlenségben vesznek körül, a kék tenger, amely színeit változtatva hol simán, hol viharosan terül el a lábánál, szemben

Miletus hegye, mely a csúcsát gyakran felhők közé rejti, vagy egészen tisztán veri vissza a nap ragyogását, egy forrás csörgedezése, a zöld fák és a pirosuló narancsok, melyek közel s távol megszelídítik a tájat: mindez egy pillanatra a legprózaibb lélekből is a költészet szikráját csíholhatja. Homér bora, amelyet a rómaiak fölöttébb dicsértek és nagyra tartottak, a tengerparttól egy negyedóránnyira északabbra, meglehetősen magasan terem, tudatták velem. E bor állítólag egészséges, zamatos és igen könnyű. Némelyek éppenséggel azt állítják, hogy elősegíti az emésztést. Ha körülbelül 400 lépésnyit tovább halad az ember az említett szakadékban, a költő forrásához érkezik. Ez közvetlenül és elég bővízüen a sziklafalról buzog elő. Vásznonholmit és fehérmézt találtunk egy kinyúló sziklára aggatva, így szárították, miután kimosták a forrásvízben. A pohárral, amelyet magammal hoztam, mindegyikünk ivott a langyos vízből egy jókora adagot. Úgy rémlik, én magam egymás után több pohárral is felhajtottam, anélkül, hogy egyetlen *verssor is* eszembe jutott volna. Nagyon jónak tartják ezt a vizet. Azt hiszem, ez igaz is, mert a törökök találják jónak, holott ők nem tesznek semmit Homér iránti hódolatból, mégpedig olyan jónak, hogy Scióban sokan nem is isznak mást, és a Sciósziak, a szultánnak szánt más ajándékok között, palackokba töltött vizet is küldenek neki e forrásból Konstantinápolyba. Mondják, hogy egy nem messzi faluban a lakosok sok kifejezést őriztek meg, amelyeket kizárólag csak Homér használt. – Itt volt az iskolája, a bora, a forrása, a közelben még mindig ugyanazt a nyelvet beszélnek, nem megannyi bizonyíték ez arra, hogy hajdan csakugyan itt élt? És élhet-e költő nyugalmasabb helyen, derűsebb égbolt alatt? – Visszafelé kertek közt mentünk, amelyeket, mint Itáliában, magas falak választanak el egymástól. Késő volt, hideg és sötét, és a nőtlen konzulnál igencsak nélkülöztem a jó kályhát, a meleg tandírt, mely Szmirnában néha oly jólesett. Szakácsom átvette a konyhát, bevásárol, és gondoskodik reggeliről, ebédre, vacsoráról. Én vendég vagyok a konzul házában, és ő az én vendégem, ami az evést és ivást illeti. Nagyon elégedettnek látszik ezzel az egyezséggel. – Egészen kiválónak találom a nyergeket, amelyeket e szigeten az öszvérekre raknak. Ha valaha hegyvidéken kellene laknom, biztosan hozatnék magamnak néhány ilyen nyeret. – A konzul ezekben a napokban útnak indít nekem 100 butéliát a bien bonne fleur d'orange double de Scióból (az igen jó Sciói kettős narancsvirágból), palackonként 30 paráért! Kaphatni itt rózsavizet is. A narancsok, amelyeket eddig láttam, a máltaiakkal vagy a Candia-szigetbeliekkel³³³ össze sem hasonlíthatók. Nyugtalan, álmatlan éjszaka után

[1818. november 28.]

28-án ismét kora hajnalban keltem. Ender elment egy öszvérrel, hogy lerajzolja Homérosz iskoláját. Én magam a konzullal és Landschulz-cal indultam el – per fare un giro nella citta (hogy bejárjam a várost). Az utcák szűkek, de tiszták. A tűztől nem félnek. Ennivalót mindenféle változatban, minden mennyiségben olcsón lehet kapni. A házak vörös és fehér, vagy inkább szürke kövekből épültek, melyeket szimmetrikusan illesztettek egymáshoz, és ez nem kevésbé járul hozzá az olasz ízléssel épült lakások ékességéhez. Miután a 2 üres termet és a kastélyt, amelyben csak törökök laknak, és frankokat oda ürügy nélkül be nem engednek, futólag megnéztük, és egy katolikus templomban, amely a görögkeletiekhez nagyon hasonló, és engem tisztaságával meglepett, néhány Miatyánkot elimádkoztunk, vagyis *én*, és arra gondoltam, hogy kedves szüleimet látom-e még valaha az életben. Elmentünk az egyik leggazdagabb görög kereskedőhöz, hogy megnézzük a házat belülről, és így világos képet nyerjünk arról, milyen az összes többi, ugyanis egyik a másikhoz hajszálnyira hasonlatos. A doktor megengedte magának azt a tréfát, hogy engem mint un principe d'Ungheria (magyar herceg) mutasson be. A görög, aki azelőtt keresztény környezetben is élt, és jól beszél olaszul, eléggé járatos a frank életmódban, és udvarias és készséges volt. – Igen csinos lépcső vezet egy nagy négyszögletes terembe, amely igen magas, és azáltal még magasabbnak hat, hogy a tető voltaképp a ház egyedüli mennyezete. Ilyen jó klímában, ahol az ember minden fűtőalkalmatosságot nélkülözhet, ezt a megoldást nagyon jónak vélem, mert a lakás magassága nem kis mértékben szokott hozzájárulni az egészséghez és a meghittséghez. A terem egyik sarkában egy kis török létesítmény volt, megemelve karzattal. A másik sarokban egy frank divány állt, és arra tessékeltek le bennünket. Pipákat kínáltak, és valami méz- és rózsavízkeveréket, amelyet egy nagy csészében szolgálnak fel, és kávéskanállal kell kimeregetni, ezt mindenkinek le kell nyalnia, aki meg akarja kóstolni. Olykor nagy létszámú társaságban egyetlen kanál jár szájról szájra, ami nem éppen étvágygerjesztő. Ezután kitűnő török kávé szolgáltak fel. Mint ismeretes, a Scióiaknak minden más görögnél több jogaik vannak, amelyek fokról fokra szilárdultak meg, és a törökök, akik még hívebben kitartanak minden régi mellett, mint az én derék honfitársaim, sok más okból nem is akarnak változtatni rajtuk. Látszik is a törökök viselkedésén, hogy nagyon jól érzik, mennyire a *görög pénz* hatalma alatt élnek közvetve, amellyel a Scióiak mindig is igen jól tudtak bánni. Egyenesen azt állítják, hogy e sziget lakói agyafúrtnak kijárták Konstantinápolyban, ha nem elég rendes velük a török agájuk, akár le is

válthatják. – Miután a földi *javakat* ily módon elég sokáig élveztük, a Sciói iskolába mentünk, amely már régóta megvan ugyan, de új igazgatója, Bamba, aki egész kiképzését Párizsban nyerte el, kibővítette és szilárdabb alapokra helyezte. Egyéb intézkedések mellett egészen új létesítmény épült egy induló könyvtárnak, valamint kémiai és fizikai kísérleti készülékeket szereztek be. 13 tanárt fizetnek egy közalapról, amelyre évi 50 ezer piasztart szánnak. Új könyveket szereznek be, eszközöket rendelnek Párizsból és Londonból, ifjakat tanulmányutakra és külföldi iskolákba küldenek. Mindez titokban történik, nem annyira a törökök miatt, akik a Levantén minden tanítást és tanulást idővesztegetésnek nyilvánítanak, hanem a görög püspök miatt, aki azt hiszi, hogy egyfajta tökéletesedés által a görög egyház régi formája megsemmisül. Nekem jólesett végre valahára olyan intézményt látni, amely reményt ad arra nézve, hogy az emberek a világnak ebben a részében is közelebb kerülnek egy lépéssel a földi tökéletességhez. De hogy ez az intézet sikeresebb lesz-e, mint az athéni, mely iránt, más *hatalmas urak* mellett, az orosz cár és különösen a bajor trónörökös oly nagy érdeklődést tanúsít, nem tudom, de úgy vélem, hogy a közeli jövőben nagy változásoknak nézünk elébe, melyek révén ezeket a kis intézményeket nemsokára nagyobbak és jelentősebbek fogják kioltani és eltörölni, vagy ha mégsem, akkor azok ismét a korábbi semmibe süllyednek vissza. Mindez attól függ, mi van a jövő szötteésébe írva. – A görög ifjak, akik bámulatos precizitással és hévvel oldottak meg előttünk több trigonometriai feladatot, általában sápadt és satnya teremtések, és valószínűleg több szellemi, mint fizikai képességgel bírnak. – Az ősivérek a kapuban álltak, és Landschulz meg én 1 óra előtt felültünk rájuk, hogy elmenjünk a Neamoni,³³⁴ vagy mások által Jamoninak is nevezett kolostorba. A sziget belseje felé, csaknem nyugatnak lovagol az ember. – Amikor kiérünk a városból, egy hegyipatakhöz érünk, amelyet Pardeninek nevez a nép. Ennek a forrásnak és zuhatagos pataknak a bal partján jódarabig sziklákon és köveken, enyhén hegynek föl halad az ember. Azt hiszem, Sció város valamennyi mosónőjét itt láttam összegyűlve, akik a kimosott fehérneműt jobbra-balra a sziklára teregették, és a töméntelen szappanal, amit elhasználtak, hosszú szakaszon olyan zavarossá tették a vizet, hogy eleinte csupa meleg víznek véltem. – Egy vízvezeték mellett is elhalad az ember, mely a földbe ágyazva fut tova, és csak imitt-amott emelik át boltívek egyik dombról a másikra. Később átkelünk ezen a kis vízfolyáson, és szikláról sziklára hágva kaptatunk fölfelé. A falusi házak, amelyekből többet látni erre-arra, olasz módon, tető nélkül épültek, és nem teszik szebbé a tájat. Fa kevés van, de sok gyümölcs

van rajtuk, az ember azt hihetné, hogy nemesítetlen növény nincs is az egész szigeten. – Ahogy így lovagoltunk előre, többször kerültünk olyan sziklafalak közé, hogy inkább Szent Ilona szigetén hittük magunkat, mint az Archipelagus³³⁵ legtermékenyebb szigetén. Nem is látni többé fát, még apró cserjét, fűvet sem. Feljebb aztán sok fa látható elszórtan a sziklákon, és a rendetlenül odavetett zöld színfoltok az ezüstszürke, napsütötte sziklákon bizarr tájképet adnak. Minden csupa fény, csupa derű. Hogy ezt csinosnak találja az ember, hozzá kell szoknia, és ha hideg volna, és a fák, amelyek láthatók, nem nemes törzsek volnának, azt képzelhetné az ember, ha útközben letelepedne, hogy valami magas régióba került, ahol a növényzet már nem él meg. – Közben a legkisebb fa is csupa gyümölcs, és a lég oly derűs és meleg, hogy az ember kockázat nélkül indulhat sétára frakkban is. Az asszonyok, akik mostak, s akik között egyetlen középszerűt sem vettem észre, november 28-án egy szál ingben voltak! Jó egy és egynegyed óra alatt derék öszvérem hátán Neamoni kolostorának kapuja elé értem, amelynek küszöbét asszony vagy leány még soha nem lépte át. Ebből a szent intézményből, amelynek korántsincs olyan méltósága és vonzereje, mint a mi karmelita és trappista kolostorainknak, szép kilátás nyílik Jónia partjai felé. Kár, hogy erősen összeszűkítik azok a sziklabércek, amelyek Sció felé széles szurdokot alkotnak. Éppen Sció előtt egy kicsiny szikla fénylik fehéren a kék tengerben! – E kolostort Constantinos Basile Monomatos³³⁶ építette. Pár üvegmozaik díszíti a jelentéktelen kis templom kupoláját, egyik oldalon a császár és felesége, Zoé képe látható. Néhány új harangot mutattak nekünk, amelyeket a görög papok szerettek volna réginek feltüntetni. A templomot egyébként Szűzmáriának szentelték. Miután megnéztem a templomot és terjedelmes épületet, amelynek számomra semmi vonzereje nincs – mivelhogy a görög szerzetes papok bennem semmi tiszteletet és szeretetet nem ébresztenek, piszkosak, érdekhajhászok és olyan tolakodóak, hogy gyűlölni tudnám őket –, a perjelük elé vezettek, aki egy török társaságában dohányozott egy parányi szobában, mikor beléptem hozzá. Mindenféle nyalánksággal kínáltak, amelyeket nem találtam rossznak, és épp jókor jöttek, hogy oltásuk szomjamat. A török, aki erejével és pazar arcvonásaival bámulatot keltett bennem, kávé Scióban. 20 ember megölésére is elegendő fegyver volt nála, és engem Malek Adelle³³⁷ emlékeztetett. Micsoda szerencse, ha ily erős és egészséges valaki. A perjel és a török megígérte, hogy 29-én Scióban eljön hozzám reggelire. Ender le fogja festeni a törököt és a perjel szolgáját, akinek a legszebb ógörög arca van, amelyet a Levantén eddig láttam. Barátságosan elbúcsúztam, miután a papok és szolgák

között szétesztottam néhány rúpiát, és a templomnak 30 piasztert ajándékoztam. A templom mellett mutattak egy öregembert, aki állítólag 150 éves. – E kolostorban a szerzetesek, akiknek a száma a papokkal és a világiakkal együtt 300-ra tehető, gazdagok ugyan, de mégis érdekhajhászók, és még bőkezűek is – ezek a tulajdonságok mind egyesülnek bennük. Az utasoktól, akik intézményüket meglátogatják, szívesen fogadnak el, de viszonzásul ingyen szállást és táplálékot adnak nekik. Alighogy megérkeztem, ott akartak marasztalni éjszakára, és gyorsan levágtak több tyúkot. Bosszúságukra mindent visszautasítottam, mivel inkább Krebs főztjét akartam megenni, és vendégszerető konzulunk mellett még egy német orvost is meg kellett vendégelnem, aki néhány hónapja Scióban ütötte fel rezidenciáját, és a 15. orvos most ott. – A törökök igen gyakran ellátogatnak ebbe a kolostorba, hogy a szerzetesek megvendégljék őket, és mert náluk még zavartalanabban ihatnak bort, amelynek fogyasztásában különben egyáltalán nem zavartatják magukat Scióban sem. – Este békésen otthon maradtam, és a két doktorral arról meséltettem magamnak, hogy aljasságaikkal a hajóskapitányok mi módon tudnak pénzt szerezni. Vízrel töltenek meg hordókat, amelyeket olaj gyanánt biztosítottak etc. etc. – Újabb bizonyosságra, mennyire szükséges ilyen viszonyok között a kereskedelem fejlődése érdekében, hogy tisztességes, derék konzuljaink legyenek. Ilyeneket azonban még a jó Ferenc császár³³⁸ sem kaphat, ha nem fizeti meg őket, márpedig ez az úr erre nem hajlandó, miközben minden más hatalom egymáson túltéve fizeti meg őket. Mi azonban, akik mindenben elmaradunk, ami nem hoz biztos kamatot, még a legbiztosabb nyereségnél is elalszunk? Ki fogja egyszer felébreszteni az államot? Angyala, mely majd megmenti? vagy netán a halála – ha egy állam is meghalhat?

[1818. november 29.]

29.-e vasárnap volt. Hosszabb sétára gondolni sem lehetett, mert a konzulnak exempli grazia (kegyességet példázva) templomba kell mennie. Én sem menthettem fel magam, mert mindenki tud a városban ittlétemről, és nem akartam megbántani a kevés katolikust, aki a szigeten lakik, és vasárnaponként a falvakból ide sereglik. Egyébként sem akartam elmulasztani a templomba menést, bár nem sokat adok arra, hogy hol könyörög az ember Isten kegyelméért és könyörületességéért –, de ha az ember már régóta nem volt a hitvallása szerint templomban, legfőbb bizalmát azonban Istenbe helyezi, jólesik neki, ha végre egyszer vallása formáit is megtarthatja. A misét a kapucinusok Szent Antal-templomában tartották. A templom kicsi, de kedves, a kolostor 2 szerzetesnek túlon túl nagy. Ha utasok érkeznek ide, és

nem találnak szállást a konzuljuknál, ami nem valószínű, ennél a két kapucinus barátnál található néhány szép tiszta szobát. Egy szolgálval utazgatni Törökországban és a Levantén igazán élvezet, mert *kevés* személy számára mindenütt találni szállást és enivalót. A konzulok többnyire adnak rá ebben az országban, hogy az utazókat elhalmozzák szívességekkel, ezt törvényüknek tekintik. Alkonzulom, aki különben nápolyi konzul is, és rövidesen kinevezik Svédország és Dánia konzuljának is, egyéb *avisók*³³⁹ között az én *magas személyemről* is kapott írást Szmirnából, amelyben tudatják velem, che il principe d'Ungheria e arrivato! (hogy megérkezett a magyar herceg!) Ha a maga nevében utazik az ember, és tudóst, művészt, szakácsot cipel magával, természetesen olyan kiadásai támadnak, amelyeket egy egyszerű mylord vagy pittore elkerülhet. Mindenesetre bármilyen rendű-rangú utazónak, aki felkeresi ezeket a tájakat, kellemes lehet, hogy többnek tartják, mint ami. Erre pedig egészen biztosan számíthat mindenki. Elutazásomkor 200 piaszt kell majd ajándékoznom a konzulnak, más utazók egyáltalán nem kötelesek borralalót adni az ügyvivőknek, hacsak nem a házban és a dragománoknak. – A templomban egyetlen csinos lányt sem láttam, kivéve egy kis szőkét, aki Caroline Kaunitzra³⁴⁰ emlékeztetett és bájos volt. A szentmise után báméskodtunk, görög szépségek után kutatva, akik elismerten csinosabbnak számítanak, mint a katolikusok. Kevesebbet találtunk, mint reméltem, mert nagyon erős, ezen a tájon szokatlanul hideg északi szél fújt. Ennek nem örültünk, mert így Endernek és nekem nem volt alkalmunk kikeresni a környék legszebb lányait, hogy arckép készíthessen róluk. A környék *híres szépségei*, azok, akiket annak kiáltottak ki, általában nem a legcsinosabbak, hanem egy kissé már mind hervadtak. Gondoljuk csak meg, szükségük van néhány évre, hogy elismerést arassanak – és *néhány év* az itteni éghajlat alatt már elég, hogy duzzadó ifjú bájait az öregedés leheletnyi árnya vonja be. A természet édes, zsenge gyermekeit, akik még tisztán, üdén, erejük és virágjuk teljében állnak előttünk, a fészükben kell felkeresni. Az ilyen kísérleteket kivihetetlennek tartják a frankok ebben az országban: amint általában mindent, ami nem egyezik pontosan a törökök és görögök szokásaival. Én azonban, aki a szokásaimtól sehol sem akarok eltérni, és bizonyos célzatossággal igyekszem mindenütt az elgondolásom és akaratom szerint eljárni, ha az keresztülvihető, nem törődöm vele, ha valamiről lebeszélnek, és eddig ezt nem is bántam meg. A konzulunk például nem tudta, mihez lehetne kezdeni, hogy felleljük a környék szépségeit, és elkészítsük arcuk és viseletük mását. Mi nem sokat teketóriáztunk, és egyenesen azokba a házakba mentünk, ahol ezek a lányok laknak,

és megkértük őket, hogy kicsit maradjanak csendben és veszteg. Bamba igazgató házával szemközt, akinél látogatóban voltunk, megláttunk két felékesített és kipiperézett fekete szépséget – nyomban beszélgetésbe elegyedtünk velük, és engedélyt kértünk, hogy rajzónnal és festékekkel tüstént átneheessünk hozzájuk. A szépségek kissé zavarba jöttek, és az ablakban nyomban megjelent szigorú arccal a mama, a továbbiakban vele tárgyaltunk. Ő mindenféle kifogásokat keresett, de annyira levettük a lábáról, hogy végül beleegyezett. A konzult, akinek állandóan arra jár a szája, hogy attendez, mais ayez un peu de patience (várjanak, legyenek már egy kis türelemmel), tolmácsként cipeltük magunkkal. Nem bókoltam, a kalapomat sem vettem le, hanem nyájas, szelíd ábrázattal, angolos magabiztossággal leültem a kanapéra. Ender kiválasztotta a csinosabbikat, és megkezdte a műtétet. – Ezen a módon több arckép készült. – E nők többsége *szalmaözvegy*, rendszerint 20 éves fiatalemberekhez mennek férjhez, akik azután mindjárt elutaznak, hogy tapasztalatokat és pénzt gyűjtsenek. Néha megtörténik, hogy egy fiatalasszony unatkozni kezd, és megenged magának egy szeretőt, ez azonban ritka, mert az anyák ügyelnek, csábítók nincsenek, vagy legfeljebb a szerencsétlen, ostoba fajtából valók, egyszóval ez a baj itt még nem terjedt el úgy, mint minálunk Bécsben. A nők egyike, akit Ender lefestett, 30 hónapja nem látta a férjét! Az Archipelaguson könnyebb megkapni a lányokat, mint gondolná az ember. Az *okos emberek* szerint, akikkel társalogtam erről a témáról, *mind* megkaphatók, ha házasságot ígér nekik vagy *megveszi* őket az ember. Az utóbbi ellen a szülőknek nincs is kifogásuk. De drágák – személyenként körülbelül 40-50 ezer piasterbe kerülnek. Az ígérettel azonban csínján kell bánni, mert minden tökfaj ezzel próbálkozik, már csak olyan a gyenge emberi természet, hogy szívesebben ígér meg valamit, amit esze ágában sincs megtartani, semmint hogy mindjárt kidobjon 1000 aranyat. Egy nős fiatal francia kereskedővel, monsieur Escalons-nal különös eset történt. Elutazott Nasciára,³⁴¹ hogy citromot és narancsot vásároljon, de közben megfélekezett ügyeiről, és belebolondult egy szép szigetlakó lányba, aki állítólag HBH (?) volt. Megígérte neki, hogy feleségül veszi, a lány hitt neki (2 sor törlés). Végül (néhány szó törölve) és komoly tárgyakról kezdett beszélni (1/2 sor törölve). – A lány házasságról beszélt, a frank, akinek otthon a meleg Szmirnában is volt egy galambocskája, megijedt erre, egyik napról a másikra halogatta, amit megígért, de végül az egész család beleavatkozott az ügybe (1/2 sor törölve), és annyi töltött és felhúzott pisztolyt, annyi handzsárt és damaszkuszi pengét szegezett a kereskedő mellé, hogy az jobbnak látta, hogy elmenjen a Szent Spiridon templomba, és

oltár előtt örök hűséget esküdjön szerelmesének. Volt tehát egy görög és egy francia felesége. Itt tartottak a dolgok, amikor az ügyes Eskalon-atyja – vagy hogy is hívják – megneszelte, hogy van egy új menyé. A fia segítségére siet, sikerül is kimentenie, az elvarázsolt lány anyja azonban utána vitorlázik, és illedelmesen bemutatkozik az öreg kereskedőnek. Elégtételt követel. – De hát van már neki egy felesége, – mondja a kereskedő –, hogyan vehetné el a másikat? – Azt én tudom, – feleli az anya –, nem is azt akarom, hogy vegye feleségül, kap az én lányom olyan férjet, aki felér az ön fiával tulajdonságok dolgában, én 30 ezer piasztart akarok. – Lett nagy ámulat, a fiatalúr a fejét vakargatta, de aztán fizetett, és a felesége állítólag jól kinevette – nagyjából ez a legszebb az egész történetben, amelyből igen helyes komédiát lehetne írni, ha a *fizetés* helyett valami más *bonyodalmat* lehetne színre vinni. 3 óra tájban az összes sciói szépség összegyűlik a várkastély és a város közötti szabad térségen. Az északi szél, amely nagyon erős volt, és magasra tomyosuló hullámokat csapott a partnak, kellemetlen hideget árasztva a tengerhez közeli promenádra, megakadályozta, hogy tömegesen megjelenjenek itt a szépségek. De azért sokan összegyűltek, alaposan az arcába néztünk mindegyiknek, és kijelöltük azokat, akiket le akartunk rajzolni. Nálam volt Ender vázlatkönyve, és néhány hölgynek megmutattam azokat a portrékat, amelyek már benne voltak. Csakhamar az egész népség körénk gyűlt, és egész kavarodás támadt. Engem ez roppantul mulattatott, a konzult ellenben, aki illetlenségnek tartotta ezt a csődületet, nagyon bosszantotta, hogy nem volt vele a janicsárja, akivel szétzavartathatta volna a felénk tolongó sok kölyköt. – Mindenkitől, akivel találkoztam, megkérdeztem, ma chi è la più bella donna di Scio, per fare il suo ritratto – non vogliamo altro (ki a legszebb sciói lány, hogy arcképet készíttethessek éppen róla, és nem másról). Egy alexandriai kereskedő, aki itt sok üzletet szokott kötni, és műkedvelő és szakértő hírében áll, másnap reggelre megígérte, hogy beszámol nekem és felvilágosít erről a fontos kérdéstről, perchè bisogna pensare un poco – per non gli mostrare signor principe, una donna, che forse non sarebbe degna della sua attenzione (?). [... mert meg kell fontolni, hogy nehogy olyan nőt mutassunk a herceg úrnak, aki nem lenne méltó a figyelmére...]

Úgy találtam, hogy a sciói nők nagyrésze hasonlít egymásra. Többnyire rossz növésűek, kendőzik magukat –, de szép szemük van. Nem kedvelem ezt a fajta szépséget, mert mintha támadni akarna a pillantásával, átfúrni az embert a szemével, nekem pedig jobban tetszenek a befogadó szemek, amelyek fölfogják és szelíden, szemérmesen visszasugározzák pillantásunkat. Ez is

a rendjénvaló. – A hajuk ziláltan lebeg, de hogy is tetszhetne, mikor sehol semmi nyoma az angol patent hajkeféknek, és olyan tisztátalan, mint Scióban mindenkié. A viseletet egyébként, amelyet Hammer leír, nem találtam. Lehet, hogy más volt a divat, amikor erre járt: ez különben nagyonis valószínű, mert néhány éve csak, hogy a scióiak kezdenek mindinkább frank szokásokat fölvenni. Egyébként a keblükkel bánnak a nők a legmostoháiban. A telt kebelnek nem szabad fölmerednie, erőnek erejével leszorítják.

Este sokat beszélgettem a konzul kancellistájával.³⁴² Nagyhatalmú katolikus pap, Scióban született, jó nevelést kapott, nagyon jól beszél olaszul, bajusza és szép vonzó lénye van. Van egy háza a városban és a vidéken is. Jól áll. Úgy fest, mint valami zarándok.

Scióban évente *átlagosan* 80 millió lemoni, citróni, naranci, portugalli, limonchini³⁴³ ect. ect. terem. Egy fa 15.000 gyümölcsöt is hozhat. Rendszeren 3-4 ezret, ezret 30 piasterért adják el. – Februárra érnek meg, de már most leszedik őket, hogy megelőzzék a többieket. Azt hiszem, ez nem mindegy. Szedéskor van egy módszerük a rothadás megakadályozására. A *zöld*, azaz éretlen gyümölcsöket papírba burkolva ládába rakják, hogy ott érjenek és sárguljanak meg. Azt hiszem, a máltai és krétai portugallik nagyobbak és szebbek. A kis kerek, savanyú citróni szerintem jól és elegánsan illik az osztriga mellé. – Vásároltam 100 butélia narancsvirágot 50 para. Lerázzák a fa virágait, lepárolják, a keletkező olajat, amely a felszínre száll, lemerik, és a vizet butéliákba töltik. Általában 100:100 arányban keverik kútvízzel. Így aztán szállítható. Üledék képződik benne, egy év múlva le kell fejteni. A rózsával hasonlóan járnak el. A rózsavíz valamivel drágább. Sció sokat jövedelmez, mert jól és szorgalmasan dolgozzák fel. Az emberek kosarakban földet hordanak a sziklákra, hogy olajfákat ültessenek. A narancsfák sok munkát igényelnek, növésüket trágyával serkentik.

Ma megtudtam, hogy Homéro iskolájának környékén néhány falu lakói sok olyan kifejezést használnak, amelyek csak Homérnél fordulnak elő. Voulissos³⁴⁴ lakói állítólag különleges könnyedséggel verselnek. A régi rapszódiai formájában énekelnek meg mindent, ami a körülöttük történik, és a muzsikálásban is tehetségesek. Sajnos, e mutatványok egyikét sem élvezhettem. lehetséges volna, hogy Homér kora óta megőrzött volna valamit a nyelvük?

Meglepett, hogy miközben Napóleon a szeszélyeivel traktálta a világot, e környék legegyszerűbb emberei is érdeklődtek a politika iránt, és akik tudtak olvasni, kíváncsian kérdezték, mi van az újságokban. Azzal a könnyedséggel, amellyel Napóleon

elbánt a vallásunkkal, rengeteget ártott magának ezen a vidéken. Az oroszok sokkal bölcsebben fognak ehhez a kérdéshez nyúlni, ebben biztos vagyok.

Véleményem szerint ez a vidék erjed-forrong, és minél jobban szorongatják, annál hevesebb és hamarabb lesz a robbanás!

Az orosz konzulnak, Mr. de Roubeau-nak volt itt valami *csúf afférja* – azt mondják, qu'il a eu le malheur de voler (hogy lopásba keveredett). Általában az a szerencsétlen helyzet itt, hogy az emberek csalnak és lopnak, és e tekintetben nem örülnék, ha változás történék életem során a Levantén, mert az nekünk, frankoknak afféle szemétkerakó helyül szolgál – car c'est absolument la lie de la Chrétiennité (ez itt mindenestül a kereszténység szemetje). Volt-e valaha ország, ahol több mihaszna és kalandor gyűlt volna össze, mint ezen a vidéken? Olyan embereknek, akik mindent kipróbáltak, akiket mindenhol kidobtak és elkergettek, itt esélyük van rá, hogy rendes, becsületes, derék emberek tartásák őket. Azt tanácsolom minden tudatlan tökfilkónak és minden csirkefogónak, hogy csak telepedjen le pereputtyostul a Levantén, és meg fogja találni a boldogulását, csak svádája legyen, mert ez minden, ami itt kell. A legjobban mindenesetre a konzulunkon kell csodálkoznom, aki nyíltan megmondja, hány palack narancsvirágos vizet hígított fel vízzel és adott el drága áron.

A környékbeli orvosok is *különös természetű* emberek. A beteg iránti szeretetteljes részvétnek, amely mifelénk annyi doktort jellemez, nyoma sincs erre felé, a betegekkel itt, a megbocsáthatatlan tudatlanság mellett, aszerint is bánnak, hogy milyen üzletet kötöttek vele. A kúra árának felét készpénzben ki kell fizetni a doktornak, mielőtt az még a beteg érverését kitapintaná – ennek tanúja voltam a mi jó konzulunknál. De mondják még azt is, és el is hiszem annak alapján, amit láttam, hogy némely kuruzslók kéretik magukat, és szegény, nincstelen embereket a lehető leg többre taksálják, mielőtt hajlandóak lennének gyógyításukhoz látni. Az is különös, hogy az itteni orvosoknak olyan kalandjaik vannak, amilyeneket mi Európában nem is ismerünk. A brussai orvos például megment egy akasztott embert, és feltámaszt 300 talpraveréssel egy vízbefúltat. A Sciói konzul már 200 törököt kiherélt a szigeten, és ha így halad tovább, csakhamar kiirtja ezt a törzset (1 ½ sor törölve). Mr. Leonardo, a német orvos, egy *cseh*, két hetente megment egy asszonyt, aki megmérgezte magát, és így tovább.

[1818. november 30.]

30-án reggel a Neumoni-i kolostor perjelét várom a szolgájával együtt, akit Ender lerajzolni készül, és Ali Cselebi török kávést,

akit meghívtam reggelire. A szerzetes a komornyikjával elmarad (3 ½ sor törlés), Alim azonban eljön. Lángoló szilvapuddinggal és hasonló *csodálatos* dolgokkal vendégelttem meg, és ő nem győzött ámulni. Evett-ivott mindenből jó étvággal – csak a pudingot nem akarta egyedül megenni, hanem a mellette ülő keresztény dragománra is ráerőltette, aki nem sokat kérette magát. Micsoda pazar férfi a török! Ha ilyen erős és természetes, mint emez, és a jól nevelt ember pallérozottságával is bír (4 sor törölve). Nem gondoltam volna, hogy így tudok ragaszkodni egy kávéshoz, egy törökhöz, egy olyan emberhez, akivel egy szót sem tudok váltani. Annyira vagyok vele, hogy mindent odaadnék neki, amit csak kér, és társaságában az idő mintha gyorsabban telne, mint a legműveltebb, legtanultabb emberekében. És mennyivel többet ér a természetes kedvesség és mennyivel hatalmasabb az a vonzerő, amely az isteni fluidummal töltött emberekből árad, mint azoké, akik módszeresen, könyvekből akarják ellesni azt a varázst, amely a világon mindent képes elérni, és akik, mint Landschulz, a zenét szabályok és tercek, *hármashangzatok és szeptimák* alapján ítélik meg, nem pedig kövér, húsos szívük verése szerint! Hiszen a lány is jobban szereti a panaszos ifjú hangját, aki művészet nélkül éneklé el dalát, mint azét a professzorét, aki a generálbasszus szabályai szerint adja elő a magáét. És vajon nem a harmónián múlik-e minden világon? És ismerünk-e szebbet, mint a lélek harmóniáját? Ismer-e Landschulz szebb kettős hangot? Ali viszonozza is barátságomat, őszintén, és én kitüntetve érzem magam általa, mert mióta őt ismerem, tartalmasabbnak vélem magam, mint annak előtte. Nekem magamnak is nevetnem kell rajta, de igaz, hogy férfi ily kedves még nem volt nekem. Az ilyen fickó nem hazudik – és ma azt mondja nekem: mikor első ízben megláttam önt a kolostorban, és kezet fogott velem, úgy véltem, a szívemet érinti meg, pedig még nem is ismertem önt! és azóta szinte jobban szeretem önt, mint amennyire szeretni tudok. Ez a természet fia többek közt azt mondja, hogy míg az összes nemzet tudatlanságban élt, a törökök fölényben lehettek a többiek felett, mert a vallásuk derék emberekké teszi őket –, de mivel időközben az összes többi nép előrehaladt műveltség terén, az oszmánok viszont egyhelyben maradtak, mihez kezdhethének most azokkal szemben, akiket korábban legyőztek, hiszen azóta eldőlt, hogy nem a bátorság, hanem a hadművészet biztosítja a győzelmet.

Miután vége lett a reggelimnek, sétalovaglást tettünk dél felé a tengerparton. Egyik villa a másikat éri, egyik kert a másikat. A sétaút maga nem szép, mert az ember folyton köveken és magas falak között lovagol, amelyek fölött nem lehet ellátni, és az ilyen útszakaszok minden vonzereje az újdonságban és a pazar

klímában rejlik. Az egész telet jól ki lehet bírni egy szál kabátban, mellénnyel alatta, mert az egész évben nincs soha hidegebb, mint ma volt. Abban az esztendőben, amikor Napóleont elűzte Oroszországból a hó, elfagyott az összes narancsfa. Idáig kellett elérnie az Igazságos büntető kezének, hogy megsemmisítsen egy embert! Vannak emberek, akik egymagukban nem tudnak elpusztulni, hanem egész néptörszseket rántanak magukkal a szakadékba, mások csendben kialszanak, mint a méceses. – A város közelében egy omladozó villa mellett egy híd alatt lovagol el az ember, ez a génuaiak idejéből származik. Nem érdemel különösebb figyelmet. A szigetlakók házai nagyjából mind egyforma jellegűek, és ha látott egyet az ember, az összes többiről fogalmat alkothat. Az olasz zsánert képviselik. Kőből vannak, rendetlenek, összefüggéstelenek és nem a kellemes vidéki életre vannak berendezve, ehhez a meleg országok lakói általában nem értenek, és még kevésbé a derék görögök a szigeteken. – Voltam többek között Hassan pasa egykori házában, amelyet egy görög ajándékozott neki önkéntesen és örömmel, nehogy elveszítse a fejét, amelyről úgy vélte, hogy veszélyben forog. Ez a ház most már egyszer s mindenkorra a kaptan pasáé, aki itt szokott lakni, mikor adóbeszedő körútján erre jár. A ház nem túl nagy kertjében tavaly 300 ezer narancs termett. – E házak udvarában, amely szép kövekkel van kirakva és szőlővenyigékkel befuttatva, mindenütt föl van szerelve egy vízszivattyú, hogy a szükséges időben öntözni lehessen a fákat. Voltunk a cancellista házában is, és kitűnő St. Urinó-i aszúborot ittunk nála. Azután a kapucinusok kertjéhez lovagoltunk, amely rossz karban van, mert a barátok csak pestis idején lagnak ebben a vidéki házukban. Nagyon szépnek tartják az itteni kilátást, és valóban szép is, hiszen végig lehet innen tekinteni az összes Sciói villán, amelyek egy hosszan elnyúló város képét nyújtják, sok kis kerttel tarkítva. A sziget egyik leggazdagabb kereskedőjének, Rodokanakinak a háza a legszebbek egyike. Ali a szürkéjén mindvégig velünk lovagolt, sok ilyen fickó, ha akarja, az ördögöt is kiűzi házából! Nem szeretnék csatában egy ilyenekkel sem találkozni.

Másnap a városban jöttünk-mentünk. Ender lefestette Alit, akinek egy kaleidoszkópot ajándékoztam, de ő nem nagyon lelkesedett érte. Estefelé egy magánházba mentünk néhány viseletért: amelyeket eddig kaptunk, annyit se érnek, hogy utánozzák őket valami maskarádéhoz, mert a frank divat miatt, amely mindinkább terjed, elveszítették eredetiségüket, és régeinek meg újnak valami keverékéből állnak; de az a különös, hogy a régi viseletből nagyjából a legcsúfabbat tartották meg, és az újból is a leg-rútábbat vették át. – Látogatást tettem Rodokanakinál, aki épp Michaud „Biographie”³⁴⁵-jét olvasta. Igényli a műveltséget, és

fivéreivel együtt szakasztott orosz. Feltűnő volt, hogy egy *művelt* ember házában török berendezést és márványlábú ágyakat látok. A ház lánya pipákat hozott, az anya kávéét szolgált fel, édes bort, rózsalevéllal készített mézet és kitűnő puncsot. Bőségesen fogyasztottam mindenből, és alaposan el is rontottam a gyomromat, mert számomra még jócskán délelőtt volt, mi ugyanis naplementekor, a munka végeztével szoktunk ebédelni, és a tyúkokkal együtt térünk nyugovóra, az *enyémek* azért, hogy 9 órán át boldogan horkoljanak, én azért, hogy álmatlanul töltssem az éjszakát. A *művelt* férfúval³⁴⁶ a törökökhöz fűződő viszonyaikról és *reményeikről* beszélgettem. Szóba került Ipsera, Hydra,³⁴⁷ Sebastopol és Trebisonde.³⁴⁸ A jelenlévő Bamba megjegyezte, qu'il y avoit un moment ou les Grecs auroient presque été éffacés du nombre des nations! – pauvre homme! comme si elle pouvoit être comté parmi les peuples qui ont un nom? – Cette nation sera toujours esclave, car la terre ne sera plus dominé que par la force, et elle ne pourra jamais avoir un autre ascendant sur les autres, si non par sa vivacité, sa finesse, et son bon gout. Nous ne sommes plus dans les temps, où une jeune beauté reussiroit de toucher une armé toute entière. Nos soldats sont gâtés par la discipline et l'eau de vie. (hogy volt egy pillanat, midőn a görögöket csaknem törölték a nemzetek sorából! – Szegény ember! mintha még számíthatnának ama népek közt, amelyeknek nevük van? Ez a nemzet örökre rabszolgaságban marad, mert a világon már csak az erőszak uralkodik, és ez a nép mással nem fog hatást gyakorolni a többire, csak elevenségével, ravaszságával és jó ízlésével. Nem élünk már olyan időket, mikor egy szépséges ifjú nő egy egész hadsereget magával ragadhatna. Katonáinkat megrontotta a fegyelem és a pálinka.)

[1818. december 2.]

2-án a St. Maria kolostorba mentem, amely körülbelül 2 órányira van Sciótól dél felé. A papok mind odakinn voltak mezei munkán, amelyet sajátkezüleg végeznek. Páratlanul szép a kilátás ettől a kolostortól, Samosz, Nikaria, Forni és Pathmos³⁴⁹ szigete fényesen emelkedik a sötét tengerből, amelyen az északi szél tajtékos hullámokat gyűr. Egy világi férfi szárított fűgét, kitűnő apró mandulát hozott, és friss datolyát, amelyet ilyen frissen nem ettem még. – Innen a veo Xoptov nevű helyre mentem, hogy megnézzem a mézgafa-ültetvényeket. Érdekeltek, mert még nem láttam ilyet. 24 falu foglalkozik ilyen fák nevelésével, és évente 24 ezer okát³⁵⁰ adnak át ingyen a szultánnak. Az elcsapott vezír, aki 6 hónapja ide van számúzve, nyugdíjként élvezti ezt az adót. 14 piaszterért adja el okáját. Amit ezenfölül gyűjt össze a 24 falu, tehát ami a 24 ezren fölül terem, azt kötelesek

a Sciói agának beszolgáltatni. Sokféle csalásra van mód, és a török főnököt az őt illető rész nagyrésztől megfosztják. A mostaninak volt annyi esze, hogy szerződjk egy kereskedővel, miszerint egy bizonyos árért átengedi neki az egész termést, a kereskedő pedig maga egyezzk meg a falvakkal, mert ő csak nagy nehézségek és költségek árán tudna a 24 falu lakóira felügyelni, ugyanis a mézgafa-ültetvények szétszórtan terülnek el, és nincsenek úgy körülkerítve falakkal, mint a narancsfák.

Marini doktor, egy Cerigo-szigeti³⁵¹ hencegő volt a kísézőnk. Ez a férfi nagyon a terhemre volt, mert ő is a törökös modort képviseli. Szerettem volna beljebb menni a szigeten, és még további falvakat is megnézni, de lemondtam róla, mert nem bírtam elviselni ennek az embernek a társaságát. Bementünk egy apáca-kolostorba, amely Szűzmária tiszteletére épült, és 100 hajadon szenteli benne magát az áhítatnak és a szüzességnek. Bouliaque olyan volt köztük, mint egy kövér kakas az ártatlanok között: akik azonban korántsem tűntek szégyenlősnek vagy félénknek. Mandulával és kaviárral kínáltak, s hozzá finom édes borral. 25 piasztert ajándékoztam a kolostornak.

Sción 65 vagy 75 falu van, és 130 ezer lakos. Függetlenségük és kormányformájuk közismert. Annyira vitték, hogy rendszeres vesztegárt tartanak, sajnos, néha csak 24 órásat. Jobb a semminél, de nem sokat ér, ha meggondoljuk, hogy a pestis egy gypjúsákban 30 évnél tovább is vígan él!

A görögök átérzik megaláztatásaikat, szenvednek a rabigától, és lassanként felemelik a fejüket. Levelezőik vannak mindenütt, még Angliában is, de mint hallom, ezek ott nem szerencsések. Az angolok nem szeretik, ha más nemzetiségű kereskedők vetik meg a lábukat az országukban.

Ígéretünk van minden rendű és rangú fiatal legényre és leányra, a legifjabbaktól kezdve. Ender ma lefestett egy igen tisztességes, 19 éves görög lányt, aki 3 éve nem látta szerelmesét, valószínűleg egy olyan prémsapkás, félmeztelen fickót, amilyeneket látni szoktunk, de még mindig szereti gyengéden. Szorgalmasan írogatnak egymásnak, és a legény 6 hónap múlva feleségül fogja venni, aztán, ha sikerül, csinál neki egy gyereket, majd pedig 6 évre megint elutazik. Questo si deve fare, per guadagnare il nostro pane (...?). [Ezt azért kell tenni, hogy megkeressük a kenyérünket...]

Az érsek művelt ember, és többen, akikkel megismerkedtem, áhítóznak a műveltségre. Ifjaikat egyetemre küldik. Nemsokára lesz könyvnyomdájuk is; ez akkor a harmadik lesz Törökországban: van egy Konstantinápolyban, 1 Sidóniában.³⁵²

Mind hellénisták. Egyikük a 2 fiának az Epaminondas és a Pelopides nevet adta. *Van egy kórházuk a belpoklosok számára.*

Többféle vélemény van arra nézve, hol terem Homéro bora. Van, aki szerint Kardamiliben, mások szerint Arragában.³⁵³

Szeretnék elmenni Samosra, és onnan Scalán át Ephesusba,³⁵⁴ de le fogok tenni szándékomról, mert az utóbbi helyen erős a járvány, és Samoson, Pythagoras³⁵⁵ hazájában 3 napig vesztégzár alatt tartanának, mivel Sción egy faluban több pestises eset fordult elő.

Ali nem szereti az angolokat. Megjegyzem, hogy a hajózásban mégiscsak bátrak és ügyesek, igen, válaszolja, de az amerikaiak most felül fogják múlni őket. Kell-e és lehet-e többet várni egy muzulmánról?

Landschulz lemásolt egy feliratot egy börtönben, Bamba másokat adott neki, amelyeket az errefelé megnyitott sírokban találtak. Az érseknek több kis jón vázája van.

Ma elkezdtem az újjörögök módja szerint egy *ógörög szöveget betűzni*.

[1818. december 4.]

December 4-én. Ma reggel a konzul valami Valeriana China és naracshej keveréket adott, amelyet clandestinement (titokban) a reterátba öntöttem, *idegeim* erősítésére akarta e szert alkalmazni! – Később rábírt, hogy menjek el a katolikus püspökhöz, aki, bölcs véleménye szerint, összeveszne a görögkeleti érsekkel, ha nem tisztelném meg őt is egy vízzel! Szegény ország, szegény püspökök, gondoltam magamban, ahol még egy lovaskapitány látogatása miatt is ennyire aggódtok.

Marini doktor, akinek azt mondták, hogy csak 5-én utazom el Scióról, mindenáron portrét akart festetni magáról és gyermekéről, és hogy mesterkedéseinek elébe vágjak, hagytam, hogy eljöjjön, és sértődötten vett búcsút tőlem. Bogliaco azzal mentegőzött, hogy Konstantinápolyból levelet kaptam, ez kényszerít sürgősen Szmirnába és onnan Nápolyba mennem.

Málhámat *apránként* az 50 piaszterért bérelt sakolevire vittek, borralalót osztogattam, elhangzottak a szíves emlékezés és barátság lelkesült bizonygatásai, végre vízre szálltunk. A konzul egy perkál inget kapott emlékül, melyet NB ő könyörgött ki magának, a janicsárja, a dragomán, egy szakácsnő és két kehes olasz, akik egyelőre a konzul szolgálóiként működnek, mert asztalosmunkát végeznek a házában, együttvéve összesen 200 piasztert kaptak. Különben a janicsárnál semmi sem drágább, kivéve egy francia szeretőt. Sakolevink kis árboccal és latin vitorlával ellátott bárka, legénysége 4 ügyetlen olaszból áll. Nem volt szelünk, és így egész szélében evezni kellett. Hiányoztak ez alkalommal a törökök, akik vitathatatlanul a létező legjobb evezősök. Egyik ruhájukat a másik után vetik le, és végül már egy

szál ingben vannak. Úgy kimelegednek, hogy nem is érti az ember, hogyan lehet ilyen soká bírni ezt az erőfeszítést.

Olyan járműveket, mint a sakolevi, a mastigane ect. ect. per il giorno (naponta) 18 piaszterért lehet kapni, talán még kevesebbet is. Azt hiszem, mégis kellemesebb és gazdaságosabb módja az Archipelagus beutazásának, ha minden szolga nélkül szállunk hajóra a *mi* országunkban, itt fogadunk fel egyet, és aztán egyik szigetről a másikra vitetjük magunkat. Kis hajókkal ez teljesen veszélytelen, mert ezek kivárják a jó időt, et perche vanno sempre terra a terra [mert mindig földtől földig mennek azaz rövid utakat tesznek meg]. A szigetek olyan közel vannak egymáshoz, hogy egész jól ki lehet venni egyiket a másiktól; az angolok ezért is hívják az Archipelágust a Lady tengerének. Tutti porti sono ai picoli bastimenti. [A kikötők csak kis teherhajók számára alkalmasak...] A nagy kereskedelmi hajók csak ritkán találnak biztos kikötőre, a hadihajók még ritkábban. Sció kikötője maga sem alkalmas nagy hajók fogadására, Portofino viszont, a sziget északi oldalán, és Porto dei Mastichi³⁵⁶ kiváló menedéket nyújtanak. Szükség esetén egy hadihajó Sció és Csesme között magában a csatornában is lehorgonyozhat, mert a Spalmadore-szigetek³⁵⁷ falként fogják fel a tramontanát.

Pompás idő volt, a lég tiszta és meleg, és számos, messziről valósággal flottaként ható kereskedőhajó kereste erre is, arra is a kedvező szelet. Ez különben nagyobb művészet, mint gondolná az ember. Ha a csatorna közepére ér az ember, két szikla között, amelyek közt épp hogy csak át lehet jutni, ha az ember a la burina della tramontana³⁵⁸ vitorlázik, Sció szigetének legszélső fokánál, Nikária³⁵⁹ felé feltűnik egy kis sziget, nevezetesen Scolio Veneto. Sció hegyei ezüstösen tisztán tündököltek, és lassanként szem elől veszítettük a zöld narancsfákat aranyló gyümölcsökkel, és ez az oly termékeny sziget úgy terült el előttünk, mint valami kopár, rideg sziklatáj. – Ha más emberek laknának téged, gondoltam magamban, ahogy meg is érdemelnéd, vajon tovább bolyonganék-e rajtad, nem zárkóznék-e be örökre nálad?! Hazámat, amelyet szeretek, amely azonban túlságosan határozott nézeteimmel engem nem használhat, elfeledhetném-e tán a te kertjeidben? Ilyen gondolatok közt hagytam el ezt a helyet, amelyet úgy megkedveltem, és amelyet vagy viszontlátok jövő nyáron, vagy soha többé. Nem tudtam levenni róla a tekintetemet, és álmodozásomból csak Landschulz úr hangjaira riadtam fel, aki hevesen vitatkozott Enderrel azon, hogy Sció vörös, a szemközti part pedig sárga. Szeretném tudni, hogy a szigetek színét följegyezi-e a naplójába. A nap és a felhők hol fehérre, hol feketére festik a szigeteket – a táj végtelen sokféle képet mutat a megvilágítás, a fény és az árnyék változásai következtében! Az

olaszok elfáradtak, és örvendeztek, mikor 5 órai kemény munka után végre Csesmébe értek velünk. E város egyik része az oszmánoké, a másik a görögöké – frank itt egy sincs, kivéve egy *kaputos görögöt*, akit Kurtowichnak hívnak, olaszul beszél, gazdag kereskedő. Volt hozzá egy ajánlólevelem a sciói konzultól, nála is szálltam meg éjszakára. Csesme a tenger által képzett öböl mentén, színházat formálva helyezkedik el. Megmutatták nekünk a kis öblöt, ahol körülbelül 50 éve Orlov³⁶⁰ gróf felgyújtotta a török admirális hajóhadát. Az oroszok körbehajózták az egész Sció szigetét, mert északi szél volt, hogy előnyös helyzetből manőverezhessenek 3 hajójukkal a beszorult törökök felé. Az akkor még ifjú Hassan pasának jobb terve volt az öböl elhagyására, de miután az admirális elvetette a tervét, egy sorhajóval a levegőbe repült. Később úszva menekült meg.

A kikötőben, amely nem valami jó, cölöpök jelzik, hol milyen mély a víz. Láttuk a *ϕοιτιξ* nevű angol fregatt maradványait, amely 2 éve hajótörést szenvedett itt. Austin kapitány horgonyt vetett, és volt alatta kellő mélység bőven. Nagy erővel megjött hirtelen a tramontana, a révkalauz azt tanácsolta, hogy kösse ki a fregattot a parthoz, mert a kikötő feneké sima. A kapitány azonban ezt elvetette, a hajó egyszercsak vonszolni kezdte horgonyát. Kivetették az összes többit, de már hiába, és 3 órányi keserves vesződség után a partnak ütköztek és megfeneklettek! – A felszerelés megmenekült.

Sötét volt már, mikor megérkeztünk, mégsem állhattam ellen a kíváncsiságnak, hogy belülről lássak egy szintisza golettát,³⁶¹ amelyet a kikötőben pillantottam meg, és egy passerán,³⁶² miközben Kurtowich úr kétszer is átölelt, *áttegyensúlyoztam* az Artemise fedélzetére. A golettának árboca és *bounja*³⁶³ van, következésképp a lehető legjobban és legegyszerűbben lehet szélteben manőverezni. E jármű kapitánya egy *megettört* kalóz volt, a Cattarói öböl³⁶⁴ kapitánya, valaha nagyon gazdag ember, akitől reszketett Trieszt. – Idővel mindent elvesztett, és most ezen a golettán, amelyet 4 ezer dukátért vásárolt, szállítások üzleti haszna által próbálja fenntartani magát. Az ilyen hajók akkor jók az utasnak, ha az elég gazdag, hogy saját személyzete és legénysége legyen; ez utóbbi 9 emberből áll. Ez az öreg kapitány soha nem visz magával utasokat a golettáján, perchè gli danno fastidio. Un viaggiatore vuol avere la sua comodità, e questo in Mare non si può [mert zavarják. Az utazó kényelmet akar, ám ez a tengeren nem lehetséges]. A mi osztrák kereskedelmünkről nagyon bölcsceket mondott; hogy a mi gyárainkat az angolok meg fogják verni, és hogy mi a *készpénzünk* Törökországba hordjuk, és mandulát meg mazsolát veszünk rajta, ami az ő *véleménye* szerint mégiscsak luxuscikk, és nélküle igazán

jól ellehet az ember. A diákok³⁶⁵ mindenesetre nem örülnének ennek. Való igaz, hogy a nemzetek, az okos angolok kivételével, mind Törökországba viszik a pénzüket, és ebben a vonatkozásban legalábbis passzív a viszonyuk ehhez az együgyű néphez. A kereskedésben csak a fejletlen nemzetnek vagy a kézművességben és gyáriparban igen fejlett és előrehaladt nemzetnek van esélye másokkal szemben. Az előbbieket ugyanis azt állítják elő, ami az élethez a legfontosabb, és nincs szükségük semmire – az utóbbiak ellenben mindazt, amit gépekkel lehet gyártani, sokkal olcsóbban hozzák létre, mint a többiek, és ezáltal megverik és tönkreteszik őket. Tehát mindenkinek, aki szereti a hazáját és hallatni tudja a hangját honfitársai előtt, jó alaposan meg kell fontolnia, melyik fajtához tartozik, a gyártóhoz vagy a kézműveshez, amerre inkább hajlik az ország, arrafelé kell terelni. Magyarországon például kétszer annyi gyümölcsöt, kétszer annyi bort, gyapjút, húst ect. ect. kell termelni, a szükségleteket korlátozni, és gyárakra nem is gondolni. Azok a nemzetek, akiknek az *életet* adjuk, vonzani fognak bennünket, és áldoznak majd valamit a kényelmünkre és multságunkra is, mellesleg pedig teli lesznek a zsebeink. Egy *kenyérország* úgy viszonylik egy *kerékországhoz*, mint egy gazdag úr, akinek van szakácsa és pincemestere, a házában eltartott művészhez. – Amiképpen az emberek mindig arról az oldalukról akarnak a legelőnyösebben mutatkozni, amely a legkevésbé ragyog, és eltakarják azt, amivel észrevétethetnék magukat, azonképpen tesznek a *nemzetek* is, vagyis azok, akik egy-egy országot mozgatnak. Alattvalóik, azaz a nép gazdagságának és erejének a hangsúlyait oda helyezik, ahol hiányzanak. Nevetséges az olyan angol, aki bort és gyümölcsöt termeszt, de még komikusabb az a magyar, aki angol acélt akar gyártani. Egy nemzet lehet jó földművelő – és ugyanakkor a legműveltebb! A gépek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy egy nép módszeres és pedáns legyen, a műveltségéhez azonban nem. Miután az öreg kalóz rummal és bornak, lisztnek és ópiumnak egy bizonyos keverékével, amelyet mindenütt kapni Törökországban, megvendégelt bennünket, a passerán visszahajóztunk a szárazföldre, és az éjszakára Kurtowich úrnál telepedtünk le, aki egy magas, unalmas alak. Ő, a fivére és a háznép annyit sürgött-forgott a szobában, amelyben minket elhelyeztek, hogy nem értünk rá, és nem volt rá alkalmunk, hogy kinyissuk a naplónkat. Krebs bevette magát a közeli konyhába, és készített nekünk egy kis levest. Ízlett mindnyájunknak a jó kaviár, csesmei borral öntözve. Újra meg újra eszembe jutott a csesmei csatorna, és a Balatonra emlékeztetett. A Mimas³⁶⁶ a Badacsonyra hasonlít. De minden nagyobb, és az egészzet mintha más színek világítanak meg. Szegény kis hazám, gondoltam, bizony

csúnyácska vagy. Persze nem ismerlek eléggé, de majd meg-nézlek, mert gyengéden szeretlek, földed és *beképzelt lakóid* ellenére. És te, jó Fertő tavam, téged is szeretlek, de szép aztán igazán nem vagy, csak maradj meg nekem, arra kérlek, hiszen nincs is partod, és igazán szép tőled, ha el nem szaladsz. Mégiscsak az a legkedvesebb, ami a miénk. És mégiscsak annak az országnak a levegője a legjobb, amelybe beleszülettünk, ahol gyermekkorunkat töltöttük, és legdrágább az a nő, akit ifjan szerettünk. Utazunk szerte a világban, megkedvelünk mindent, amivel találkozunk, de végül mégis mind visszatérünk a régi hazába, a régi kedveshez.

Sok országot bejártam, sok népet láttam, szívemet mégis egyre marja a bánat. – Ó, naponta hányszor ismétlem magamban e sorokat!

Miután a leves, a jó mandula és a pompás szárított szőlő megerősített bennünket, áttértünk annak a kérdésnek az eldöntésére, hogy mi történjék velünk. Ephesusba csak Vourlán át lehet eljutni, ha az ember nem akar a szabad ég alatt táborozni és úttalan utakon masírozni. Elhalasztottuk tehát a döntést Vourláig, amelyen át az út Szmirnába vezet. Maradjunk még egy napig Csesmében, hogy megnézzük a Mimas hegyet és Erythrai³⁶⁷ régi városát!

Erythrae, most Litri, Sciótól vagyis inkább Csesmétől északra fekszik a tengerparton. Themistokles³⁶⁸ a közelben mért megsemmisítő vereséget a perzsa hadra! Nagy kőtömbökön és elszórt, jelentéktelen feliratokon kívül más romok nem láthatók. Jelentéktelenek a fellelhető érmek is; Kurtowich adott nekem párat, amelyet csak nemrég ástak ki. Az idő jó volt. Litri csak 4 jó órányira van. Mintha minden hívogatott volna, hogy egy napot a jó levegő, a mennyeien szép táj és a régiségkutatás boldog élvezetének szenteljünk. Litrinek most csak néhány lakosa van, mert a fekvését nagyon egészségtelennek tartják: ugyanis a tenger itt-ott mocsarakba fúl. A döntés függőben maradt, az ellene szóló okok a következők voltak: ebben az évszakban az időjárás változékony, és tartós nagy esőzések akadályozzák az utast, hogy akarata szerint menjen vagy maradjon. Az út Csesmétől Vourláig, ahol az első szállás található, még a *legjobb időben és úton* is bajos és hosszú. Heves erdei zuhatagok szaggatják a gyalogösvényt, amelyen az utasnak haladnia kell. – A pestisről szóló hírek, miszerint eléggé terjed, és különösen Scala Novában végzett jelentős pusztítást, napról napra nyugtalanítóbbak. A *kis cserekereskedelem*, amelyet a tengeri kikötők között a lakók legszegényebb osztálya folytat gyapottal és hasonlóval, túlságosan élénk, semhogy ne kellene állandóan félni attól, hogy egy ilyen ember behurcolja ezt a nyavalyát egyik napr egy olyan

városba, amelyet a pestis eddig még megkímélt. Persze vannak itt-ott vesztegzárak. De hogy ezeknek milyen elenyésző lehet a haszna, kiderül, ha meggondoljuk, hogy magánszemélyek tartják fenn őket, a kormány pedig egyáltalán nem törődik velük, és úgy véli, már azzal is sokat tett, ha nem ellenzi őket. Különben ezek a szigetek olyan közel vannak egymáshoz, hogy a legéberebb kormány sem tudná megakadályozni a csempészet útján történő érintkezést. Ha a pestis ebben az évszakban kezdődik, tudniillik a leghidegebb hónapokban, amelyekben e derék és boldog embereknek részük van, amelyek azonban maguk is melegek, akkor a frankok jókedve lassanként oda, mert régi tapasztalat szerint bizonyos, hogy mikor az idő kienged, tavasz felé szörnyen el fog harapózni. Állítólag a nagy hideg és a nagy meleg állít sorompót e csapás elé. Hogy ne kompromittáljuk magunkat, leginkább egyenesen visszatérnénk Szmirnába, mert ha az ottani ismerőseink megtudják, hogy pestises falvakon jöttünk át, aggodalmasan és nagy ellenkezéssel fognak házukban fogadni bennünket. Erythraei romjai túlságosan jelentéktelenek is, hogy az ember ennyi kellemetlenséget kockáztasson értük egyszerre. Végezetül nagyon számítottunk az Espérance kapitányának, Monsieur de Grivelle-nek az ígéretére, miszerint elszállít bennünket Athénba a korvettjén, amely december 14-én készült indulni. Mindezeket az érveket félálomban, nargilével a szájunkban vettük fontolóra, és végül úgy döntöttünk, hogy másnap reggel szürkületkor felkerekedünk, és Vourláig biztosan elmegyünk, de talán egészen Szmirnáig. Egy kamrából kirámolták a borsót és a mazsolát, és itt akartak aldatni, én azonban inkább az ebédlőt választottam, és a kabátomba burkolózva behúzódtam egy nagy és mély török pamlag sarkába, amelynél jobb bútorarabot a fáradt ember pihenésére bizonyosan nem találták ki még. Kacagtam a Kurtowich-család álmélkodásán, akik la sua Excellenzát [Ókegyelmességét] látták ott disznóként elterülve, és semmi módon nem tudták a nyirkos éléskamrába telepíteni.

Csesme és környéke sok szőlőt terem, és a szőlőhegyek megszire elnyúlnak a tengerpart mentén. A szemnek nem nyújtanak olyan édes látványt a távolban, mint a mi zöld szőlőskertjeink, mert a tőkék öregek, kicsik és egy levél sincs rajtuk, távolabb is állnak egymástól, mint nálunk, és minden tőke körül mélyedés van a földben. A talaj a tengerparton mindenütt ki van égve és sárga.

Az Archipelagus szigetei mind hasonlítanak egymásra, a távolból nézve könnyedén és ragyogva emelkednek ki a sötét tengerből. Közelebbről hatalmas *terméketlen* sziklacsoportokat alkotnak, amelyek ritkaságukkal tetszhetnek a szemnek – *egészen közel*, illetve magukról a sziklákról a terméketlenség és a

termékenység kellemes és érdekes ellentéteit nyújtják! Sokkal szebbnek is képzelheti őket az ember, mert a sziklák és az elszórt kövek rendetlen összevisszaságát, amelyben csak itt-ott tenyésznek szomjazni és pusztulni látszó, apró, csökött fák, tet-szetős, bájoló, üde tájnak is vélhetné. Olyanok, mint az öregedő, sápadt asszonyarc, amelyet gyémántok és gyöngyök díszítenek. Én azonban a leányok dísztelen, friss ifjúságát szeretem. Ami e tájaknak, szigeteknek hírét-nevét adja, az a nap, amely itt napról napra szabályszerűen, felhőtlenül körbejárja útját, és a fáradt munkás gonddal és fáradsággal nevelt növényeit jótékony sugaraival vonja be, mindent beragyog, mindent megifjít és életre kelt, a kék levegőég, amelyet zavartalanul lehet látni egész éven át, a meleg éjszakák, amelyeket tiszta fényben ragyogtat a csillagok miriádja, az édes szellők, amelyek enyhítik a perzselő hőséget, a mindenfelé csörgedező hús források és *a dolgok barátságos szemlélete*, amelyet az ember mindeme jótétemények révén, öntudatlanul törvényévé tesz meg – ez az *Archipelagus szigetvilága*.

A mazsola, mint ismeretes, vörös és fekete. A vöröst olajjal készítik el – a többit a nap érleli meg egymaga. A fügét utálatos módon összepréselik. Öregasszonyok hajtják végre ezt a műveletet, és közben, munkájuk megkönnyítéséül, szorgalmasan köpködik a tenyerüket.

Hogy a nagy tengereknek áramlásaik vannak, tudtam jól, de hogy az egész Adria-tengert áramlatok szelik át, nem igazán tudtam elképzelni. Sció felől hevesen tódul a víz Nicária és Pathmos³⁶⁹ felé, ezért Konstantinápolyból igen kellemes és könnyű Alexandriába utazni. Visszafelé fáradságosabb, különösen azért, mert az áramlatokon kívül a 8 hónapon át fújó tramontana is nehezíti a haladást.

Mivel elhatároztuk, hogy Vourlába és onnan Szmirnába megyünk, félálomban egy görögöt hívtam, akinek az a meste sége, hogy utasokat szállítson öszvéreken. Szmirnáig 30 piasztert kért, Vourláig 13-at. Az utóbbit fogadtuk el, és miután macskák, valamint okádó gyermekek kellemetlen környezetében töltöttük el az éjszakát, másnap kora reggel meghozták ezeket a derék állatokat, és felpakoltunk rájuk. Reggeli után Kurtowich úr megkért, hogy írjak egy Lützw grófnak címzett ajánlólevelet, amelyet a tréfa kedvéért angol nyelven mindjárt ki is állítottam neki. Ennek a boldog kereskedőnek a házában minden a legroszszabbul és legkényelmetlenebbül volt berendezve. Egy falmélyedésben elhelyezett vízcsap volt az egyedüli jó, amit észrevettem.

Hét óra felé indultunk el. Kora reggel sűrű felhők borították az eget, de nemsokára jóra fordult az idő, és kristálytisza, egészséges levegőt lélegeztünk. Az út többé-kevésbé megműveletlen,

zord vidéken halad előre: az egész tájékat kerek kövek és leszakadt sziklák öntik el és szabdalják föl, úgyhogy a legnagyobb buzgalommal és erőfeszítéssel sem lehetne soha használhatóvá tenni. Láttunk néhány szőlőskertet a közelben, óriási munka lehet a megművelésük. A csesmei és környékbeli lakosoknak ez a szőlőművelés az egyetlen bevételi forrásuk, de még ez is elég, hogy aktív legyen a kereskedésük mérlege *mifelénk*, ugyanis a lakosoknak semmire sincs szükségük, mi viszont nem élhetünk mandula és mazsola nélkül.

4 óra múltán láttunk egy szegényes falut jobbfelé, és jókora idő után egy másikat balfelé. Egy omladozó várkastély is feltűnik, nincs neve és nem is érdemelne, a genuiaiak idejéből való lehet. Az út köves és rossz, bizonyos évszakokban, mikor gyakoriak a felhőszakadások, használhatatlan lehet. Lovainkon aligha lehetne végigmenni ezen az úton, mert néha mintha sima sziklafalon kellene fölkapatni, még gyakrabban pedig szakadékok peremén egyensúlyozunk. Az öszvérek kiválóan alkalmasak az ilyen expedícióra, és nem fáradnak el egy hosszú, meleg napon át tartó út során sem, úgyhogy a végén ugyanolyan biztos lehet benne a hátukon ülő, mint az elején, hogy hegyen-völgyön, árkon-bokron, veszélyek nélkül elviszik őt a céljáig. A török lovagnak is igazságot kell szolgáltatnom ez alkalommal, és azt hiszem, hogy ha sziklamászásról van szó, a világ minden más lován túltesznek. Minden más teljesítmény, így gyorsaság és kitartás dolgában messze az angol telivér lovak mögé sorolom őket. – Hosszú és egyhangú, hét órai lovaglás után végre megpihentünk, és öreg olajfák szűkös árnyékában jó étvággal elfogyasztottuk egy pulyka, valamint a Scióból magunkkal hozott, kitűnő kenyér maradékát. A málhánkat hordozó öszvérek elé közben szentjánoskenyeret szórtunk – azok, amelyek bennünket cipeltek, nem kaptak semmit, és elgondolkozva álldogáltak. A pulykacsontokat Ender odaadta egy előoldalgó, szerencsétlen kutyának, amely vén volt ugyan, de ilyen jó napja még biztos nem volt. – Útunk délutánja gyorsabban eltelt. Óriási sasok lebegtek fölöttünk a levegőégben. Rengeteg foglyot láttunk, és itt-ott törököket, akik a köves talajon szántottak-vetettek. Úgy tűnik, e félsziget lakói kis mennyiségben mindent természetnek, amire szükségük van. – Mihelyt elhagyja az ember Csesmét, szorosán egy tengeröböl mentén lovagol, és a Mimast a tövétől látja. Hét órányi út után elér egy másik öblöt, amely kis tóhoz hasonlít, és mintha több sziget fogná közre, köztük az angolokról elnevezett. Chandler szerint azért nevezték el az angolokról, mert *sok-sok évvel* ezelőtt több brit nemzetiségű utast megöltek itt. – Mielőtt Vourlába értünk, átkeltünk egy nyergen, amelyet Nagy Sándor töltéssel kötött össze egy szigettel, és így félsziget

jött létre. Chandler több napot töltött itt, hogy meglelje Clasomene és az Agamemnón-féle fürdő romjait. Közvetlenül Vourla előtt jó darabon egy sűrű olajerdőn kell átlovagolni. Sötétben érkezünk meg, de a törököket még ébren és a kávéházaikban találtuk. Semmilyen ajánlólevelet nem vittünk magunkkal, mert csak rövid ideig szándékoztam Vourlában időzni, ugyanis azt hittem, hogy a helység egészen közel van a tengerhez, vagyis a tengerparton van. Valójában egy magaslaton helyezkedik el, és a kis kikötő jó félóránnyira van tőle. Őszvéreink fáradtak voltak, a dögök gazdái pedig makacszkodtak, nagy komolysággal bizonyosságként állítva, hogy a kikötő két óránnyira van. Rögvest helyben más őszvéreket találni, hogy éjszaka újabb 8 órára vállalkozzunk – ez nem lett volna jó ötlet, tehát az én javaslatomra úgy döntöttünk, hogy itt maradunk. Hol, ez volt az egyetlen kérdés, ekkor előállott egyik *hajtónk* (mert ezeken az őszvéreken meg sem kell mozdulni, hiszen szó szerint hajtják az embert), és azzal a tervvel rukkolt ki, hogy egy elkísér bennünket egy frankhoz. Elfogadtuk, és egy ideig hegynek föl, hegynek le lovagoltunk a sötétben, míg menetoszlopunk 2 szép nagy ház között meg nem akadt. Türelmesen vártam negyedóráig, míg végre tudatták velem, hogy a házigazda nincs otthon, de elmentek érte. Tovább kellett várnunk. Leszálltam, és bementem a házba, ahol a nők barátságosan fogadtak, és amennyire görög nyelven megértettem, hívtak, hogy csak jöjjünk be lovastul. Így is tettünk, és lerakodtunk az őszvérekről. Közben megjött a házigazda, egy orosz, aki csak görögül tudott. Valahogyan megértettem magam velem, és a mandulából, dióból, szőlőből és gránátalmából való vacsora után, meglehetősen éhesen és szomjasan végre a legtisztább és legtakarosabb házak egyikében szálltunk meg eddigi útunk során. Másnap reggelre újabb őszvéreket rendeltünk 12 piaszterével, és kora reggel jókedvűen folytattuk útunkat a gyönyörű vidék kék égboltja alatt. A ház urát egy kézszorítással, a személyzetet 4 rupiával intéztem el.

Clasomene romjait, amelyek mindössze néhány kőből és néhány törött oszlopból állnak, nem értem rá megnézni, mert Ephesusra és Sardesra³⁷⁰ kellett tartalékolnom az időt. Néhány órával Vourla előtt jól láttuk a mólót, amelyről Chandler részletesen szól, és a tulajdonképpeni szmirnai öböl partjára értünk. Nehéz leírni ezt az utat, amely a legszebb sétatutak egyike, amelyet valaha megtettem. Szmirna kicsinek látszik a tengerparton, és fenségesen emelkednek a hegyek a háttérben.

Épp hogy elmentünk a Két Testvér-hegy mellett, amelyet itt Mamellének neveznek, amikor egy nagyon szép török létesítmény mellett haladtunk el, majd 7 órai lovaglás után, 2 óra tájban megérkeztünk Szmirnába.

Felkeresett Monsieur Bertrand,³⁷¹ hogy átadja nekem kedves jó atyám levelét, amelynek szívből megörültem, valamint barátom, Brant,³⁷² hogy meghívjon ebédre.

Így végződött a kis sciói utazás, és így múlik el lassan minden a világon. Alla cherim!³⁷³

Szmirna, 1818. december 7-én.

Utazás Ephesusba

[1818. december 8.]

A két Brant-testvérrel, James-szel és Richarddal,³⁷⁴ és két kísé-
rőmmel, Zimmermannal és Gabriellel³⁷⁵ december 7-én Sedi-
kőig³⁷⁶ mentem. A lovakat ehhez a sétához határozatlan időre,
napi 7 piaszterért béreltük Szmirnában. 2 török, hét lovunk 2
tulajdonosa voltak még kísérőink, de közülük csak az egyiket
fizettük meg, a másik csak mint lovak tulajdonosa jött velünk. –
Sedikő jó két órára van Szmirnától. Sok franknak van itt villája,
akik itt töltik a nyár egy részét, mert az imbatto hatása itt nem
annyira érezhető, mint Szmirnában magában. Igaz, most ritka
élvezetet nyújt, de később nagy bajokkal járhat. Olyankor, amikor
pusztít a pestis a közeli városban, a frankok mindaddig házukba
zárkóznak a világ elől, amíg a dögvész erejét nem veszti. De
mivel csaknem évről évre tanúi ennek a csapásnak, megszokták,
és fokról fokra merészebbek lesznek. Már soha nem lehet olyan
heves a vész, ha naponta akár 200 ember hal is bele, hogy ők ne
látogassák egymást. De azért közben megtartanak minden
óvatossági rendszabályt. A különös az, hogy mindazokban a fal-
vakban, ahová a frankok pestis idején menekülnek, ilyenkor
éppen úgy, mint az egészség időszakában, ugyanazért az
összegért található emberek, akik bemerészkednek a városba
élelmiszerért, és akármit mondanak is a törökök ostobaságáról,
az Isten akaratába való együgyű belenyugvásukért én sokkal
többre tartom őket, mint a magunkfaját, aki minden eszközzel
ragaszkodik az életéhez, és rettegvé néz szembe az alapjában
véve nyomorúságos lét végével! – G. Hauchpied holland kon-
zultnak bájos háza van itt. Két órakor indultunk el, miután helyes
kis tengerparti lakásomban *déjeuner dinatoire-t* (nagy reggelit)
költöttünk el. Sedikőig kellemes sétalovaglás az út, és a Tartali-
hegy,³⁷⁷ amely Szmirna háttérében emelkedik, a maga teljes
nagyságában látható innen. Ebből a hegyből egész évben jut jég
Szmirnának. – Sedikőben jót neveltünk a tudósok félelmén, akik
nem mernek kilépni a házból, mert néhány éve egy hiénát és 3
napja egy fiatal tigrist lőttek le itt. Én azonban biztos vagyok
benne, hogy egy tigris jobban megijedne egy olyan profesz-
szortól, aki fekete frakkban közeledik feléje, mint amennyire egy
doctor philosophiae-nak oka volna tartania tőle, mert Istenemre

mondom, én semmitől sem félek úgy, mint a professzorok karától, mióta megismertem Landschulz urat. Brant azzal mulatott, hogy fésűket és hajkeféket ajándékozott nekik, hogy zavarba hozza őket, mert eddig ők ezeket a holmikat csak a nevükről, nem pedig a használatból ismerték. – Hazafelé menet bájos kis házat láttunk, amely egy töröké volt, akit néhány éve megfosztottak fontos vámszedői állásától, és egy dunai szigetre helyezték át. Elegáns, minden oldalról ablakokkal ellátott épület. Egy kis patak, amelynek vizét egyes vízvezetéken juttatják oda, felüldíti a kis udvart, amelyre narancsfák vetnek árnyékot. A *hárem* hozzá van építve. Egy ilyen kis villa roppant kedves, és nem kerülhet sokba, mert fából van és kicsiny, nálunk még olcsóbb lenne, mert nekünk csak *egy* feleségünk van, vagy egy sem.

[1818. december 9.]

December 9-én szép időben 2 társammal és a 2 Branttal egy nyugtalan szürkén, minden málha nélkül Sedikőbe. Zimmermann és Gabriel a legszemesebb kísérők. Hajnali 3 órakor indulás Ephesusba.

7 órakor Devely kő³⁷⁹ faluba. A török erőlteti a menetet. [olvashatatlan helyiség] inkább lejtőn, benőtt hegyoldal egy ciszterna mellett, félúton a *hegyek* között, ahol egykor valószínűleg tó volt.

Mellette van Balamut Kassö.³⁸⁰

Csúszós, köves hegyi utak. – Kígyózó tevék. Alaman³⁸¹ – Cave – 11.30-kor érkeztünk és megreggeliztünk. A lovam egész oda volt, de jól bírta.

Rossz utakon és szorosokon megyünk másfél órát, a romok előtt ér ki az ember a hegyek közül, és végiglát az egész síkságon Ajalukig,³⁸² amely kelet felé hegyeknek támaszkodik. Samos világoskéken emelkedik ki a tengerből. Az egykori Ephesusi-öböl sekély mocsár, amelyen egy gyalogösvény visz végig. Nyáron jóformán lovagolni lehet a Carysus³⁸³ folyó medrében – ebben az évszakban egészen közel a tengerhez sok forrás, tevék, rengeteg. Azt hiszem, látni Nikáriát³⁸⁴ is.

Coryssus³⁸⁵ hegy, mint egy szivacs a padlón, amely nincs felmosva.

A Prion-hegy³⁸⁶ a centrum, meg van hasadva – nincs semmi a közepén. – Szent Pál sírja³⁸⁷ a másik hegyen, és *sok* vízvezeték. Mocsár – egészségtelen, *pestis*. Félelem.

A török nem várt. Éjszakai szállás egy pocsek kávézóban. *A szájhősöket kihoztam a sodrukból.*

Reggel megnéztük Ephesust.

Ajaluk egész közel a 14 [olvashatatlan szó] Sok mecset, egy nagy egy görög templomból, amelyben több oszlop, balra egy

kis fülkében [olvashatatlan szó] La porte de la persecution (az üldözés kapuja) egy domborművel, amelynek egyik [olvashatatlan szó] ellopták. – Otthon.

Utazás Szmirnából Athénbe

[1818. december 25.]

Ramsden kapitánnyal, a 18 ágyús Scouts³⁸⁸ brig parancsnokával Szmirnában, Brant úr házában ismerkedtem meg. Mikor ezt a *nemes úrhoz hasonló* tisztet először láttam, nem gondoltam, hogy ő fog engem Athénbe szállítani, még kevésbé, hogy ő lesz az okozója annak, hogy mindkét tudós társamtól elválok. – Szmirnában két héttel tovább akartam még maradni, részben, hogy lássam Sardest, részben hogy folytathassam megkezdett vasas fürdőimet. Mister Brant, akik Máltában akarta kitölteni a vesztegárt, és biztos volt benne, hogy régi iskolatársa, Ramsden kapitány elszállítja oda, rábeszélésével rendkívülien megkedvelte velem azt a gondolatot, hogy egyedül Zimmermann társaságában merészkedjem a brigre. Megromlott egészségem, és ingerült idegeim kellő mentségemül szolgáltak volna, hogy megváljak útitársaimtól, annál inkább, mert a parancsnok 2 személynél többet nem tudott elhelyezni, és az én jelenlétem azon a hajón, amelyet a hátramaradottak később majd igénybe vehenének, semmiféle veszélytől nem oltalmazná meg őket. Ez bizonyos, valamint az is, hogy tartoztam magamnak és egészségemnek azzal, hogy megragadjam az első adandó alkalmat a Kis-ázsiaiából Görögországba való átszállítatásomra. Egy angol hadihajónál kényelmesebb alkalmatosságot nem is találhattam volna, ez pedig, lám, szolgálatomra kínálkozott! Én mégis visszautasítottam, mert tudtam, hogy Landschulz és Ender nélkülem elveszettnek fogja érezni magát.³⁸⁹ Nagyobb áldozatot már nem is hozhattam volna! Egy tudóstól és egy festőtől azonban nem lehet köszönetet elvárni. Ramsden még soha nem látta Athént, és el volt szánva rá, hogy egy pillanatra elkíséri oda barátját és iskolatársát, Brantot, és azután folytatja útját Máltába. December 18-ára volt kitűzve az indulás. Nem mindjárt végleg el, de a kikötőből félig-meddig mégis ki – Vourlaig vagy Foglieriig,³⁹⁰ és onnan aztán neki a nyílt víznek. Olyan helyen, mint Szmirna, könnyen szerez az ember ismeretségeket, és nemigen tudom elképzelni, hogy ha találkozik itt két utazó, hamarosan ne ismerkednének meg jól egymással, és ne maradnának a jövőben barátok. Én így jártam Ramsdennel és Grivelle-lel,³⁹¹ és végül, álmatlan éjszakáimat kivéve, már egy pillanatig sem tudtam meglenni nélkülük. – 18-án tehát reggeli adatott a Scouts fedélzetén, hogy lehetőleg még az utolsó pillanatban is együtt legyünk. Rendeltem egy török vitorlás csónakot, hogy Ramsdent elkísérhessem a régi török

erődig, amely a *kikötő védelmére szolgálhatna*, és onnan aztán visszavitorlázam. A lakmározás közben sokat ittunk, és a jó Cap Madeira olyan hangulatba hozta a nemzeteket, amelyben nem szívesen válik meg az ember a másiktól. Ismét szóba került, hogy utazzam el velük, holott ezt az ajánlatot a két *tudor* miatt már többször elhárítottam. Én viszont még egyszer el akartam menni Bunarbad,³⁹² Homér barlangját és Tantalus kicsiny tavát megnézni, és ezt a kirándulást a 2 hajóskapitány társaságában akartam megtenni, mivel a 2 tudósom társasága egyáltalán nincs ínyemre. Rávettem tehát a brit parancsnokot, hogy maradjon még egy napig, egyébként szélcsend volt, de a kabinban ezt nem tudtam. E kitüntetés és kegy fejében, mert hiszen kivihetetlennek tartottam, hogy az ember csak úgy megállítson egy hadihajót, mint egy szekeret, felajánlottam neki, hogy vele tartok Athénba, ha marad még egy napig. Úgysem tudott volna elindulni, mert mint mondtam, nem volt semmi szél, és a szükségből erényt csinálva némi baráti kacérkodással horgonyt vettetett. Mister Brant, akinek barátsága feledhetetlen számomra, elégedetten nyugtázta, hogy útitársuk leszek, a legkellemesebb módon úgy adva kifejezést ennek, hogy nyomban partra szállt és intézkedett, hogy az Egyesült Nemzetek³⁹³ számára nagy ebédet adjon. Közben a brig végleges távozását az öbölből 21-re tűzték ki, mert nagyjából ennyi időre volt szükség a menetkész állapothoz, közbeesett tudniillik egy vasárnap is, amikor az angolok, a rendkívüli szükség eseteitől eltekintve, nem szoktak semmi nehéz munkát végezni. Elintéztem minden dolgomat, és 21-én lóháton mentem az vourlai kikötőbe. Egy lóért 20 piasztert fizettem. Ezt az ügyletet Brant, a dandy rendezte el. Az vourlai kikötőben sok hajó van, néhány ház és egy egészen kicsiny mecset. Azt hiszem, itt sosem ütközik nehézségbe, hogy sakolevit találjon az ember, amellyel a szigetekre és az öböl túlsó partjára hajózhat. A brig egy kúttal szemben volt, egy kis öbölben a kikötő mögött. Erős szél fúj, és tiszta volt a lég. Űgetésben haladtunk, és 5 óra alatt helyben voltunk. A két görög, akiket a briggel szemközt találtunk, semmiáron nem akartak a csónakjukkal kivinni a hajóhoz. Heves szél fúj, és *óvatosak* ezek az emberek. Vártunk, nemsokára észrevettük, hogy leeresztették egy csónakot a hadihajóról, és 6 *angol* matróz szállt bele, hogy értünk jöjjenek. Én voltam a kormányos, 2 kis kötéllel a kormányrúdhoz kötve, mi is meg a málháink is csuromvizesek lettek. – A fedélzeten Ramsden a boudoirjában várt rám, egyszerű, egészséges ebédet ettünk, és jó vizet ittunk hozzá, mert van szűrőberendezésük a hajón. Angol marhasült és füstölthering londoni kétszersülttel a legjobb, amit hajón kaphatni. Mister Gower, első hadnagy átadta nekem a kabinját, és ő a gunroomban³⁹⁴ (ágyútér) feküdt le

éjszakára egy függőágyba. Olyan keskeny volt az ágyam, hogy egész éjjel egyensúlyoznom kellett a hátamon. Másnap reggel, 22-én a szél egy pillanatra lecsendesedett, és akkor felszedtük a horgonyt. Veszélyes volt, mert a szél egyenesen a part felé sodorta a hajót. Keményen dolgozott a legénység, és 6 kanyarodással a Karabornu³⁹⁵ csúcsához értünk. E szakaszon jól láthattam Clazomene fekvését, a gátat, amelyet Nagy Sándor csináltatott, hogy a szigetet, amelyre a város épült, a szárazfölddel védelmezze. A szél kedvező volt, de olyan erős, hogy a felső fedélzeten, amellyel békeidőben a kormányrúd fedezése végett, and to make it comfortable (és hogy kényelmesebb legyen) a brigeek el vannak látva, nem tudtam megállni a lábamon. Az összes manővert precízen hajtották végre – et il n'y a absolument rien à comparer à l'habilité des anglais quand ils sont dans leurs sabords! (és hasonlítani sem lehet semmit az angolok ügyességéhez, ha elemükben vannak!) 6-szor kiáltották ki a helms álee-t.³⁹⁶ A tenger háborgott, a hullámok gyakran fölcsaptak a hajóra, amely erősen himbálózott, és rosszul éreztem magam. Mytilene³⁹⁷ sziklás szigetéhez egészen közel hajóztunk el: sötét volt, mikor elhagytuk a Spalmadore-szigeteket. Egyre hevesebb lett a szél, sötétebb az éjszaka. Nem volt elég helyünk, hogy az egész hosszú éjszakán át akkora utat megtegyünk, amekkorát vitorlakkal megtehetünk volna, ezért kifeszítették az összes vitorlát, és 7-8 mérföldet tettünk meg egy óra alatt. Hosszú volt az éjszaka, és én nagyon beteg. Reggel felé kitántorogtam a felső fedélzetre, és ott láttuk közel magunk előtt Tine, Andri és Kea³⁹⁸ szigeteit – nemsokára elhagytuk a Cap d'Orót, és 1 óra körül horgonyt vetettünk Mandri kikötőjében – nem messze a Cap Colonnától,³⁹⁹ Makro-Nisi szigetével szemközt. A legközelebb eső helység e kikötőhöz Keratea – 2 órányira van: ide küldtük el szolgálóinkat, hogy másnap kora reggelre lovakat hozzanak, amelyeken Athénba lovagolhatunk. A brigen töltött harmadik napom gyorsan telt el, és elég egy fél óra, hogy az ember elfelejtse, mi mindent állott ki a tengeren, és máris új utazásra induljon. Sintat doktor és Barker⁴⁰⁰ Titus-Livius-fordítása gyorsan múlatta időnket. Fel kellett olvasnom belőle. – A kis Ipsera⁴⁰¹ szigetét, amely mellett este 11 óra körül haladhattunk el, sajnos, nem láttam. Ez és Hydrauoz a két legnevezetesebb sziget az Archipelagus kereskedelmi útvonalán. Az előbbinek állítólag 70, az utóbbinak 300 nagy kereskedelmi hajója van. Több hydrai hajó már az Egyesült Államokban is járt; hajóikat kiváló felépítésűnek tartják. – Az angol brigen az ágyútalpakat sokkal jobbnak tartottam, mint más hadihajókon, amelyeket eddig láttam, mert *belülről* lehet őket tölteni. A kerek kormányrúd is sokkal jobb, és a kerek patentüvegek a fedélzeten nagy mértékben hozzájárulnak a kényelemhez.

A vasból való francia brigen, amelyet Szmirnában láttam, vasba foglalt iránytűt láttam, nagyszerű találmány. A dupla homokóra gyermekjáték – az iránytű megvilágítása elsőrangú.

Szmirnában egy francia hadihajóról kényelmesen át lehetett menni egy angolra. Micsoda különység e két nemzet között! A franciáknak ugyanolyan kevés esélyük van tengeren az angolokkal szemben, mint nekünk szárazföldön az oroszokkal szemben. *Ezen a téren ne legyenek illúziói senkinek!*

December 24-én távoztunk a Scouts fedélzetéről, miután Vourla és Porto Mandri között 26 óra alatt tettük meg az utat. 4 lovat hoztak és 5 öszvért – mind hitvány, éhes állat volt. Kerateában 2 óra hosszat maradtunk, hogy felfrissítsük a kimerült állatokat. A falu nyomorúságos, elnyomott görögök lakják.

Athénig *egy állatért* 15 piasztért fizettünk, Porto Mandritől Athénig lépésben 12 órára becsülik a távolságot. Mi kicsit gyorsabban haladtunk, miután poggyásunk többször leesett, öszvéreink nekivadulva eliramodtak, és egyikük Monsieur Antoniót, egyik szolgálkat levetette hátáról, és 20 lépésen át vonszolta maga után. Jónéhány zúzódással úszta csak meg, és bár ijesztő volt az eset, ugyanúgy nevetséges is; mikor szerencsésen elmúlt, jót nevettem rajta. – Havazott, és cudar hideg volt. A síkságon olajligetek közt kanyargó út legnagyobb részét gyalog tettük meg – az úttól jobbra láttuk Marcopolót,⁴⁰³ és még előbb Doglana török falut egy chiflikkel.⁴⁰⁴ Este 11 óra volt, amikor messziről megpillantottam az Acropolist. Kis idő múlva *Athén kapujához* értünk. Ez a város fallal van körülvéve és éjszakára az összes kaput bezárják, és azokat kettőzött őrség őrzi. Nem akartak beereszteni bennünket – gorombáskodásunkra és a kapu erős zörgetésére a török urak végre észhez tértek, és beengedtek bennünket. Sötét utcákon és bazárokon át érkeztünk meg Logatheti angol konzul házához. Éjszakára nála maradtunk.

December 25-én a görögök régi fővárosában ébredtem.⁴⁰⁵

[1818. december 31-én kelt levele apjához]

Micsoda szépséges városban élek én most, micsoda jó levegő, micsoda pompás nyugalom és békesség. Nagyon jól érzem magam itt, és görögországi tartózkodásomat meg fogom hosszabbítani, amennyire csak lehet. Aki volt egyszer Konstantinápolyban, az bizonyára nem fog többé visszakíváncozni oda. Athén viszont olyan hely, ahol az ember szívesen maradna egész életére. – Jól szórakozom, életmódom különben nagyon egyszerű, egész délelőtt jövök-megyek, és az estét otthon töltöm. – Egyetlen ismerősöm sincs itt, Landschulz és Ender még nem érkeztek meg. A szél valószínűleg kisodorta őket egy szigetre. Mihelyt megjönnek, elutazom Thermopylébe és Negropontba,⁴⁰⁶ ahol

körülbelül két hétig szándékozom maradni. Feltűnő a különbség az itteni és a szmirnai éghajlat között, itt a tél a maga teljes szigorával mutatkozik, és az összes hegyet hó borítja. Ami a görögöktől még megmaradt Athénban, az nem figyelmünkre, hanem csodálatunkra érdemes: én, aki a műalkotások *profán szemlélője* vagyok, mindannyiszor megrendülök, valahányszor a hajdani műveltség és tökéletesedés újabb tárgyait van szerencsém láthatni. Nem is képzeltem, hogy ez ilyen. Több, mint 2000 év múltán ilyen maradványok! És milyen kicsinyek még ezek a templomok, ezek az épületek is, bár a maguk nemében utánozhatatlanok, ha a helyükről kitekint az ember a tengerre, a szépséges, kéklő hullámokra. Milyen parányinak, milyen dőrének érzi magát ilyenkor az ember!...

[1819. január 4.]

1819. január 4-én Robert Wilson⁴⁰⁷ doktorral elindultam Athénból, hogy felkeressük Thermopylét.⁴⁰⁸ 2 szolgánk volt, Veli pasa egy tatárja Lárissából,⁴⁰⁹ aki hazautazni készült, egy *tolmács*, Demetrius,⁴¹⁰ és 2 málháslovunk a 2 ágyunk és más felszerelésünk számára. Mivel 8 lóhoz mindig 2 chirugi kell, összesen 10-re volt szükségünk, és csak nagy nehézségek árán, Gropius⁴¹¹ úr közbenjárására sikerült 10 postalovat kapnunk utazásunkhoz. 60 piaszternyi összeget előre letettünk, és a hely, ahová e lovaknak el kellett vinni bennünket, Negropont,⁴¹² lépésben számolva jó 14 órányira volt. Mehmed Ali, a fiatal, csupasz képű, sárga tatár vállalni akarta, hogy fizet minden útiköltséget, amely a lovakkal jár, minden egyéb kiadást szállásért és élelemért, és hogy Negroponton át Zeitunba,⁴¹³ onnan Thébán⁴¹⁴ át Athénba visz bennünket 1000 piaszterért. Fáradozásaiért 200 piasztert kért még külön. Sokallottuk ezt az összeget, és mivel egy olyan utazás, amelyre egy tatár úgyszólván saját üzleti nyeresége végett vállalkozik, elválaszthatatlanul együttjár a szegény görögök nyomorúságával és átkaival, nem tudtuk rászánni magunkat, hogy beleegyezzünk ebbe, holott ez lett volna a legkényelmesebb és legkellemesebb megoldás, és kitartottunk amellett, hogy mi állunk minden kiadást, ő pedig azért megkapja a maga 200 piaszterét. Több utazó, aki a tatárra bízott minden kiadást, azt bizonygatta, hogy soha jobban nem szolgálták ki őket lovak, szállás és élelem dolgában, mint amikor előzetesen megalkudott a tatárral, máskor mégis inkább megküzdene minden fáradsággal és nélkülözéssel, mint hogy akárcsak a legkisebb utazásra is újból a fenti módon vállalkozzanak: mert felháborító az a mód, ahogy egy ilyen török e vidék szerencsétlen lakóival bánni szokott, és nem lehet az ember olyan könnyelmű és fiatal, hogy nyugodtan és érzéketlenül nézze az emberi nem ilyen lábbal

tiprását. Reggel 10 órakor, miután kellően kimérgelődtek magukat a lovak miatt, mert sokáig kellett várni rájuk, végre kedvező kilátások mellett és tűrhető időben elindultunk Athénból. Tolmácsunkat, Demetrius urat, aki 3 fiát, Alcibiadest, Themistoklest és Periclest Moszkvában nevelteti, és ezalatt Athénban mindenes-tül az iszákosságnak adja át magát, 6 piaszterért, napi egy dollárért fogadtuk fel erre az útra.

Jó lovakat kaptunk, és miután poggyászsunk párszor leesett a málháslovakról, mely közjáték nélkül a legkisebb kirándulás sem zajlik le, és végre sikerült szilárdan és feszesen rögzíteni, Mehmed Ali olyan vágtaiba kezdett, amelyet jó train de chasse-hoz (vadásztempó) lehetett volna hasonlítani, ha a kis török lovak olyan nagyokat tudtak volna ugrani vágtazás közben, mint az igazi angol vadászlovak szoktak. – Az idő nedvesre fordult, és miután olyan kemény vágtaiban, ahogy a francia lovasság szokott haladni, átkeltünk a Parnis⁴¹⁵ nevű sziklás hegyen vagy inkább dombon, elkezdett cudarul havazni. Ostoroztuk és a török kengyelvasakkal alaposan szorongattuk a lovakat. Gyorsan haladtunk, és olyan jelesnek, olyan remeknek bizonyultak a kis lovak, amelyeket megültünk, hogy én egyfajta örömet leltem legalább abban, hogy hajszolhatom őket a sima sziklákon és lejtőkön, és élvezhetem, hogy nyaktörő utakon szinte veszélytelenül siklok előre, mert olyan biztosan álltak a lábukon ezek a lovak, és különösen az enyém, hogy arra még nem láttam példát eddig. Azt mondják, hogy ilyen erőfeszítésre, különösen az olyan meredek és sima sziklákon való biztonságos fel-le vágatásra, ahol különben csak zergék és kecskék mászkálnak, a rövid lábú kis ír lovak a legalkalmasabbak; ezt azonban az írek mondják, ezért nem hiszem igazán, mert a hazáját és bármit, ami ottani és ott történik, minden ép érzékű ember, márpedig az angolok ilyenek, más színben, nagyító és szépítő üvegen át látja. Mehmed útikalauzi módszere nem tetszett igazán, mert hol lépésben haladt, hol erőltetett vágtaiban, nem ismerte az egyenletes léptetés vagy ügetés módját, márpedig nagy utat lóháton sebesen és gyorsan megtenni csakis úgy lehet, ha az ember mindvégig egyforma, kitartó tempóban halad. A tatárok azonban nem sokat törődnek azzal, hogy a postamester lovai sokáig élnek-e vagy hamar kidőlnek, mert azok rendszerint az ő ellenségeik. Némely tatárok állítólag készakarva hajszolják halálra a postalovakat, vagy akár kivárják azt a pillanatot, amikor a lovak vizelés közben kinyújtóznak, és akkor olyan kemény csapást mérnek a nyereg-re, hogy megroppan vagy kificamodik a ló gerince.

Itteni lovainkat sokkal jobbnak tartom, mint a magyar lovakat, és azt hiszem, hogy a könnyű lovasság ilyen lovakkal, bár nem elég nagy termetűek, igen jól el volna látva, mert hozzáértő

emberek kezében és megfelelő abrakolással akár másfélszer is többre lennének képesek. – Ezeket itt 24 óránként általában csak egyszer etetik és itatják, és olyankor is a leghitványabb módon. A bécsi fiákkeres sokkal jobban bánik a lovaival, mint a török a postalovakkal. A legtöbb lovat poroszkálásra idomítják.

Vad mézgafák és más *örökzöldek* között haladva, amelyek csinosan elütöttek a hóborította hegyek fehérjétől, $\frac{1}{2}$ 5-kor megérkeztünk Kako Salesibe.⁴¹⁶ Ezt az utat tehát 6 és fél óra alatt tettük meg. A málhánk elmaradt. Esni kezdett. A falu 40 apró, nyomorúságos házból áll, és kizárólag görögök lakják. Mihelyt észrevették a lakók, akiknek nyomorúságos külseje szánalmat keltett bennem, hogy egy tatár közeledik felénk, egyelőre kunyhóikba bújtak, úgyhogy a falu üresen és elhagyatottan fogadott bennünket. Azt hihette volna az ember, hogy a pestis kipusztított mindenkit. A tatárt ez a fejlemény a legkevésbé sem hozta zavarba, mert valahányszor ők közelednek, ez a *menekülés* mindig megismétlődik, úgyhogy már megszokták, és nyugodtan és felkészülten éri őket, mint ahogy a tigris tudja előre, hogy szét fog ugrani a nyáj, ha lecsapni készül rá. – Nagy flegmával és derűs nyugalommal közeledtünk a legszebb falubeli ház felé, és halkán, illedelmesen kopogtatva az ajtaján, törökül szólva, többször is bebocsáttatást kértünk. Mikor azonban nem jött semmi válasz a lakásból, és odabenn halálos csend honolt, Mehmed más kísérlettel próbálta szólásra bírni a ház urát és asszonyát. Be akarta törni az ajtót, mire nyomban felhangzott 3-4 siralmas női hang, és megnyílt előttünk a lakás. A *frankok* láttán kicsit megnyugodtak ezek a szegény emberek, mert azok ilyenkor megszokták akadályozni a törököket abban, hogy bántalmazzák őket, ami különben igen gyakran megtörténik, és semmiféle bíró soha nem nyomoz utána. Miután beszereztünk néhány csirkét, tojást és tejet, a nedves idő sem tartott vissza, hogy megmásszunk egy dombot, amely balra helyezkedik el a helységtől, és a Parnesszal, valamint a Cytheron-hegylánccal⁴¹⁷ van összeköttetésben. Festőinek látszott a vidék, de ugyanakkor egy pusztuló, boldogtalan ország képét mutatta – és még inkább erre a benyomásra hangolta az ember a helyzetet, amelyben volt. Télen, rossz időben, egy nyomorúságos házban, minden kényelem nélkül, magára és saját gondolataira hagyatva lenni, melyek számomra oly ritkán vigasztalók. – Tanagra⁴¹⁸ városa valahol itt volt a környéken, de semmi nyoma nem maradt. Lassanként, darabonként megérkezett a málhánk is. Embereinknek rossz lovaik voltak, felbuktak, és mindenféle bajok érték őket. Felállítottuk ágyainkat, nagy tüzet raktunk a ház közepén, és híjával lévén mindannak, amit kértünk, azt a csirkét ettük meg, amelyet magunkkal hoztunk. – Wilson ki akarta dobni a családot *saját*

házából, én azonban ezt nem engedtem, és végre nyugovóra tértünk, miután 9 óráig olvastunk és társalogtunk. Több férfi, nő és félmeztelen gyermek, valamint számos macska, néhány tehén és szamar és 4 birka társaságában aludtunk.

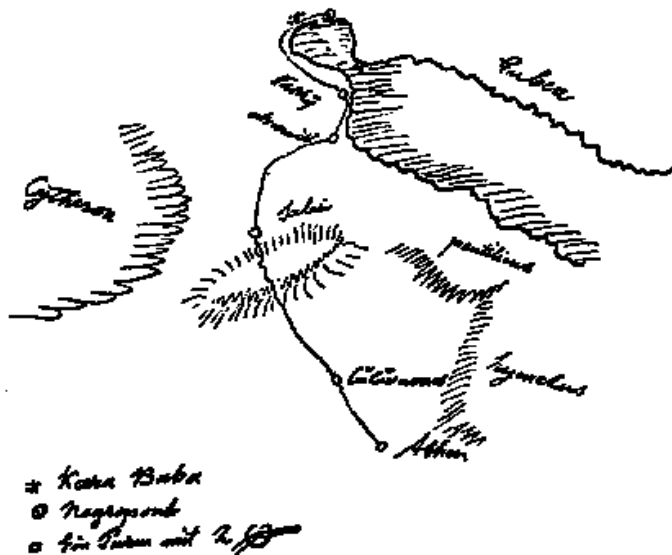
Mindenki a tűz köré gyűlt, és észrevettem, hogyan sóvárog minden állat a fényre. Nevetnünk kellett, amikor az olajfák alatt felnőtt süldő házbeli legények egyike, látván, hogy a könyveinkbe mélyedünk, fennhangon olvasni kezdte maga is az újgörög Bibliát: a fonó család áhitattal és komolyan hallgatta a legény felolvasását.

A helybelieknek van néhány olajfájuk, némi földjük és sok gubacsuk.

[1819. január 5.]

5-én 4 óra alatt Negropontba értünk. Éjszaka a chirugik se szó, se beszéd eladták az árpát, amelyet egy málháslovon magukkal hoztak, úgyhogy abban az élvezetben lehetett részünk, hogy holtra fáradt lovainkat a következő állomásig hajszolhattuk; Athén és Negropont között ugyanis nincs több postaállomás. Eleinte lépésben haladtunk, egy félóra elteltével azonban sebes vágatába kezdtünk – mégpedig olyan kitartóan, hogy nem győztem ámulni, milyen jó lovaink vannak, hogy ilyen bánásmód mellett is milyen sokat bírnak – de nemsokára elfáradtak, és az út egy szakaszát gyalog kellett megtennem, ami ebben az esetben és a köpenyemben pocsék egy dolog volt. – Átmentünk Dramisi és Vathi falván,⁴¹⁹ amelyek olyasfélék, mint Salesi – akár meg is lehetett volna szállni egészen jól. Euboea, most Negropont szigete⁴²⁰ gyönyörű magas hegyeivel tűnik fel, és Negropont maga, amelyet egy pillanatra épp megvilágított a napsütés, a sziget kiszögellésében fekszik, és messziről szép nagy városnak látszik. Toronyiránt közel is van Vathihoz, de Vathiból balfelé meg kell kerülni egy sziklabércekkal szegélyezett öblöt. Ezeken a sziklákon csúszkál az ember körülbelül egy óra hosszat, míg végre ellovagol Kara Baba (fekete orr)⁴²¹ ostobán elhelyezett, fehérre mázolt, felmagasodó erődje mellett, és 2 felvonható hídon, amelyek a lehető legügyetlenebbek, és összekötik Negropont szigetét a szárazfölddel, a legszörnyűbb hegyek egyikére ér. – Sokáig bolyongtunk, amíg megtaláltuk Basilico úrnak,⁴²² Gropius úr dragománjának és cimborájának a házat. Itt szálltunk meg, és *felső tej*, az első tehéntejet az idén és friss mézet kaptunk. – Hamarosan megjött a málhánk, és amennyire rongyos ruháimból telt, díszbe öltöztem, hogy felkeressem a negroponti pasát. Azért kellett elmennem hozzá, hogy utasítást kapjak a postalovakra nézve, mert fermánom sem erről a környékről, sem a Moreáról⁴²³ nem tesz említést, és Konstantinápolyban a tatárok

agájától⁴²⁴ nem kaptam utasítást a postalovakra nézve. De a főoka annak, hogy ismét rászántam magam ilyen kiadásra és vesződésre, az volt, hogy kiszabadítsak 3 görögöt a börtönéből, amelybe az athéni vajda ártatlanul vetette őket. Mister Wilson, aki színét se akarta látni a pasának, és sokallotta a költséget ilyen mellékes mulatságra, kérésemre elállt ettől az ügylettől, de Ibrahim pasához mégis elkísért. – A szokásos ceremónia. Basilico úr 300 piasztert osztott szét, amelyből szerintem 150-et megtartott magának, mert nála nagyobb bűnös Isten ege alatt nem létezik. – A 3 görög egy odúban sínylődik, amelynek ajtaja arra az udvarra nyílik, amelyen át kellett mennünk. Roppant siralmas helyzetben találtuk őket, küllemük és viselkedésük olyan megtörtnek, olyan lesújtottnak látszott, hogy szájalom ébredt bennem irántuk. – Önérzetes embert nem lehet így megalázni, ez a sápadtság, ezek a mély árkok az arcon csakis hosszú éveken át tartó, mély elnyomatásnak lehetnek a következményei, s annak a gyalázatos érzületnek a jele, hogy valaki hagyja magát így eltiporni. E hamis alázatossággal és csüggedt lélekkel megvert jó embereknek arcukra voltak írva mindazok a gyalázatos érzések, amelyek Istentől eleve rabszolgának rendelték őket, és ha megszokhatná valaki, hogy ilyen alantas szempontból ítélje meg az embereket, azt hiszem, a görögöket általában nyugodtan láthatná olyannak, mint akiket akár lassú tűzön megsütni is lehet, mert híjával vannak szinte minden férfias tulajdonságnak, kivéve a nemzőképességet, és ezért kihalni ez a nép nem is fog soha.

Néha mentetem magamban a törököket, mikor kegyetlenül bánnak a görögökkel, de ha meggondolom, hogy ők maguk az

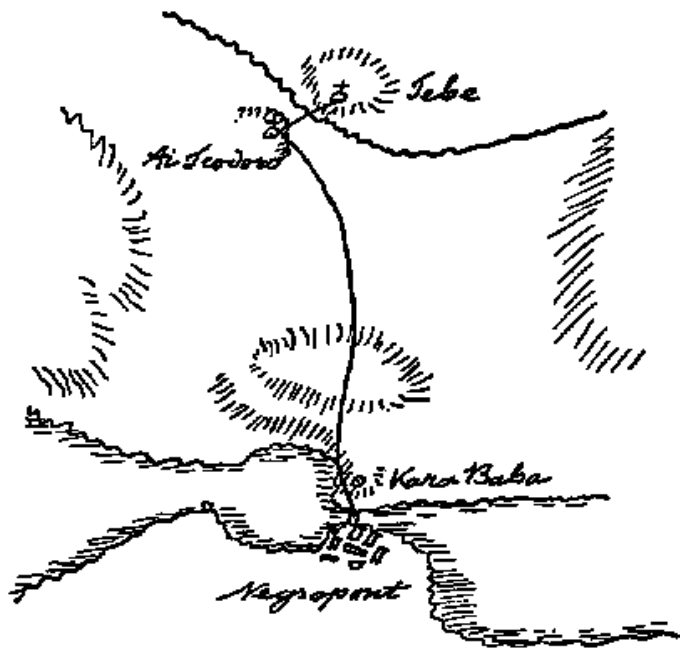
okai annak, hogy ilyen lett ez a nép, és hogy ők nevelték fokról fokra ilyen hitvány szolganéppé, akkor azt kívánom, bárcsak nyújtana segédkezet emez elnyomottaknak valamely *hatalom*, bárminő legyen is az, hogy lerázhassák magukról ezt az ártalmas igát. – A pasa megígérte nekem, hogy 4 nap múlva szabadon engedi őket. Korábban janicsár aga⁴²⁵ volt, és a legszebb törökök egyike, akit valaha láttam. Negroponti posztja lefokozás. A Nagyúr kedveli őt, a konstantinápolyi pretoriánusok⁴²⁶ nem akarták. Hogy megnyerjem, azt mondtam neki, hogy mindenki olyan jó-ságosnak tartja. „Egyedül Isten tudja, csakugyan jó vagyok-e”, válaszolta.

Fáradtan értem haza, emberei egészen addig követtek, hogy megkapják a baksist: ez már több volt a soknál, nem akartam adni, de nem tágítottak, amíg nem fizettem, hogy megszabaduljak tőlük.

[1819. január 6.]

6-án még egyszer hivatott a pasa, hogy kettesben, tanúk nélkül politizáljon velem. Olyannak ismertem meg, mint az összes többi törököt, akinek van sütnivalója, de a dolgok állásáról, a jelen európai viszonyokról olyan keveset tudnak, hogy nagyjából olyasféle helyzetben vannak, amelyben Julius Caesar⁴²⁷ vagy más kiváló hadvezér lenne, ha egy lőfegyverekkel és ágyúkkal felszerelt hadsereget kellene legyőznie. Mind egy Bécsben tartandó kongresszustól félnek, ahol csak és kizárólag Törökországról lesz szó. Egy kaleidoszkóppal ajándékoztam meg – a háreme számára. Tisztelettel bocsátott el, ez a látogatás nem kívánt borraivalót. Evetria,⁴²⁸ amelynek most Paleo Castro a neve, mint minden más névtelen romnak, 4-5 órányira van ide. Postalovak arra nem járnak soha. Ahhoz már késő van, hogy fölhajtsak néhányat, és talán nem is akadna egy sem, mert a görögöknek ünnepnapjuk van. Tervünk az volt, hogy Scipun és Palantán⁴²⁹ át egyenesen Thermopyléig és onnan Zeitunig⁴³⁰ megyünk, majd onnan a pharsalai csatamezőn⁴³¹ át Larissaba,⁴³² aztán vissza Zeitunon, Léviadián, Thébán, Plateáin⁴³³ át Athénba. Nincs unalmasabb, mint télen, hitvány lovakkal kétszer megtenni ugyanazt az utat. Egyenest Scipuba és aztán Zeitunba nem járnak postalovak, és ha mindenáron ezt az útvonalat akarnánk választani, lovakat kellene bérelni Negropontban, ez azonban annyi nehézséggel járna, hogy szinte lehetetlennek tarthatjuk. Úgy kellett tehát döntenünk, hogy maradunk a postaúton, és az Thébába visz, 6 órai távolságra. Mehmed időközben leitta magát, és nem akart tovább jönni velünk, viselkedésének igazi okát sohasem tudtam meg, és elintéztem 10 piaszterrel. Másvalakit fogadtunk fel helyette, Musztafa volt a neve, aki a későbbiekben derék,

becsületes embernek bizonyult, de ugyanakkor hitvány tatárnak, és az egész úton semmi hasznát nem vettük, csak kellemetlenséget okozott, és a 200 piaszter, amit adtunk neki, teljesen haszontalan kiadás volt. Mielőtt tehát lovakat találtunk a thébai útra, és szétosztottuk az összes borralalót, Basilico úr, emez aljas gazember utasításai szerint, beesteledett, és 5 óra lehetett, mikor végre kiléptünk a városkapun. Negropont jelentékeny hely, és egy 3 lófarkas pasa székvárosa. Székhelye egyben a negroponti pasaliknak, amelyhez más jelentékeny helyeken kívül Athén, Théba, Livadia és Salona⁴³⁴ is tartozik. Az athéni konzulok minden kereskedelmi és egyéb ügyletet Negropontban intéznek. Kereskedelmi központnak mindamellett nem tekinthető ez a város, mert a sziget és a szárazföld között a tenger nagy hajókkal nem járható. Különös, hogy a tenger két szárazföld közé szorulva is megtartja az árapályt, mellesleg egy észak-déli áramlat is megfigyelhető, mint az egész Archipelagusban. Castro volában, Kumi⁴³⁵ közelében, Negroponttól⁴³⁶ 16 órányira egy jesmi nevű puha zöld követ bányásznak. Kávészsésészeket készítenek belőle, és pipacsutorák alsó részét. Csinos, és nem kerül sokba.

Theba felé menet ellovagol az ember Kara Baba közelében, majd miután átkelt egy eléggé kellemetlen sziklás hegyen, egy síkságra ér. Lassanként kiderült az ég, és útunk utolsó szakaszát sebes vágtságban, gyönyörű holdfényben tettük meg. A lovak tőr-

hetők voltak, a tájat és az utat mindvégig vastag hó borította. Jól szórakoztunk azon, hogy a chirugijaink egyike milyen mókás füttyöléssel nógatta a lovainkat. Nicolachy Antonado⁴³⁷ házában szálltunk meg. Egyik csizmám, a lábammal együtt, odafagyott a kengyelvashoz. – Téli holdvilágnál különösen fest Théba, egy pillanatig úgy éreztem, mintha egy régi német városban, például Nürnbergben lennék. Nicolachy, akiről Mister Holland⁴³⁸ nem éppen előnyösen emlékezik meg, azzal az átkozott nyájas képpel, amelyet ezek a déliek mind fel szoktak ölteni beszéd közben, igen tiszta, takaros szobát adott nekünk. Sajnos nincs benne kandalló, ami eléggé érzékenyen érintett, mert a hőmérő több fokkal fagypont alatt állott, és a szoba ablakai és ajtói olyan rosszul záródtak, hogy Mister Wilson megkért, adjak neki táncórát, hogy megmelegedjünk. Néhány darab szenet felizzítottak egy parázstartóban. Szűkös vacsora és jéghideg olvasás után végre ágyba bújtunk. – Hogy mit érez az ember, ha ilyen klasszikus nevű helyekről olvas vagy elmélkedik, el lehet képzelni. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy e tájak bejárásának nehézségei oly nagyok, a nélkülözések oly túlzottak, és az el nem fojtható bosszúság amiatt, hogy lépten-nyomon akadályokba ütközik az ember, oly tekintélyes, hogy a pillanatnyi élvezet számára alig marad valami. – De ha egyszer minden megvan megint, ami a kényelmes és tűrhető élethez kell, sokért nem adná az ember annak az emlékét, hogy ott járt, ahol járt, és százszoros élvezettel és érdeklődéssel olvassa el mindazt, amit leírt róla.

[1819. január 7.]

7-én kora reggel Lebedeába⁴³⁹ akartunk menni, de miután kora reggel felkeltünk, megreggeliztünk és összegöngyöltük ágyainkat, megjött Musztafa azzal a hírrel, hogy nem mehetünk, mert nincsenek lovak. NB. 120 van az állomáson. A vajda vadászni ment, fermánunk nem volt rendben, Ibrahim pasa bujurdiját⁴⁴⁰ a vajdához menesztettük – udvariaskodás, pénz, jó ötletek, pimaszság, fenyegetőzés, minden megpróbáltatott, hogy lovakat kapjunk – a postamester rideg és közönyös maradt, miközben engem majd elvitt az ördög; lovakat csak nem kaptunk, a főnök alkonyatig a nyulakat hajkurászta odakinn a mezőn, bennünk felforrt az epe, és – maradtunk.

Nagy sétát tettünk, és Holland doktor útleírásával a kezünkben megnéztük a Dirke- és az Ismene-forrást.⁴⁴¹ Mindazt, amit Mister Holland, akit 4 éve személyesen is megismertem Nápolyban, e helyről mond, oly jónak és oly pontosnak találtam, hogy úgyszólván csak ide kellene fordítanom, amit ír, és semmit sem tudnék hozzátenni.

Ha egy napot olyan helyen töltünk, ahol nem akartunk időzni,

az idő oly meglepően lassan telik, hogy teljesen elromlik a hangulatunk. Miután tehát Mister Wilsonnal mindazt megnéztük, amit félig-meddig érdekesnek lehet nevezni, cél és terv nélkül mászkáltunk. Elszórakoztam azon a vadászon, amelyet 10 tagbaszakadt papucsos török rendezett puskákkal és pisztolyokkal egy szerencsétlen szalonka elejtése végett, amely egy kertben húzta meg magát. Kört képeztek, és középen találkoztak. Girhes agarak voltak a szomorú kísérőik. A szalonka végül felröppent, de olyan ügyetlenül, hogy a nyílt téren az urak közül hatan is célba vehették. Mind elhibázták, és angol társammal együtt nagyot nevtünk ezen, meg azon, hogy ezüsttel kivert, ölnyi hosszú flintákkal mentek vadászni. Egy szép, ősz szakállú, öreg emir, aki szintén hibázott, és ott állott egész közel hozzám, egyáltalán nem vette jónéven a kacagásunkat. – Unalmunkban az egykori parancsnok háza elé értünk...⁴⁴²

[1819. január 18.]

E hó 4-én utaztam el innen (Athénból), hogy Thessáliába, a Tempe⁴⁴³ völgyébe jussak. Tegnapelőtt tértem vissza fásasztó kirándulásomról, miután megváltoztattam a tervemet, hogy egészen az Olymp környékéig menjek, mert túlságosan rossz volt az idő, túlságosan nagy a hó. Ezért csak Zietorinig⁴⁴⁴ mentem, amely kis török város Thermopylé mögött, és Beotia⁴⁴⁵ és a hosszú Eoboea, ma Negropont-sziget között tengeren jöttem vissza ide. Odafelé utam Negroponton át vezetett,... majd kerülővel a Cytheron⁴⁴⁶ hegyén át Thébába, Livádiába, a Parnass⁴⁴⁷ hegyére és a chaironeai⁴⁴⁸ csatatérre és magába a thermopylei szorosba, ahol egy napig maradtam, s végül Zeitorin. – Az időjárás a török módon való utazáshoz nem volt éppen hívogató, mert nem kellemes dolog rossz lovakon, sziklák között és mély hóban és sárban, napkeltétől napnyugtáig hideg és nyirkos időben utazni, és aztán huzatos, hézagos házakban éjszakázni. Ezek ugyan, néhány napot leszámítva, általában használhatók voltak, és én testestül-lelkestül élveztem, hogy olyan vidéken tölthettem 2 hetet, ahol minden apróság kellemes emléket ébreszt, és ahol maga a táj és az örökké változó szinterek mindenestül nyújtják utasnak azt az örömet és azt a jó hangulatot, mely szükséges ahhoz, hogy mindent elfeledjen, amit nélkülöznie kell, és aminek a felsorolása bizony sokáig tartana... Zeitorinból egy kikötőbe mentünk bárkát bérelni, hogy Negropont szigetének partjai mentén vitorlássunk tovább, és Marathonban⁴⁴⁹ vagy Cap Colonnában⁴⁵⁰ kössünk ki. Ez merész vállalkozásnak látszott, mert némely hajósna 3-4 hétre is szüksége van, hogy megtegye ezt az utat, mert ebben az évszakban a déli szél szokott itt uralkodni. Mi azonban nem aggályoskodtunk, és kegyeikbe is

fogadtak bennünket az elemek, mert 60 óra múltán már ki is szállhattunk bárkánkból Marathon kikötőjében, ahol a perzsák hajdan kikötöttek. Néhány kellemetlen kaland kis híján mégis túl hosszúra nyújthatta volna ezt az utazást. Kis hajónkat 3 buta, gyáva göröggel csak Negropontig béreltük, ahol ki kellett szállnunk, hogy megvárjuk az áramlásokat, amelyek ebben a csatornában az árapályt jelzik. Balszerencsénkre nem akadt másik hajó és lovak sem; türelmetlenségünk viszont annál nagyobb lett. De hát hogy is ne *bosszankodjék* az ember, ha 12 napig kenyérre és vén sült kakasra kénytelen szorítkozni, és végül már alig várja, hogy bort ihasson és meleget ehessen? A hajósokat tehát Stilida⁴⁵¹ kikötőjéből, ahol hajóra szálltunk, à force de l'argent (pénz segítségével), azaz 200 piaszterért rábírtuk, hogy csak vigyenek tovább bennünket, bár még sosem jártak azon a tengeren, amelyen át kellett kelniük. Kineveztem magam révkalauznak, és délután 2 óra tájban, a nekem mindig jelentős 13-án, jókora szélben kivitorláztunk Negropont kikötőjéből. Napszálltáig akartam hajózni, és egy kis faluban, amelyet a part közelében sejtettük, nyugodtan megszállni, mert az éjjeli utazás nem tűnt tanácsosnak, lévén az ég sötéten borult, és ez a csatorna sziklával és homokzátanyokkal teli. Paleo Castro falu előtt, ahol éjjel szállásunkat felütni szándékoztam, vannak Eretria romjai, ahol a görögök oly sokáig védekeztek Xerxes emberei ellen. Ezt a helyet még meg akartam nézni, mielőtt besötétedik, és onnan gyalog menni tovább az említett faluba. A szél olyan erős volt és a hullámozás olyan csekély, hogy egy óra alatt több, mint 8 angol mérföldet tettünk meg. Egész pontosan kiszámítottam – és szép kombináció volt!, mert miután 2 és $\frac{3}{4}$ órán át haladtunk nagy sebességgel, megpillantottuk Eretria jókora romjait, és ekkor a part felé kormányoztuk a bárkát. Alighogy elvégeztük ezt a manővert, a matrózok egyike a közvetlen közelben kőgátat vett észre a vízben, mire nagy erővel széthasította a vitorlákat. – E görög léleljenléte mentett meg bennünket a teljes hajótöréstől, megúsztuk ezúttal egy hatalmas lökéssel, amelytől hanyatt vágódtunk a fenéken. A fal pedig a hajdani Eretria egyik mólója volt! Megint a mély víz felé haladtunk, közben a nap vérvörösén leszállt a hullámokba, és hevesen fúj a szél, amely mindig olyankor támad, amikor a legkevésbé van rá szükség. Miután fél óráig hánykolódtunk a sötét és ismeretlen tengeren, egy zsebkendőnyi vitorlácskával újra a part felé imbolyogtunk, és oly *szerencsések* voltunk, hogy éppen valami sziklacsoport felé sodródtunk, amelyről sápadt képpel pattatunk vissza. A szél olyan erős volt, hogy kis járművünket folyton nekisodorta ezeknek a kellemetlen, víz alatti szikláknak. Tudnivaló, micso-da zúrzavar támad ilyen pillanatokban. A mi esetünkben is így

történt, és több nyelven kiáltoztunk, torkunk szakadtából. Előkerültek az evezők, és 2 órányi lármás munka árán egy sziklatömb mögött, amely védelmet nyújtott a széltől, horgonyt vetettünk, amely NB. 24 font súlyú volt. A jármű több sérülést szenvedett, és megtelt vízzel, kiszállni nem lehetett, és angol társammal 12 ostoba órát kellett ebben a nevetséges helyzetben eltöltenem; másnap reggel áthajóztunk a túlsó oldalra, és délután 1 órakor találmra kikötöttünk egy helyen, amely véletlenül éppen Marathón volt. Ott maradtam aznap és másnap egy düledező régi kolostorban, és harmadnap egy remek öszvéren és *magyar* nyergemben tértem vissza ide a székvárosba. Itt találtam Landschulzot és Endert, akik szintén megküzdöttek minden elemmel, és nem kevesebb, mint 21 napjukba került, míg Szmirnából ideértek! – Most 2 hétig még itt maradok, és aztán Corynthon, Spartán etc. etc. Patrasba⁴⁵² utazom, ahol február 20-án készülök behajózni Málta felé...

*Utazás Athenból Egina szigetén át a Moreára Patrasig*⁴⁵³

[1819. február 6.]

Abban a reményben, hogy Athenban levelet találok a szüleimtől, miután már 4 hónapja nem kaptam hírt felőlük, és arra számítva, hogy helyben hagyják további vándorlásaimat a világban és Keleten, azzal a szándékkal és kívánsággal jöttem Görögországba, hogy a telet és 1819 tavaszának elejét attikai földön fogom tölteni. 4 hónap alatt, mialatt mindvégig Athenban szándékoztam időzni, kényelmesen meg akartam nézni a legközelebbi vonzó helyeket, úgymint Marathont, Phylét,⁴⁵⁴ Cap Colonnát⁴⁵⁵ stb. Ezen idő leteltével Salonikába⁴⁵⁶ készültem utazni, és a Pindaron⁴⁵⁷ és Janinán⁴⁵⁸ át Patrasba menni, ahonnét a Moreát *sámos okból* a legkellemesebben és legbiztonságosabban lehet bejárni. A nyárra és részben ősze maradt volna, hogy megnézzek még néhány szigetet az Archipelagusban, mindenekelőtt Hydrát, Candiár és Rhodust.⁴⁵⁹ Tervem szerint októberben Alexandriába mentem volna, majd onnan tovább Egyiptom belsejébe, és összesen 4 hónapig maradtam volna ebben az országban, ahol márciustól szeptemberig a pestis, az elviselhetetlen hőség és a szemgyulladás miatt nem bírja ki az utazó, mert nem tud e csapások ellen úgy védekezni, mint az ott megtelepedett frankok, akik úgy rendezték be a házaikat, hogy az idő elvesztegetését és az unalomból eredő más betegségeket leszámítva könnyen megúszhatnak minden más csapást. – Egy érdekes utazó mesélte nekem, hogy március hónapban érkezett Alexandriába, NB. olyan pillanatban, amikor ott viszonylag enyhén pusztított a dögvész, és egyetlen frank sem akarta fogadni a házában, s végül hosszas tengeri bolyongás után sehol sem tudott parta szállni, és

kénytelen volt egy hitvány kis hajón, nem csekély veszélyek közepette Rosettáig, vagy egészen Damiette-ig⁴⁶⁰ hajózni. Meg kell jegyeznem mindenesetre, hogy az utazó Konstantinápolyból jött, olyan helyről, amelytől mindenki retteg, mert a pestis ott valóban nem hagy alább és szűnik meg soha. – Rosettából, ahová 1820 márciusának első napjaiban készültem megérkezni, az *Ígéret Földjén* át akartam visszatérni a hazámba – hogy a vesztegzárt kitölteni Maltába mentem volna, vagy Aleppón⁴⁶¹ át Konstantinápolyba, még nem döntöttem el. – Ámde közben mindezeket az itt kifejtett terveket más időkre halasztottam el – nem *jobb időkre*, mert olyanokat én már nem érhetek meg, hanem olyan időkre, amikorra végre minden kötelék elszakad, amely még életben tart, a *kötelesség* kötelékei, amelyek egykor boldoggá tettek, és az életemet kedvessé számomra, de ezek már úgyis rég elszakadtak, és szinte semmi nyomuk vagy emlékük nem maradt! Tehát majd akkor, ha teljesen szabad leszek, és sem atya, sem anya, sem barát nem hív és marasztal többé, akkor ezek a szándékok talán még megérhetnek, bárhol ér is utol a végzet. Most azonban, jelenlegi helyzetemben, amikor életemnek mintha még lenne valami máza, és mindaz még rejtve van, ami a bensőmben lappang, és talán nem is is fog még soká kitörni, kötelességemnek tartom, hogy visszatérjek szüleimhez. – Május elsejére tűztem ki, hogy Nápolyba érkezzem, és ezt könnyen megtehettem, mert Athén környékét, valamint ezt a gyönyörű helyet magát jó alaposan nagyjából már megnéztem, és már csak a Moreát akartam gyorsan beutazni, mielőtt megengedhetem magamnak, hogy elhagyjam Görögországot. – Mindig is Patrast szántam annak a helynek, ahonnan a levantei országokból visszatérek a keresztény földre. Hydra különleges és nevezetes szigetén kívül nincs is az egész Moreán és Ruméliában⁴⁶² még egy olyan hely, ahol a kereskedelem olyan kiterjedt volna, mint Patrasban, és ahol biztosan számítani lehet arra, hogy az ember talál hajót, amely Máltába, Itáliába vagy legalább a jón szigetekre viszi. Patrasban könnyen akad alkalmatosság arra is, hogy Zantéba vagy Korfura menjen az ember. A hét közül egyedül ezen a két szigeten van kórház és lehet orvosi bizonyítványt kapni. Az előbbin 2 vacak kis szoba van, az utóbbin, azt mondják, eggyel több, én nem ismerem a helyet, állítólag pocsék és egészségtelen. Mikor Zante kikötőjében voltam, a Morea felől érkezők számára, avec la patente nette (egészségi bizonyítvánnyal), 15 napos volt a vesztegzár. Törökországi utazásaim során gyakran mondták, ha a vesztegzárról volt szó: prenez un petit bateau, et allez a une des isles joniennes, avec un ou deux dollars vous aurez pratique à l'instant même, et puis vous accortez les côtes de la cotes de la Calabre, ou dans le voisinage d'Otranto

– et vous trouverez absolument la même facilité (béreljen egy kis hajót, menjen valamelyik jón szigetre, és egy-két dollárért tüstént kap orvosi bizonyítványt, és akkor szálljon partra Calabriában vagy Otranto szomszédságában, és ott ugyanilyen könnyen elboldogul), mindezeket a mendemondákat, une mantière agréable (kellemes modorban) franciák találják ki, és egyetlen utazónak sem szabadna felülnie nekik. Lehetséges, hogy az angolok a jón szigeteken élveznek olyan előjogokat, amilyeneket mi nem – vagy hogy mások nagyobb rábeszélő képességgel rendelkeznek, mint én, noha egyetlen, szó nélkül átadott arany általában a „pro corona” beszéd⁴⁶³ ékesszólásával is felér. Az emberek egy bizonyos osztálya különben könnyűszerrel megúszhatja a kórházat, azok, akik belopóznak egy-egy országba. Én ezt épp oly kevésbé tartottam fáradságra érdemesnek, mint leborotvátnom a fejemet, és török ruhában nézni meg a konstantinápolyi mecseteket. De ha az ember Mohamed dicsőségére bevégzett egy hosszú utazást, és van még kedve öltözködni, enni-inni, az emberek társaságát élvezni, akkor mégiscsak komolyabb kérdésként vetődik fel, hogy gyorsan múló vesztegzár után nézzen, semmint gondolta volna. Arra kell legalább törekednie hogy egészséges helyen töltsse ki a 40 napját, ott, ahol lehet írni-olvasni. Ennek elérése érdekében semmiképp sem szabad hagynia magát félrevezetni, ami pedig túlon túl könnyen megtörténhet, hiszen pazar reményekkel még a levantei konzulok is kecségtetik a becses utazót, hogy levegyék a lábáról és a beszélgetés során valami kellemeset mondjanak neki. A karantén-ügy azonban olyan bonyolult és annyi véletlen körülménnyel függ össze, hogy nagyon kell vigyáznia az embernek, nehogy becsapják. Ha nem tud orvosi bizonyítványt felmutatni, 42 napra, Isten kegyelméből, bizony fogságba vetik, akármilyen *vesztegetés*re szánja is rá magát. De ha Törökország mentes a pestistől, akkor 30 nap alatt is túl lehet rajta. A legbosszantóbb azonban ebben a dologban az, hogy a kormányok szüntelenül huzakodnak a vesztegzárral, a legostobább megtorló intézkedésekkel élnek, és ezzel közvetve önmaguknak ártanak, mert a tengeren amúgy is oly könnyen elakadó kereskedelem útjába akadályokat gördítenek. A szegény utast pedig nem kérdezi senki, és ő csak észrevétlenül, elfeledve sínylődik. A represszáliákról⁴⁶⁴ csak annyit, hogy Máltából Sziciliába menet 14 napos a vesztegzár, Triesztből vagy Velencéből jövet 5 napig van az ember *megfigyelés* alatt Máltában! E pillanatban minden hajónak, amely a Capo Spartiventótól jobbra⁴⁶⁵ érkezik Máltába, 5 napig kell karanténban maradnia, az összes többi viszont, amely bal felől jön, azonnal megkapja az orvosi bizonyítványt. Jó ezt azoknak megjegyezniük, akik Triesztben vagy Anconában vagy Otrantóban

derús hangulatban behajóznak Málta felé, hogy onnan Egyiptomba, Szíriába vagy még tovább utazzanak, ugyanis megérkezéskor 5 napig *fogságban* kell maradniuk! Ez aztán a kellemes meglepetés, miután az ember megtette a hosszú utat, elszenvedte az undok szeleket, a tengeri betegséget, kifogytak a készletei! A bizonyosra mondott 5 nap oka a szárazföldi part közelsége és az osztrák karantén-tisztek hanyagsága és lelkiismeretlensége! Vesztegzárt alkalmaznak minden olyan kikötővel szemben, amelyről feltehető, hogy pestises hajót indít útnak. *Nem hajóra szállni tehát Velencében*, mert ez az a kikötő, amely minden hajót befogad, amelyet máshonnan elűztek. Otrantóban állítólag nagyon kellemes eltölteni a vesztegzárt, NB. télen, mert nyáron szinte lehetetlen megúszni a lázat. Lady Ruthwen,⁴⁶⁶ aki Nápolyból Otrantón át érkezett a jón szigetekre, athéni tartózkodása után Otrantóban fogja kitölteni a vesztegzárat. Church⁴⁶⁷ tábornok, aki Leccében székel, megígérte neki, hogy keres neki egy csinos helyet és egy jó házat, és azt előkészíteti! Ismerek egy angolt, aki egy kitűnő házban lakott Otrantóban, és kiutaltak neki körülbelül egy német négyzetmérföldnyi területet, hogy ott vadászhasson és friss levegőt szívhasson – az őr kíséretében. Az összes ázsiai és afrikai ország közül Tripolis királysága⁴⁶⁸ az egyetlen, ahol a vesztegzárat szigorúan veszik. Az Archipelagusban is van néhány sziget, ahol a görögök felülkerekedtek a törökökön, és úgy tesznek, mintha fenntartanák a vesztegzárat, mint Scióban, Samos szigetén stb. Ez azonban csak árukra és olyan emberekre vonatkozik, akiknek nincs semmi pénzük és protekciójuk. Nem történhet ez meg olyan utassal, aki a konzulhoz appellál, mert azokat mindenütt könnyű megijeszteni és felizgatni. A jón szigetek felől Otrantóban és Anconában 20 nap a karantén. Sir Frederick North-ra⁴⁶⁹ azonban legutóbbi görögországi tartózkodása után csak 7 napos vesztegzárat róttak ki Anconában. Hogy történhetett? nem tudom. Nagyon sok múlik azon is, egyedül van-e az ember, mintha egy ember fölött inkább szemet húnynának, míg egy nagy társaság annál inkább feltűnik. Mint ahogy az velem is történt, mikor 5 kísérmhöz még Mister Wilson⁴⁷⁰ doktor is csatlakozott, és így összesen 7 főnyien voltunk. – Mindezt nagyjából tudtam, amikor Athénban úgy döntöttem, hogy május 1-én érkezem meg Nápolyba, és hosszú ideig bizonytalankodtam, hogyan rendezzem el addigi utazásomat. Málta és Patras között két esztendeje közlekedik egy kb. 140 tonnás postahajó. Hunter kapitány feladata, hogy Máltából egyenesen Patrasba hajózzon, és onnan vissza Máltába, és pénz, leveleket és más csekélyebb szállítmányokat vigyen magával. Általában 2 hétig marad Patrasban, azután 2 napig Zante kikötőjében, és 2 hétig megint Máltában. Tűrhetőbb szoba van rajta,

mint más kereskedelmi hajókon, és rendszerint oly kevés rakománya, hogy útközben a dead-lights (hajóablakok) nyitva maradhatnak, ami fölbecsülhetetlen értékű az utas számára. Mivel ez a brig bizonyos mértékig a kormány tulajdona, vagy legalábbis annak védnöksége alatt áll, az átkelés minden egyes napját beszámítják a karanténba. Mint egy hadihajón. Elég a kapitány becsületszava, hogy mikor indult el, és hogy közben senki emberfiával nem került érintkezésbe. Ez ígéretes volt, és mikor Patrasból eljutott hozzám az a biztos értesülés, hogy Clifton⁴⁷¹ február 20-án utazik el a Moreáról, úgy döntöttem, hogy február 19-én érkezem meg Patrasba, és február 1-én kelek útra Athénból. Máltából Sziciliába menet egy fél év óta nincs semmilyen vesztegzár, és Sir Thomas Maitland⁴⁷² minden lehetséges módon kedvezni fog nekünk, biztosított róla Mister Wilson, aki csupán 2 hónapja érkezett Máltába, és mindent megtudakolt, mert görögországi utazása után ugyanarra a szigetre szándékozott visszatérni. „Hunter kapitánynak legfőljebb 8 napra van szüksége, hogy megtegye ezt a tengeri utat, de rendszerint 3-4 is elég. Máltában 4-5 napot töltünk majd el egy kitűnő kórházban.” – Összes ruhánk el van szakadva, nincs mit felvonnunk, Máltában mindent kapni, amit India és Anglia csak nyújthat, mégpedig sokkal olcsóbban, mert szabadkikötő, tehát nincs duty (vám), és a kereskedők nyernek a kiviteli prémiummal, úgyhogy áron alul adhatják portékáikat. – Marad 4-5 hetünk Szicilia megtekintésére, a legragyogóbb évszakban. Mindjárt Málta mellett Calypso⁴⁷³ szigetét, Sziciliában Agrigentót, Athenában és Paestumban azokat a görög maradványokat, amelyek az egyedül maradtak viszonylag épek, és Catania lábánál ott a nagyszerű Aetna, Syracuse,⁴⁷⁴ a Scylla és Carybdis,⁴⁷⁵ Messina és Palermo. Az utóbbi városból *hetente* kétszer indul Nápolyba egy királyi postahajó, amelyet nem vesznek vesztegzár alá. (Megjegyzendő itt, hogy a nápolyiak ostobaságukban saját országukban⁴⁷⁶ gördítenek maguk elé ilyen nevetséges akadályokat. Hajlana az ember arra, hogy még együgyűbbnek vagy még szerencsétlenebbnek tartsa őket, mint az osztrákokat, ha nem volna tisztában a dolog egészével. Az osztrákok azonban a saját országaikban határokat a vám miatt vonnak, amelynek olyan a hatása az államra, mint amikor avégett szorítják le az emberi testet kötelekkel, hogy megbénítsák az idegeket és megakadályozzák a vérkeringést. Sziciliában viszont minden vesztegzár-ügy árverésen dől el, magánemberektől függ, akiktől a vesztegzarat meg lehet vásárolni. Ezért a visszaélések, amelyek ezen a szigeten hirhedtebbek, mint bármely más országban). – Ezek voltak a pro okok. Korfun át utazni, ahol már voltam, aztán Otrantón, és onnan Itália legérdemtelenebb részén át Nápolyba, túl unalmas – ez volt a kontra

ok. Kényelem, egészség és ökonómia – minden amellet szólt, hogy Máltába menjek, és így is döntöttem. Később mindez kevésbé fényesnek bizonyult, mégis örülök e pillanatban, hogy így cselekedtem, mert mindazért a kellemetlenségért és nehézségért, amelyen február 1. óta a mai napig átestem, kárpótol, amit láttam, élveztem és tapasztaltam! Minderről bőven később.

Olyan utazásra, mint a Ruméliába vagy a Moreába irányuló, alaposan föl kell készülni, de ezen csak a testi felkészülést értem, mert az erkölcsi előkészületet nem tudom olyan jól megítélni és az túlságosan relatív. Azokra a dolgokra gondolok, amelyekkel a fáradtság és nélkülözés napjaiban rendelkezünk kell, hogy kényelmesebbé tegyük az életet, és amelyeknek a *hiánya* megkeserítheti azt az élvezetünket, amelyet a Görögországban lépten-nyomon kínálkozó tárgyaknak jólesően kell nyújtaniuk. És ahogy csak jó és kellemes helyzetből szemlélhetünk és figyelhetünk meg bármit igazi élvezettel, így a klasszikus országokban is csak akkor járhatunk jól, ha tudjuk előre, hogy ennünk és aludnunk is kell. Bizonyos ideig remekül elvan ugyan az ember enélkül is, és a boldog önfeledtség, hogy annyiféle új és váratlan dolgot látunk, amire alig számítottunk, minden egyebet háttérbe szoríthat, de ha ez hónapokig, évekig eltart, akkor mindaz, amiért ifjonti hévvel lelkesedtünk, kezd hűvösebben hatni ránk, és a természet ismét jogait követeli. Mint a mézeshetek után. Hogy én, mikor Bécsből elutaztam, mindarra nem gondoltam, ami alapjában véve oly anyagi dolognak tűnik, annak bizonyítéka, hogy nagy mennyiségben volt velem mindaz, aminek sehol és soha semmi hasznát nem vehettem, híjjával voltam viszont legszükségesebbnek, amit később kellett beszereznem. – De mikor távoztam Bécsből, egyáltalán nem voltam tisztában vele, mire van szüksége az embernek e világban, és oly keveset adtam az élet kényelmességeire, mintha azoknak soha többé semmi vonzereje nem lehetne rám! De csakhamar tudomásom lett róluk, és bár még mindig közömbös számomra az, ami kívülről jön, mégis tudom, hogy valaki másnak, egy kiválasztottnak mire lehet szüksége a boldogsághoz és az élvezethez, hogy kellemesen és kényelmesen élhessen azokban az országokban, ahol megfordultam, mert sokat gondolkodtam ezen, és erről több ismeretet szereztem, mintsem hogy görögországi utazásom tudományos oldaláról írjak kommentárokat – miután évekig éltem ott olyan férfiak, mint Pococke,⁴⁷⁷ Sir William Gell⁴⁷⁸ ect. ect., akiket erre a szakmára neveltek, és ebben is öregedtek meg. Annyi önhittség nincs bennem, hogy *ő utánuk* én is leírjam, amit láttam, és más utakon akarjak járni. Aki nyomon követi útleírásomat, mindig ugyanazon az úton fog találni, mint őket – csak épp *hozzáadom* a magamét azokra a benyomásokra nézve, amelyek

értek. Erről az anyagról bővebben majd máskor. Itt csak azt jegyzem meg, hogy Egina szigetét is bele akartam foglalni utazásomba, hogy megnézzem Jupiter templomát, amelynek oszlopai még állnak ugyan, egyébként azonban romba dőlt, és Monsieur Cockerell⁴⁷⁹ e romok között találta meg azt a homlokzatot, amelyet Thorwaldsen Rómában helyreállított, és itáliai átutazásom során Wagner úr megmutatott nekem. A bajor trónörökös 10 000 tallérért vette meg ezt a relikviát! Hogy megnézzem Egina szigetét, abban az évszakban, amelyben voltunk, ama 19 napon belül, amelyet az egész Moreára szánhattunk, merész dolognak tűnt, és mindenestül jószerencsémre kellett bíznom, mert előfordult, hogy némelyek két hétig sem tudtak távozni Egináról, mert a kedvezőtlen szelek visszatartották őket. Én mégis meg akartam kockáztatni. Összes málhámat előreküldtem a szakácsommal és inasommal együtt Corynthba, Pireusban⁴⁸⁰ rakták hajóra és Corynthban partra. Micheli, az inasom kísérte. Ezt az inast, az eddigi legjobb indulatú és legügyesebb inasomat Gropius úr ajánlotta Athénban, és napi 5 piaszterért szerződöttem, és fizetem a visszaújtját Patrasból Athénbe. Micheli 4 évig állt Haller báró szolgálatában, és mellette maradt haláláig Ambelakyban, Larissa mellett.⁴⁸¹ A málhát szállító sakoleviért 35 piasztert fizettem. A távolság körülbelül 35 angol mérföld.

Minden elő volt készítve. Én, Mister Wilson, Landschulz, Ender, Zimmermann és egy olasz szabó, akit Wilson kénytelen volt vagy inkább akart szolgájául szegődtetni, tette ki a karavánunkat. Ajánlottak nekünk egy tatárt vagy janicsárt, de nem kellett, és egy pillanatig sem volt okunk megbánni, hogy e moeuble (bútordarab) nélkül merészkedtünk a Morea felé. Mint mondtam, február 1-re volt kitűzve az indulás. Mily nagy volt azonban csalódásunk, amikor Lorenzo egyszeriben rosszul lett, és másnap meghalt. – Míg eltemették és minden dolgát elrendezték, eltelt néhány nap, és már február 3.-a volt, amikor a Lord Ruthvennél⁴⁸² elköltött szerény ebéd után este 10 óra tájban, igen pompás és enyhe időben elhagytam Athént, hogy az éjszakát Pireus kikötőjében egy kolostorban töltssem. Bár teljesen egyedül voltam Athénban, és a hajdani nagyság sok emléke, és az én oly csúful eltöltött ifjú éveim összehasonlítása azokéval, akik oly dicsőségesen végezték e szent földön, ahol voltam, igen szomorú gondolatokat keltett bennem, mégis tompa fájdalmat, érthetetlen ellenkezést éreztem, amiért elhagyom ezt a helyet, mintha soha többé nem találhatnék sehol ilyen derűs, nyugalmas eget. Így van ez, ha az ember már nem örülni annak, hogy visszatér hazájába az övéihez. Nincs olyan hely, amelytől szívesen válna meg az ember, és egyetlen megérkezés sem örömdetes, hanem minden nap egyforma szomorúan telik, és örülünk, ha az éjsza-

ka az álom feledésébe ringat bennünket. Micsoda rossz szellem az az ember, aki meghasonlik önmagával, akinek egy soha jóvá nem tehető bűn kimondhatatlan fájdmában vérzik a szíve, aki egy szelíd, holdvilágos éjszakán mintha sötét fellegként ugratna tova vad paripán; minden oly nyugodt körülötte, csupa békés mennyei harmónia, csak ő vív görcsös küzdelmet önmagával. Ti boldogok, akik a kedves planéták halovány sugaraival szoros szimpátiát érezhettek, és kebleteket csupán csendes, halk vágyakozás duzzasztja boldog napok sejtelve felé. Álmodjatok boldog ábrándképeket, ó, ti, kedvesek.

Így távoztam Athénból, és ismét úgy találtam, mélyen átéreztem, hogy mindig szörnyű megválni egy olyan helytől, mely korszakot alkot életünkben, és ahová valószínűleg mégsem térünk vissza többé életünkben. Mintha csak azt hallanám, hogy egy tompa, ijesztő hang folyton így szólongat a Hádesből⁴⁸³: „Vándor, végy búcsút e helytől, mert földi maradványaidat bizony por nélkül fogja a lég távoli tartományokba széthordani, mielőtt ezeket a bájos völgyeket, ezeket a hófödte hegyeket még egyszer megláthatod.” – Ez a gondolat, bíz'isten, szorongást kelthet egy derék *földműves*ben, kiváltképp egy szép éjszakán, mikor az ember elmerülhet tekintetével a tündöklő csillagok miriádjaiban, és Isten mindenhatóságát csodálva megborzong a halál képétől – mert ugyan hová tűnik a kicsiny lélek e végtelen terekben? Egymásra találhatnak-e ott azok, kik szeretik egymást?

Landschulz és Ender reggel mentek Pireusba. Elliot elkísért engem és Wilson, és 1 óras út után értünk a görög kolostor nagy zárt kapujához, amelyet nagy robajjal nyitottak ki. Ama két úr már elnyújtózva és eszméletlenül hevert disznók gyanánt Morpheus⁴⁸⁴ karjaiban, a pópák egy csinos kis szobájában, amelyet egy parázstartóval télidőben is igen lakályossá lehet tenni. Ajánlom minden utazónak. Ágyaink egy nagy, hosszúkas teremben, amelynek nem voltak ablaktáblái és ajtói, a földön voltak egymás mellett kiterítve – a kolostor udvarán van a mélabús templom, amelyet egy sötétvörös lámpás világított meg homályosan. Bementem egy pár percre megnézni a hosszúkas Mária- és Krisztus-arcokat. Egy másik sarokban volt elhelyezve éjszakára a bolond Mister Kirmaird, aki lelőtte Lorenzót, szoros mellényt viselt, és másnap Patrasba készültek szállítani. 4 félénk görögöt adtak melléje, élükön a gyáva nyúllal, Demetrio Zoographóval, volt lusta szolgálommal, Themistocles, Alcibiades és Miltiades atyjával. Meglátogattuk amazt is, jóízű álomba merülve találtuk, amelyből a túlon túl ifjú Mister Elliot felébresztette, hogy érzékeny búcsút vegyen tőle, aki gyűlöli őt, szóba se akart vele állni, hanem csak esdeklőn arra kérte olaszul, hogy hagyja békén heverészni. Kellemes idő volt, és én nem voltam álmos, megláto-

gattam hát Themistocles ismert sírját,⁴⁸⁵ és némán és mereven álldogáltam előtte. – Gyorsan eltelt az éjszaka, Mister Elliot azonban, a cambridge-i akadémia tagja, reszketett, mint a nyárfalevél. – A reggel, mint 300 másik az attikai földön, derűs és enyhe volt. Reggelink tejből, csokoládéból és a Hymethus-hegyről⁴⁸⁶ való mézből állott. Fogadtunk egy másik bárkát, és 4 lusta göröggel kiveztünk, hogy utoljára lássuk az életben az Acropolist, a háttérben a fekete Pentilicussal⁴⁸⁷ és a hófehér Cytheronnal!⁴⁸⁸ A Solóntól⁴⁸⁹ gyönyörűen megénekelte Salamisz⁴⁹⁰ elmaradt jobbra, a Cap Soster⁴⁹¹ mély sírjai balra, ahol arra rendeltetem, hogy néhány ősrégi csontot a levegőbe szórjak!!! – Egina 20 mérföldre van, és 3 óra felé Nissata⁴⁹² kis szigetétől balra partra szálltunk egy természetes kikötőben, amely Egina szigetéből jelentéktelenebb hajók számára öblösödik ki. Ez a legközelebbi kiszálló hely annak, aki meg akarja nézni Jupiter templomát, amely messziről látszik, és a sziget legmagasabb pontján áll. Egy óra alatt a kikötőből, ahol partra szálltunk, kényelmesen föl lehet menni a templomhoz. Szép arányai vannak és dór oszloprendje, mind jellegében, mind nagyságát tekintve olyan, mint az athéni Théseus-templom, mindössze annyi különbséggel, hogy a Jupiter-templom oszlopainak talpzata van, amazéknak pedig nincs, és hogy amannak a köve hitvány, emezé viszont remek – a Pentilicus kőbányáiból való márvány, amazé csak szilárd fehéres homokkő. Furcsálltam, hogy sehol sem találok Mister Cockerell ásatásainak nyomait. Minden olyan mozdíthatatlannak és viharvertnek tűnt, mintha több száz év óta teremtett lélek nem járt volna erre. Az oszlopok közül 25 még áll a lábán. Hajdan összesen ... volt. A Stackelberg⁴⁹³ orosz művész által kiadandó műben a legkisebb dimenziók is szerepelnek, amelyek különben korántsem lesznek olyan érdekesek, mint a Minerva-templom, minden szépség és arányosság mintájának hasonló adatai. A templomtól nagyon szép a kilátás, látni lehet a Morea világoskék hegyeit, amelyek könnyedén és kecsesen emelkednek ki a tenger sötétlő hullámaiból. Sok szigetet is ki lehet venni az Archipelagusban. Miután Ender készített egy kis vázlatot az időjárás viszontagságaitól erősen megrongált templomról, eleredt az eső, és elindultunk visszafelé, hogy még világosságban érjünk Egina helységbe, amely a sziget keleti oldalán fekszik. Időközben késő lett, mert önkénytelenül oly soká tartózkodtunk a kis szigeten, amellyel egykor az athéniaknak úgy meggyűlt a bajuk. Gyakran néhány ember is elég, hogy egy nép halhatatlan magasságba emelkedjék. De akár ezer év is kevés lehet, hogy egy nemzetet olyan kedélyre hangoljon, amely fölemelheti, és az olyan *férfiak* becsülésére tanítsa, amilyeneket a görögök magukénak mondhattak. Nevelésnek, ízlésnek és

divatnak kell mindenekelőtt az embereket oda eljuttatni, hogy *az életet ne tartsák túl sokra*, mert csak az a nemzet képes az összes többi fölbe emelkedni és a szolgaság jármából megszabadulni, amely föl tudja áldozni a dicsőségért és a szabadságért a legnagyobbat, a földi boldogságot és az életet. Magába Eginába nem akartunk elmenni, mert az volt a tervünk, hogy *jó széllel* Egina szigetére vitorlázunk, majd innen nyomban tovább Epidaurusba,⁴⁹⁴ a Moreára, ahonnan szárazföldön mentünk volna Corynthba, de közben teljesen elült a szél, és az evezés olyan lassan ment, hogy az éjszakát Egina közelében kellett töltenünk, kiváltképp, amikor az égboltot sötét felhőzet borította el, és nincs ember, aki képes lenne egy görög hajóst rábeszélni vagy rákényszeríteni arra, hogy bizonytalan időjárás mellett a tengeren töltsön egy éjszakát. Miután hajósainak megtudták, hogy Eginába nem is akarunk elmenni, azt javasolták, hogy Nissata szigetén egy kis kolostorban töltsük az éjszakát. Ezt elfogadtuk, és kis idő múlva a 4 hold nagyságú sziklaszirten voltunk, ahol egyetlen lélek sem lakik, és kecskék legelnek. A klastrom egy két lónak elég istállóból és egy kb.10 főt befogadó kápolnából áll, amelyben egy búsan merengő lámpás égett. Sem ajtó, sem ablak. Egész romantikusan festett, de inkább úgy láttuk jól, hogy csak evezünk tovább, bár éjfélre járt. Nemsokára már szakadt az eső, és kora reggel lett, mire csuromvizesen és törődötten Eginába értünk, mely helyet most már semmiképp sem tudtuk elkerülni. Bájos ennek az eléggé jelentős helynek a látképe, a várostól és a kikötő bejáratától balra egy kiszögellésen a nagy Venus-templom egy oszlopa látható. Egy raktárban szálltunk meg, tüzet raktunk, és élelmiszerekről gondoskodtunk. Alighogy rendbetettük magunkat, és megreggeliztünk, a görögök akarata ellenére bahajóztunk, és jó breeze-zel⁴⁹⁵ tovább vitorlázunk. Mindössze néhány angol mérőföldnyire távolodtunk a kikötőtől, amikor megszűnt a szél, és megint bőrig áztunk. A hajósok követelték, hogy forduljunk vissza. – Ráértünk, hogy megnézzük a Venus-templom egy-egy oszlopát, az egyik áll még, a másik a földön hever, egyébként egyetlen kő sem maradt a templomból, valószínűleg a nagy, szilárd éginai házakhoz használták fel őket, van belőlük jó sok. Roppant méretűek az oszlopok, a kő ugyanaz, mint a Jupiter-templomé. A többi épület közt feltűnt nekem egy úgörög templom, amelynek kialakításában a jó ízlésre való *gyenge törekvés* jeleit lehet észrevenni. Belül 12 dór oszlop található, négyszögletes fővel. „Valami köztes dolog Isten és ördög közt”. Embert 2 hydriótán kívül, akik útban voltak Athénba, nem láttam, per loro salute, e per godere della reduta della citta de' lori *Antinati!* (...?) Mikor ezt mondták, nem tudtam magamba fojtani a nevetést, és mindjárt eszembe jutott az

újperzsa bérszolga története, aki másodsorra már vonakodott elmenni a marathóni csatamezőre, hogy megkímélje magát attól a fájdalomtól, amelyet az első alkalommal olyan mélyen átértzett, amikor gazdája, egy fiatal angol diák kegyetlen módon magával vitte arra a mezőre, ahol őseit Miltiades oly irgalmatlanul megfutamította.

Délután, miután elvonult egy fortunato (forgószél), rábírtuk matrózainkat, hogy ismét vonják fel a vitorlákat: és egy hosszú, 7-8 órás, kétes hajóút után horgonyt vetettünk az 5 sziget (Pente Nissia⁴⁹⁶ vagy Diaporía) egyik kikötőjében, amelyek mind lakatlanok és beépítetlenek. Kellemetlen nedves idő volt. Kiszálltunk, tüzet raktunk, puncsot ittunk, és türelmesen lefeküdtünk túlságosan szűk bárkánk vizes köveire, amelyeken kintartottunk, míg reggel 6 óra lett, február 6-án. All Wisdom⁴⁹⁷ ez alkalommal ostobán, gyámoltalanul és csalódottan viselkedett: és újra meg újra visszatérek ahhoz a tételelemhez, hogy nincs a világon esetlenebb, mint egy ex professione (hivatásos) tudós. – Jó reggeli szelünk volt, de csakhamar megváltozott az idő, beborult és esni kezdett. A látvány ezáltal teljesen tönkrement. Letettünk szándékunkról, hogy Epidaurusba menjünk, és ott megnézzük Polignotus⁴⁹⁸ színházát, és már csaknem nyugovóban volt a nap, amikor megérkeztünk Corynth kikötőjébe, vagy scalájába.⁴⁹⁹ Jól láttuk Salamist. Gerania⁵⁰⁰ magaslatait és a Megaride-környéki Skiron-féle sziklákat a felhők és a köd miatt nem tudtuk kivenni. Mielőtt [valószínűleg Isthmos⁵⁰¹]-be értünk, kiszálltunk, mert a bárka csak lavírozni tudott, és szép vidéken egy angol mérföldnyit gyalog mentünk, mielőtt megérkeztünk. – Könnyűszerrel találni itt lovat, öszvért. Én és Wilson előrevágtattunk, hogy másnapra megrendeljük a lovakat Corynthyban, amit csak napnyugtáig lehet elvégezni, mert utána a törökök házaí zárva vannak, ők maguk pedig a hozzáférhetetlen háremben. Egészen közel a kikötőhöz néhány Cyklops-követ találtam, és Corynt felé menet annak a csatornának néhány roppant méretű maradványát, amellyel össze akarták kötni a Saronisi- és Aliconisi tengert⁵⁰² – erről felvilágosítást ad Sir William Gell *Itineraire of the Moreá*-ja. A két ló, amelyen ültünk, egy molnáré volt, aki kezdetben gyalog követett bennünket, és retentő lármát csapott, mikor kifogyott a szuszából, mi pedig egyre gyorsabban lovagoltunk. – A corynthi acropolis már messziről látszik, mert nagyon magas van és a város egész környéke és fekvése szép együttest alkot, és egyetlen szégyenfoltja sincs. Körülbelül 5 angol mérföld távolságra lehet. Volt egy levelünk egy göröghöz, aki azonban épp Argosban⁵⁰³ volt, és elég sokáig eltartott, míg megtaláltuk a hűséges Michelit,⁵⁰⁴ aki időközben talált és előkészített számunkra egy tiszta és kényelmes házat.

Hamar eltelt az este a málhánk szétoasztásával. A nehezét Krebs és Johann viszi el, mi 4 könnyen szállítható ágyat, egy teás és egy kávékannát és egy rostélyt vettünk magunkhoz. Összes ruhaneműnk 2 kis iszákba pakoltuk, összes könyvünket egy kicsibe. 3 málháslovat vettünk, amelyeket egészen könnyen rakunk meg: mindenekelőtt erre kell ügyelni, hogy ne terheljük túl egy-egy lovat, mert különben rengeteg baj érheti az embert. Jól az eszünkbe vésendő szabály az is, hogy a pakolás idején viselkedjünk türelmesen, mert ha túlságosan siettetjük a surgít,⁵⁰⁵ és nem hagyunk neki elég időt, biztosak lehetünk benne, hogy útközben 3-4-szer meg kell majd állni, ami esőben különösen kellemetlen dolog. Ezen a 3 lovon kívül nekünk még 7 kellett, a surgiknak 2. Összesen 12. – Azonnal hívtam a postamestert, aki véletlenül görög, és sok kitűnő lova van, és azt mondtam neki, hogy olyan fermánom van, amely kemény szavakkal parancsolja meg, hogy mindenütt ingyen lovakkal lásanak el, én azonban egyáltalán nem ezt várom, minden másnál többre tartom a méltányosságot, és akkor most megkérdezem tőle, mennyibe kerül egy ló Argosig? – Ha kérését nem sokallom, nyomban kifizetem neki az árat, de ha igen, megyek egyenesen az agához, aki rákényszerítheti, hogy ingyen adja oda nekem a 12 lovat. – Valójában egyáltalán nem volt a Moreára érvényes fermánom, és e csselfogáshoz csak azért folyamodtam, hogy a görög postamester ne kérjen túlzottan magas árat. Sikerült is, és másnap igen jó lovak álltak olcsó áron rendelkezésünkre.

[1819. február 7.]

7-én reggel korán ki az ágyból, és megpróbáltuk megmászni az Acropolist, ahol a festő Lusierin⁵⁰⁶ kívül eddig még nem járt ember. De letettünk róla, mert a magaslatnak, amelyre a török citadella épült, már a feleútján olyan pazar a kilátás, hogy a tetejéről sem lehet különb. Látszik mind a két öböl, a Parnass,⁵⁰⁷ Gerania mellett – ez a kilátás a Moreában látható legszebbek egyike. Corynt sokkal kisebb város, mint Athen, szétszórtan és hosszan terül el, mint egy magyar mezőváros. A kikötő, ahol az ember az Éginai-öbölben hajóra száll, mint mondtam, 5 angol mérföldnyire van Corinthytól, és a neve [valószínűleg Isthmos], a másik kikötő viszont, amely a Lepantói öbölhöz szól, csak 1 ½ mérföldnyire, és a neve [valószínűleg Lachaion] Az előbbiben áll néhány ház, és itt éjszakázni is lehetne. A másikban nem voltam. – Miután megreggelizünk, elmentünk megnézni a Temple des Arts-t (a művészetek templomát). Ebből a templomból megfennmaradt 7 vaskos oszlop, amelyek egy hárem kertjében állnak. Hogy jobban láthassuk, bementünk a legközelebbi ház udvarába, nem tudva, hogy az egy hárem. Alighogy megpillantott

egy kisfiú 3 nagy fehér kalapot és egy skót medvebőr süveget, tüstént éktelen ordításra fakadt, és az ismerős „haide”⁵⁰⁸ kiáltással fenyegetett meg bennünket, mivel azonban mi zavartalanul nézelődtünk, Ender pedig rajzolt tovább, előhívott egy öregembert, aki láthatólag igencsak elbámult, hogy mi ilyen nyugodtan időzünk egy háremben. Szerencsére nem volt felöltözve, és amíg rendbetette magát, hogy lejöhessen a lépcsőn, nem volt tovább maradásunk. – Corinthyról bővebben Barthelmy⁵⁰⁹ és Gell műveiben. – Végül tovább mentünk, és nemsokára Nemeába⁵¹⁰ értünk. Távolságokról és mindarról, amit útközben láttam, nem mondok semmit, mert e percben nincs időm Sir William Gell *Itineraire*-jét ide másolni, mint útitársaim szokták. Ender kis híján egy szakadékba esett a lováról. A szűk nemeai völgyben, ahol a corynthi játékokat tartották Hercules⁵¹¹ tiszteletére, mindössze 3 oszlopot érdemes megnézni – minden egyéb nagyon kétes és homályos, és a színházból már csak nagyon kevés látszik. Úgyszólván semmi más, csak a hegynek a kövek vájta formája. Innen a legborzalmasabb köves-sziklás talajon visz az út a Corynthból Argosba vivő főútra. Jóindulatú surgink elvitt bennünket a mycenei⁵¹² romokhoz, amelyek a koruk miatt valóban a legérdekesebbek egész Görögországban. Az Átreusok állítólagos kincsházában nagynehezen tüzet raktam. – Gell egészen pontos. – Késő volt már, mikor Argosba érkeztünk, és a végső galopp szemlátomást rettentően kifárasztotta a γερων [valószínűleg vezetőt]. Egész jó és rovaroktól mentes házban aludtunk.

[1819. február 8.]

8-án reggel el Argosból. Mantineába⁵¹³ akartunk menni, de az teljesen kiesik az útból, és legalább 2 nap kell, hogy megtehesse az ember ezt a kirándulást. A képzelhető legmeredekebb, legzordabb hegyi utakon. Hogy elmenjünk Tegeába,⁵¹⁴ amely csaknem 3 angol mérföldnyire esik az úttól balra, már késő volt, így kénytelen-kelletlen, minden érdeklődés nélkül, jó későn és fáradtan Tripolitzába⁵¹⁵ tértünk be. – Tegea síkságon fekszik, és érkezésünk előtt néhány nappal olyan nagy esőzés volt, hogy sajnos gondolni sem lehetett arra, hogy letérjünk egy mellékútra. Volt ugyan ajánlólevelünk Tripolitzába, de a házat, ahová készültünk, dohányzó törökök egész bandája tartotta megszállva, és csak elég keservesen sikerült egy másik szállást találni a szomszédságban. Alighogy letelepedtünk a házunkban, látogatóba érkezett hozzánk a Tripolitzában székelő fenséges moreai pasa háziorsosa, akinek sárga képén és olaszos kiejtésén igen jót mulattunk. – Már másnap tovább akartunk menni, de mivel az öreg pasa parancsa vagy engedélye nélkül nem lehet postálovakat kapni, kénytelenek voltunk a másnapi útra Mistráig⁵¹⁶

lovakat bérelni, egyenként 12 piaszterért. Ámde másnap reggel már nem volt szükségünk rájuk, mint az alábbiakból majd kiderül, és a 25 piaszterrel, amelyet foglalóul adtam, kvittek voltunk. Aznap este ugyanis Wilsont hívatta a pasa, hogy megmutassa neki a vén lábát, amelyet fél éve eltört. Én nem mentem vele, de csakhamar értem jöttem, mert senki sem tudott Wilsonnal beszélni, aki az angolon kívül nem beszél semmilyen más nyelvet. A pasát egy ágyon fekve a földön találtam, Mister Wilson pedig fesztelenül járkált föl-alá a szobában és füttyörszett. Mihelyt megérkeztem, elkezdődött a beszélgetés 4 tolmács útján: Wilson angolul szólt hozzám, én ezt olaszul adtam tovább egy görögnek, a görög görögül a pasa főkomornyikjának, aki aztán törökül fordult az öreg vezírhez. Emez hosszúra fogta az unalmas monológját, és már későre járt, mikor elbúcsúztak tőlünk. A palota egy magyar csárdához hasonlít, és faépítménye és sáros udvara a mi mocskos juhaklainkra emlékeztetett. Ha az ember össze akar hasonlítani egy jómódú embert Törökországban és mifelénk, elég csak a lakásukat egybevetni! Akkor senki fia nem fog igazat adni azoknak, akik irigylik a törököket, amiért azok megtehetik, hogy nyugodtan heverésznek vagy üldögélnek egyhelyben, és egész nap szívják a dohányt.

[1819. február 9.]

9-én a gyalázatos esős idő miatt Tripolitzában maradtunk. Ismét meglátogattuk a pasát, aki *zenei akadémiával* tisztelt meg bennünket, melytől minden farkas a pokolba szaladt volna. Ender lerajzolta a vén ábrázatát, és kaptunk tőle egy bujurdit egész moreai utazásunkra, amely nagyon jókor jött, és nélküle ezernyi kellemetlenségbe keveredtünk volna. Ender lerajzolt egy egész török társaságot, amelyet házigazdánk, aki szintén török, hozott a házba. Miután bort és kosztot kértek ezek a fickók, és fejenként még 3 piasztert is kunyeráltak, végre elmentek, de mindig újabbak jöttek, és alig tudtuk lerázni őket. Mikor már tiszta volt a levegő, és olvasásba mélyedtünk szobánkban, egy tagbaszakadt török lépett be egy szerencsennel, és látni akarták a képeket. Mihelyt felismerték ismerőseiket, olyan harsány és féktelen hahotázásra fakadtak, mintha ennél nevetségesebb dolog nem volna a világon, és levetették magukat a földre, hogy jól kikukorékolják magukat. Csodálkoztunk, és ámulattal néztük ezt a viselkedést, de végül bennünket is magával ragadott, és velük nevettünk. De a törökök mindig nevetnek, ha ismerőseik képességét meglátják: mintha ezáltal túljártak volna az eszükön. – Küldtem egy kaleidoszkópot a pasának, és elkérettem a kahukját,⁵¹⁷ hogy Ender lerajzolja. – Az orvos története túl hosszú, de jó, megjegyzem fejben. – Wilson az öregnek zuhanyt rendelt, és

járt a háremben, ahol *egyáltalán* semmit se látott, de olyan undort érzett, mint az árnyékszéken! – Ennyit Tripolitzáról, minden egyéb benne van a könyvekben. Holland⁵¹⁸ nem sokat ér, mert abban az évszakban járt ugyan itt, mint mi, de úgy eltévedt a havas hegyek közt, hogy elfelejtett naplót írni, és örült, hogy épkézláb szabadult! – Egyéb kérdések között, amelyeket Wilson a pasához intézett, és amelyeket nekem kellett tolmácsolnom, szerepelt az is, hogy egész éjszaka nyugodtan fekszik-e. NB. az öregúr a háremben alszik – mire ő önkénytelenül elmosolyodott. But tell him he shall not f... his girls at all just in this moment (De mondja meg neki, hogy jelenleg egyáltalán ne b... egyik lányt sem.).

[1819. február 10.]

Február 10-én távoztunk Tripolitzából, miután a török, a házigazdánk pokoli lármát csapott, amiért csak 10 piasztert akartunk adni neki. Mivel azonban a finom muzulmán becsapott bennünket, egyáltalán nem hagytuk magunkat zavartatni a lármázásától, hanem elintéztük 5 piaszterrel. – Egy tatár, aki a postalovakkal a házunkhoz jött, szintén baksist kért, ami egyáltalán nem járt neki, és méltatlankodva távozott, mikor Zimmermann útján egy rupiát ajánlottam föl neki. A postamester, aki a lovanként kapott 5 piaszterrel elégedettnek látszott, mivel tisztában volt vele, hogy ingyen kellene adnia őket, egy málhás lóval csapott be bennünket, amit nem vettünk észre, de aminek később az a kellemetlen következménye lett, hogy a málhánk 3 órával később érkezett meg, mint mi. Tripolitzától Mistráig hosszú az út, és amíg Krabutáig el nem ér az ember, érdektelen is minden, de ez utóbbi helytől kezdve gyönyörűségein kinyílik a táj, és megpillantja az ember Mistrát a megművelt és hóborította Teygetos⁵¹⁹ tövében. Azt hiszi, már egész közel van hozzá, az út azonban a végtelenségig elhúzódik, és már jó késő volt, amikor holdvilágnál megérkeztünk Demetrio Manusaki kényelmes házához. Brussára és Magnésiára emlékeztetett a vidék, azzal a különbséggel, hogy a Teygetosz mintha még karakteresebb lett volna, mint az Olympus és a Sypillus,⁵²⁰ ehhez azonban nagyban hozzájárulhatott a hó is, amely ebben az évszakban természetesen bőségesen ellepte e spartai hegység zord bérceit. Miután jókora tüzet raktunk, megsütöttünk egy csirkét, és megittunk egy üveg retsina-bort, a leghítványabb fajtából, vártunk még 2 óra hosszat, mivel azonban Zimmermann és Januario, a szabó nem érkezett meg a málhával, a házigazdánktól kértünk néhány takarót és párnát, és Wilson a meleg kandalló egyik oldalán feküdt, én Enderrel egy takaró alatt a másikon, miközben Landschulz, megint átadván magát a kétségbeesésnek, hogy az ágya nélkül kell

eltöltenie az éjszakát, gyámoltalanul és merengve a tűz mellett üldögélt, míg nem a házigazda fia hozott neki is párnát és takarót, lehúzta a csizmáját, és álomba ringatta mint egy beteget, vagy mint egy karonülő kisdedet. – Ez a férfi olyan, mint egy újszülött gyermek, a természet leggyámoltalanabb teremtése, aki mosdatlanul és lomposan is el tudja szavalni fekete frakkban az *Iliást* és az *Aeneist*. A fekete kabátja, amely soha le nem kerül imbolygó válláról, hanem nappali vállalkozásaira ugyanúgy elkíséri, mint éjjel a dunyha alá, gyakran megnevetet engem és Wilsont, amint a mosdatlan mancsai és fülei és a borotvátlan álla néha az étvágyunkat rontja el reggelinél és ebédnél. – Megjött végre Zimmermann, miután a málháslovak egyike többször felbukott, és kis híján kilehelte halandó lelkét. – Felkeltünk, ettünk még egyszor, és aztán jót aludtunk saját ágyunkban.

[1819. február 11.]

11-én Mistrában maradtunk, hogy megnézzük az egészen közeli spartai romokat. Erre a kirándulásra elkísért bennünket a házigazda fia, akit Lord Aberdeen⁵²¹ és Bartholdy⁵²² mistrai tartózkodásuk alkalmával tréfából „Lükurgosz⁵²³” nevezett el, pedig ő ennek az ellenkezője, és nyugodtan hagyta, hogy én néhányszor „asino”-nak (szamár) nevezem. – Sparta romjai nagy kiterjedésűek, de sok-sok kövön és a tisztán felismerhető formában fennmaradt színházon és hyppodromon⁵²⁴ kívül nem látni mást. Az [valószínűleg Eurotas]⁵²⁵ a város északi oldalán folyik, és teljesen jelentéktelen, még a mi Rábánkhoz sem hasonlítható. Nem volt valami nagy művészet a spartai lányok részéről, hogy át tudták úszni ezt a folyót. Az sem volt valami nagy dolog, hogy az ifjak egész télen meztelenül jöttek-mentek, mert elképzelni sem tudjuk, milyen enyhe itt a levegő. Egy török villa, amelyet ciprusok vesznek körül, igen csinos látvány, és éles kontrasztot alkot a spartai romokkal szemben! Azt az egyetlen észrevételt tettem itt helyben, e különös nép országában, hogy fel nem foghatom, a szokások és főleg az ifjúság nevelése terén miért nem követik egyetlen országban sem a lacedemoniakat⁵²⁶ legalább annyira, amennyire századunkban lehetséges volna. Hiszen ki tagadná, hogy földi boldogságunk többnyire erkölcsi és testi nevelésünktől függ – az előbbtől az, hogy *soha ne álmunkban cselekedjünk*, és mindig legyünk felkészülve arra, hogy a sors véletlene váratlanul útját állhatja boldogságunknak, az utóbbtól pedig, hogy egészségesek és erősek legyünk, és ennek nagyszerű érzetét késő öregkorunkig éltsük magunkban. *Merő véletlen*, hogy most egy éber pillanatban belátom, életemnek 10 esztendejét mély álomba merülve töltöttem el, és odaveszni látom mindenestül egészségemet is. Miután Ender

néhány óra hosszat a tájat kissé felvázolta, Slavo Chorisba, a régi Amyclába⁵²⁷ mentünk, ahol vettem egy követ 2/4 lóval. [?] Visszafelé a Teygetos mentén lovagoltunk, át a Mistrához egészen közeli falun, Paronicon,⁵²⁸ ahol egy felirat miatt le kellett szállnunk, de kiderült róla, hogy modern. Mindenesetre e helység fekvése oly festői, amelyet valaha csak láttam. A sziklák, amelyek szinte befednek egy csinos, szellős török kávéházat, egy sziklahasadék, amely mélyen benyúlik a Teygetosba, és amelyből tajtékozva zúdul elő egy bővizű hegyi patak, és a mérhetetlen nagyságú platánok, amelyek vízzel teli medencékre vetnek örök árnyékot, eszményképét adják egy olyan helynek, ahol szívesen élédegélnék. Egy tájképfestő boldogan eltölthetne egy évet ezen a spártai vidéken, és gazdagon megrakodva térhetne haza. Mistrában magában egy szarkofágon kívül, amelyet Ender lerajzolt, és amelyben vizet gyűjtene, nincs semmi látnivaló. Elvezettek bennünket egy másik szarkofághoz is, ez azonban semmi figyelemre nem érdemes. – Wilson gyógyította a bardanióták öreg főnökét, akik közeli rokonai a maniótáknak,⁵²⁹ és egy fejevertelen frankot szívesen megfosztanak vagyonuktól és életüktől.

[1819. február 12.]

12-én Mistrából el. Igen szép volt a környék, a nagy ciprusokat nem tudtuk megnézni. – Gell más úton járt, mi végig az Eurotas medrében maradtunk. Az úttól balra találtunk némely maradványokat, amelyeket Gell nem említ, és amelyeknek Pausaniasnál⁵³⁰ még nem tudtunk utánanézni. E romok modern nevét sem sikerült megtudnunk, mert surgink részeg volt, és nyugodtan aludt tovább azután is, hogy Wilson jó alaposan pofon csapta. – Árkádiát mindig is olyannak képzeltem, amilyen az út Mistrától Leondariig.⁵³¹ Zöldellő fák, források és szelíd dombok. Leondari egy rendetlen török falu. Jól ment a lovaglás. Feltűnt a bazár. A házuk viszont igen rossz.

[1819. február 13.]

13-án esőben indultunk el Leondariból. Tinanóban, az Epaminondas által építtetett régi Megalopolisban⁵³² Gell nem járt. Haller⁵³³ ellenben két hétig tartózkodott itt. Sok szép és nagy rom található itt, pompás város lehetett ez, amelyet Epaminondas a lacedemoniakkal dacolva építtetett. Sok oszlop és rombadólt templom. Óriási színház. Rajzolt térképem van. – Kétszer keltünk át az Alpheuson.⁵³⁴ Csakhamar Kariténába⁵³⁵ értünk, miután egy boltíves velencei hídon átkeltünk az Alpheuson, amelynek 3 más modern neve is van. Kariténá szétszórtan helyezkedik el sziklákon; kitűnő házat kaptunk, és bámulatba ejtettük görögjeinket

toalettünkkel. De még inkább könyveinkkel és puncsunkkal Meg kellett látogatnom a vajdát, hogy gátat vessek a postamester méltánytalan követeléseinek. Ez sikerült is.

[1819. február 14.]

14-én korán elhagytuk Kariténát, és málhánkat, lovainkat egyenesen Fanariba⁵³⁶ küldtük, ahol van posta is, és útba ejtettük Bassae⁵³⁷ templomát, ahol egykor Gropius és Veli pasa is megfordult. Andruzzina⁵³⁸ következik, amely egy órára van Fanaritól. A surgi, aki a templomhoz kalauzolni készült bennünket, és jóindulatúnak látszott, azt tanácsolta, hogy Andruzzián át menjünk a templomhoz, és ugyanarra jöjjünk vissza, mert az egyenes úton télen nem járható, ő nem is ismeri, és valószínűleg eltévedne rajta. Mi azonban elvetettük ezt a javaslatot, és az egyenes utat választottuk, és ezt is tanácsolom mindenkinek. Elindultunk hát ezzel a surgival azon úton, amelyet senki sem ismert közülünk. Miután jó darabot megtéve már elég magasra értünk, találkozunk egy öregemberrel, akit szerződöttünk 10 piaszterért kísérrőnknek. Csaknem érintettük Ambellonát⁵³⁹ – Skitro⁵⁴⁰ a híres Apolló-templomhoz legközelebb eső hely. Olyan idő volt, hogy semmit sem lehetett látni, az út pedig kecskebakoknak való. Landschulz és Ender halni készülődtek, és se nagyon emlékszem, hogy mikor volt hasonló napom. Wilson a kezében esernyőt tartva lovagolt egész idő alatt, Landschulz hátracsúszott a lova farkára, Ender pedig gyalogolt. Végül, miután éjszaka eltévedtünk, és mély hóban kerestük az utat, keserves 14 óra után megérkeztünk Fanariba, ahol embereink elég jó szobával, nagy tűzzel és jó levessel vártak bennünket az aga házában. Mihelyt meglátuk ezt a sok kényelmet, rögvést elfelejtettük mindazt, amit kiállottunk, de a veszteséget amiatt, hogy ilyen förtelmes volt az idő, még sokáig fájlalni fogom, mert a templom olyan fenséges helyen van, hogy a kilátás egyike lehet a legszebbeknek egész Görögországban, és annyiban más is, mint a környéken, hogy a hegyeket köröskörül pazar erdőség borítja. – Az út időnként meghökkentő volt, és *csodálkoztam*, hogy a régiek vajon hogyan tudták felszállítani a köveket a templomépítkezéshez. A művészek, akik megtalálták itt a *kincset*, amely most a trónörökös tulajdona, és amelyet Wagner elég rosszul rajzolt le, alig tudták elvinni innen a szoboralakokat.⁵⁴¹ Nyáron Árkádiának ez a része igazán természetfölöttien szép lehet. Átkeltünk a Diatorti-hegyen,⁵⁴² ahol kecsketejen nevelték a gyermek Jupitert, miután idehozták Kréta szigetéről (Barthelmy). A vajda, akivel másnap találkoztunk, csodálkozott azon a kiagyalt áron, amelyet a trónörökös a templom szobraiért fizetett, és hogy reggeli előtt mindennap megszemléli őket. – Emberei egész éjjel egy szomorú

kis mandolinon játszottak. Csinos albánokat láttam, de félig leborotvált hajukkal nem tudtam mit kezdeni.

Némelyek frappíroztak sápadt arcukkal és tömpe orukkal. Wilson úgy vélte, nagyon hasonlítanak a kínaiakra. Szűk vállak, lapos arcok, de remek lábak és bokák. – A kis gitár, amelyen egész éjjel játszottak, édesdeden álomba ringatott.

[1819. február 15.]

15-én esőben hagytuk el Fanarit. De meg kell még jegyeznem, hogy szembeötlő bizonyosságát kaptuk, mi a különbség a törökök és a görögök között. – A posta Fanariból csak Arkádiába megy (ez egy tengerparti hely), és a török postamestert nem lehet arra kényszeríteni, hogy lovait odaadja Gastuniig,⁵⁴³ mely út különben több, mint 18 órá. Felmutattuk neki a moreai pasától kapott bujurdit, de válaszul a szultán fermánjával állt elő, amely a fentieket mondja ki. Mivel nem tartozott nekünk semmivel, egyezkednünk kellett vele, és a postamester diszkréciójára hagyatkoznunk, akit magamhoz kérettem. „Az itteni vajda 15 piasztert ad egy lóért Gastuniig, ha szüksége van néhányra, de önnek 18-at kell adnia, és ne is alkudozzék, mert nem fogja 17-ért megkapni!” Ezt mondta, és meglepődtem méltányosságán. Egy görög hasznat húzott volna szükségünkől, és legalább 40 piasztert kért volna, mint volt rá példánk. A különbség a török és a görög között olyan, mint az úr és rabszolga között. – Az éjszakánk jól telt, és oly nagy kimerültség után, frissítőn. Sajnos beesett az eső az ágyunkba, és hideg fürdőben ébredtünk.

Gastuni 18 órára van Fanaritól. Ha az eső nem tette volna tönkre az utat, jó lovakon és sima úton 12 óra alatt meg lehetne járni az egészet. Kezdetben hegyek között vitt az út, aztán lassanként kijött közülük. A lovaink nagyon rosszak voltak. 6 óra múlva *Mundritzába*⁵⁴⁴ értünk, ahol csak törökök laknak, és állítólag van egy nagyon jó hán. Korán volt még, hogy itt maradjunk, tehát úgy döntöttünk, hogy továbbmegyünk *Krestenáig*, ahol csak görögök laknak, bár összes málhánk beleesett már a vízbe. 2 óráig tartott az út *Kaestenáig*,⁵⁴⁵ ahol kereken elutasítottak bennünket, és felbőszített egy görög, mert flegmán néhány száz paráját számlálta, és ügyet se vetett karavánunkra. – Két surgink tanácsára továbbmentünk, és egy keserves óra múlva, esőben és sötétben, dőglődő lovainkon *Makritzába* értünk. Összetévesztettük ezt a helyet „...”-al, ahová nem is kell elmenni, hogy lássa az ember az olympiai völgyet, mert az jobbfelé egészen kiesik az útból, de Gell ajánlja az ottani aga jó házáért. *Makritzában* egy faházban háltunk meg, amelybe beesett az eső, és minden tekintetben rosszul jártunk vele. Éjjel sűrűn esett.

[1819. február 16.]

16-án viszont kisütött a nap, és lenn a völgy mélyén láttuk megduzzadva zúdulni az Alpheust, és teljes pompájában tárult elénk a tavasz, minden fa virágzott, és a légkör illata és a táj szépsége egészen magával ragadott! Azt hiszem, Arkádiának a Leondaritól Pyrgo⁵⁴⁷ terjedő része nem is fogható semmihez a világon, mert az örökké derült kék ég alatt egyszerre olyan pazarul zöldellő vegetációt élvezhet az ember, amelyet legfeljebb csak Németországban kívánhat magának! – ugyan milyen országban található még ilyen? – Egy óra múlva a 14 házból álló Rassi faluba értünk, amely olyan, mint amilyeneket Kotzebue⁵⁴⁸ ír le Oroszországban. Palaio Fanari, amelyen átvisz Gell térképe, az Alpheustól felfelé van. Ezen Rassinál keltünk át egy kompon, amely csak 3 lovat bírt el. Málhánk NB. az egyenes úton maradt, amelyet Gell nem is említ. Két csapatra oszlottunk. Wilson ment előre, utána én a 2 sápadtarcúval. Az átkelés módja új volt és különleges, de a víz sodrása olyan erős, hogy más módszerről nem is lehetett szó. Felvontattak bennünket a part mentén vagy 50 lépésnyire, aztán rábíztak a hullámokra és az áramlatokra. Wilson remekül átjutott, de mi csaknem zátonyra futottunk, és hosszú szakaszon lesodródtunk. – Olympia völgyében szálltunk ki. Szinte semmi nem maradt fenn, néhány jelentéktelen követ kivéve, maga a völgy azonban, és az egész bájos, kedves vidék a világ legszebb tájai közé tartozik, és ilyen az Alpheus egész folyása mentén. Ezen a minden évszakban jelentékeny folyón sok fát úsztatnak le hajóépítés céljára!

And the soft quiet hamlet where he dwelt
Is one of that complexion which seems made
For those who their mortality have felt,
And sought a refuge from their hopes decay'd
In the deep umbrage of a green hill's shade,
Which shows a distant prospect for away
Of busy cities, now in vain display'd,
For they can lure no further; and the ray
Of a bright sun can make sufficient holiday.⁵⁴⁹

Ilyen táj ez a völgy, és virágoztak a fák, és a tavasz a maga teljes pompájában mutatkozott. Landschulz és Ender, akik a fáradtság, a veszedelmek és a nyeregtől feltört fenekük miatt nem tudták élvezni a fák és a virágok édes illatát, rettentően *vágyakoztak az ígéret bécsi földjére*, ahol, Zimmermann állítása szerint, az 5. emeleten laknak, saját szennyüktől melegszenek, és egész évben sörön, császárhúson és pacalon élnek. – Gell, mint mondtam, más úton járt, Ploka (Floka)⁵⁵⁰ falva túlünk jobbra maradt

el. Palαιο Fanaro, ahol Gell „ουνοζιλος” található, tőlünk jó fél-óránnyira jobbfelől maradt mögöttünk, az Alpheusnak az innenső partján, ahogy a kis térkép mutatja. – Pyrgoba délután 3 órakor érkezünk meg. Heves zivatar jött, mennydörgéssel, de aztán megint kiderült. Olyan szivárvány ívelt át a zúgó Alpheus fölött, amelyet még soha nem láttam. Olyan békésen és szelíden, ahogy a szerelem vigyáz a tébolyra. – Pyrgóban találkoztam egy részeg férfival, akiről, miután ránk akaszkodott, és elmondta, hogy málhánk néhány órája haladt át, megtudtam, hogy honfitársam, a Medveczky családból, amely Árva megyében egy felhőszakadás miatt ment tönkre. Históriaja, és meglepetése, hogy találkozik egy utazóval, aki magyarul beszél vele. – Gastuni még 5 órára volt, az időjárás borzasztó, málhánk pedig előttünk. Egy nyájas görög öregasszonynál maradtunk, ahol levest főztünk magunknak. – A gazdasszony jó ágyakat adott nekünk. A magyar 2 éve van úton, cél nélkül, pénz nélkül, de *kellő adag tisztességgel*, mint mondta, és jó lelkiismerettel. A törökök mindenfelé adnak neki rizst és vizet. – A jó ágyakban annyi bolha és tetű nyüzsgött, hogy éjfél után szikrázó holdfényben tovább lovagoltunk. Hideg volt, az út használhatatlan, a lovaink retentően fáradtak. Én végig gyalog mentem. Missolongiban⁵⁵¹ utolértük a málhát, amely tegnap nem bírta tovább haladni. És végre 7 órai út után nagykeservesen Gastuniba értünk. Landschulz, Ender, málna többször leestek, minden vizes és megviselt. Azt hittem, apámat látom, mikor a tükörbe néztem. Toalett és némi rizs után ismét képes vagyok a legnehezebb dolgokra vállalkozni. Landschulz és Ender nem ismerik ezeket az élvezeteket, és bár nyugodtabban is alszanak, mint én, de az ő buta nyugalmaért és létezésükért nem adnám azokat a pillanatokat, amelyeket előző életemben élveztem és amelyek elviselésére még képes leszek. – Gastuniban jó lovakat kaptunk Patrasig, és 14 órát számítanak az útra. Mister Logathety Chichini, egy jómódú görög házában reggeliztünk, aki elégedetten jó sok teát ivott, perche e una bona cosa per dar' un gentil sudore (mert az jó dolog, üdvösen megizzasztja). Politikáról kérdeztem. Ender és Landschulz zavarba jöttek, amiért nem húzhatták le a csizmájukat, és mert a bőrnadrágjuk már nem fehér. Annak a surginak és „γερον” [vezető]-nek a története, akik utánam akartak átkelni a Csatornán. – 12 óra tájban tovább mentünk, és miután a síkságon egy bájos erdőn gyalog keltünk át, megérkeztünk Ali Chelebibe.⁵⁵² Látni a tengert, és Clarenca⁵⁵³ (Chiarenza) dombját, melyről az angol királyi herceg a nevét kapta.

1819. FEBRUÁR

[1819. február 18.]

18-án indulás Ali Chelebiből kora hajnalban, 3 órakor, hűvös időben, jó lovakkal, csak egy surgival, és 7 órakor érkezés Patrasba. Az út nyáron, egy kis homoktól eltekintve, a very good racing turf (nagyon jó lóversenypálya). Mister Zanini,⁵⁵⁴ aki még ágyban feküdt, nagy ceremóniával fogadta a „principé”-t.

JEGYZETEK

A neveket és földrajzi neveket úgy közöljük, ahogy Széchenyi eredeti, német nyelvű naplójában szerepelnek, kivéve a nyilvánvaló elírásokat, tévedéseket. Mai alakjukat vagy magyarázataikat a jegyzetek adják meg. Ugyancsak kivételt képez néhány közismert földrajzi név, amelynek mai formáját használjuk. Ezek: Boszporusz, Egyiptom, Konstantinápoly, Korfu, Kréta, Szíria, Szmirma, Trieszt.

- ¹ Kikötőváros Olaszország délkeleti részén a hasonnevű öbölben.
- ² Rudolf Lütow gróf (1780-1858) osztrák diplomata, 1848-tól a konstantinápolyi osztrák követség helyettes vezetője.
- ³ A Kelet (különösen Kis-ázsia).
- ⁴ Osztrák követségi tanácsos a Szentszéknél.
- ⁵ Caroline (1801-?), Leopoldina (1803-?), gróf Pálffy Antalné (1801-?)
Fernandine, gróf Károlyi Lajosné (1805-1852)
- ⁶ Kétárbócos, keresztrudas vitorlás hajó.
- ⁷ Kaunitz hercegné (1773-1859) Alois Kaunitz herceg osztrák diplomata felesége, született Françoise Ungnad-Weissehnwolf grófnő.
- ⁸ Tengerparti város Anconától északnyugatra.
- ⁹ Dalmát szigetek. Lissa: ma Vis szigete, Lesina: ma Hvar szigete.
- ¹⁰ Város a hasonnevű és az Adriai-tengerben lévő szigeten (a legészakibb Jóni-sziget), keskeny csatorna választja el Epirustól. A régi görögök Kerkyrának hívták.
- ¹¹ Wallenburg Jakab bécsi orientalista (1763-1806) fia.
- ¹² Hányás.
- ¹³ Kranichfeld, Friedrich Wilhelm Georg szemész professor. Lütow vitte magával Konstantinápolyba.
- ¹⁴ A követ helyettese a Portánál.
- ¹⁵ Landschulz filológus, Széchenyi kísérője 1818/19-i keleti útján.
- ¹⁶ Ender, Johann (1893-1854) osztrák festő, Széchenyi kísérője 1818/19-i keleti útján.
- ¹⁷ Dalmát szigetek. Pomo valószínűleg Biševo, Lissa: ma Vis.
- ¹⁸ Dalmát sziget: Lagosta, ma Lastovo.
- ¹⁹ Dalmát sziget: Cazza Lastovo magasságában.
- ²⁰ Dalmát sziget Vistól délre.
- ²¹ Osztrák tengerésztiszt.
- ²² Famo, kis sziget Korfunál.
- ²³ Kassziopi, kikötő Korfu szigetén.
- ²⁴ Ma: Guvia.
- ²⁵ Maitland tábornok után a Jóni-szigetek kormányzója.
- ²⁶ Maitland, Thomas angol tábornok, 1813-tól Málta és a Jóni-szigetek kormányzója.
- ²⁷ Maitland, John (1789-1839) Maitland, James skót államférfi (pecsétőr) fia.
- ²⁸ Valószínűleg Hankey, Frederick.
- ²⁹ Schulenberg, Johann Matthias gróf, eredetileg szász tábornok, majd 1715-től a Velencei Köztársaság tábornagya, annak szolgálatában védte Korfut a törököktől, s ezért hálából szobrot állíttatott emlékére. Tetteiről Voltaire is megemlékezett.

- ³⁰ Paulich Jakab ezredes, Paulich Ferenc ezredesnek, a bécsi rokkantak háza parancsnokának fivére.
- ³¹ Korfut tartották a phaiákok földjének az *Odüsszeiá*ban. Ezen a mesebeli szigeten volt Alkinosz királynak a kertje, ahol örökös tavasz volt. A Széchenyi által említett Pagliopolisz (a vélt kert) a várostól délre van.
- ³² Maitland, Antony (1785-1863) később earl of Lauderdale és admirális, John bátyja.
- ³³ Főparancsnok.
- ³⁴ Voltaire szatirikus eposza *La pucelle d'Orleans* (Az orleans-i szűz).
- ³⁵ Korfu közelében.
- ³⁶ Ali Tepelenti (1741-1822) janinai pasa, ez idő tájt Albánia, Epirusz, Thesszália és Dél-Makedónia helytartója, aki a Portának évdíjat fizetett.
- ³⁷ II. Mohamed (1451-1841) török szultán. Ő vetett véget az albánok függetlenségének (1468).
- ³⁸ Talán Cartwright, John (1740-1824) angol őrnagy.
- ³⁹ Kikötőhely Epirusz déli csúcán az Artai-öböl bejáratánál.
- ⁴⁰ Vesztegzár épület.
- ⁴¹ A sarkamon.
- ⁴² Ochlenschläger, Adam (1779-1850) németül is író dán író. Említett művei *Aladdin eller Den Forunderlige lampe* (Aladdin avagy a csodálatos lámpás) és *Coreggio* c. tragédiája.
- ⁴³ Kranichfeld, Friedrich Wilhelm Georg, orvos.
- ⁴⁴ Lásd 21. jegyzetet.
- ⁴⁵ Preveza (ma: Preveva) görög város az Artai (Ambrakiai) öböl mentén. Janina ma Janai görög város a hasonló nevű tó partján, akkor a török birodalomhoz tartozott.
- ⁴⁶ Paxos (ma: Paxi) és Santa Maura (ma: Lethász) a Jóni-szigetcsoporthoz tartoznak Korfutól délre.
- ⁴⁷ A Peloponnészosz-félszigetet elválasztja Észak-Görögországtól.
- ⁴⁸ Tévedés, mert II. Fülöp spanyol király hajóhada győzött 1571-ben a török flottán a Lepantói-öbölben, mely szemben van Kefallinia szigetével.
- ⁴⁹ Ma: Kefallinia, a legnagyobb Jóni-sziget.
- ⁵⁰ Ma: Szkala.
- ⁵¹ Ma: Zakinthosz.
- ⁵² Peloponnészosz-félsziget.
- ⁵³ Sziget a Peloponnészosz-félsziget délnyugati részén. Ma: Szapiéndza.
- ⁵⁴ Ma: Methoni.
- ⁵⁵ Ma: Koróni.
- ⁵⁶ Matapan-fok, a Peloponnészosz legdélibb foka.
- ⁵⁷ Ovo szint: valószínűleg a Petra Carabi a Matapan-foktól délre.
- ⁵⁸ Cerigo, ma: Kithíra.
- ⁵⁹ Ma: Antikithira.
- ⁶⁰ Ma: Kréta.
- ⁶¹ Ma: Milosz, a Küklad-szigetcsoport egyik szigete.
- ⁶² Szélsend.
- ⁶³ Görögország és Kisázsia közötti szigetvilág.
- ⁶⁴ Északi szél.

- 65 Annana, kis sziget Milosz közelében.
- 66 Eredetileg negyedike volt, Széchenyi javította.
- 67 Ma: Kosztro.
- 68 I. Ferenc (1768-1835) magyar király és osztrák császár.
- 69 Párosz, Küklád-sziget Milosztól északkeletre.
- 70 Haller von Hallerstein, Carl (1774-1817) német építész.
- 71 A szultán rendelete.
- 72 Külképviseleti főtisztviselő.
- 73 Velencei aranypénz.
- 74 Török váltópénz.
- 75 Török ezüstpénz.
- 76 Az egyik Szporad-sziget az Égei-tengerben.
- 77 Vörös vagy francia fogoly, Nyugat-Európában élő fogolyfajta.
- 78 Lásd 13. jegyzetet.
- 79 Ma: Kimolosz, Szifnosz és Szefirosz.
- 80 Micheli, Marussa, Micheli Francesco hajókalauz lánya.
- 81 Tengerésztiszt.
- 82 Párna alakú tömés a csípő körül, hogy a teltség látszatát keltsék a nők.
- 83 Ebéd.
- 84 Reggeli, villásreggeli.
- 85 Aigina, ma: Ejina, sziget a Szaróni-öbölben.
- 86 Ma: Ajina Marina.
- 87 Ma: Ajiosz Iliasz.
- 88 Három árbocos hadihajó.
- 89 Török tengerészeti miniszter.
- 90 Ma: Naxosz, Küklád-sziget.
- 91 Szicíliai város.
- 92 Ma: Kerkira.
- 93 Euboia, ma: Evvia.
- 94 Ma: Androsz.
- 95 Ma: Kéa. Valószínűleg téves Széchenyi bejegyzése, mert Kéát előbb kellett érintenie, mint Androszt és Evviát (Negropontét).
- 96 Mitilini. Leszbosz ma: Leszvosz szigetén.
- 97 Tenedosz ma: Bozeaada, sziget a Dardanellák bejáratánál.
- 98 Stürmer, Ignaz Lorenz (1752-1829) volt konstantinápolyi internuncius (a követség helyettes vezetője). az ő helyére került Lützwow, Stürmer pedig Bécsbe.
- 99 Kisázsiai tengerparti város, ma: Izmir.
- 100 Keleten az európaiakat nevezték frankoknak.
- 101 Ma: Istanbul.
- 102 A török nagyvezír székhelye, majd a török külügyminisztérium.
- 103 Wilson, Sir Robert Thomas (1777-1849) angol tábormok, 1811-ben Törökországban tartózkodott.
- 104 Ida (Kash Dagh) kisázsiai hegy . (1770 m.)
- 105 Itt a Bursa (Brusza) melletti 2500 méteres Olümposzról (Kesis Dagh) van szó.
- 106 Város Dalmáciában, ma: Zadar.
- 107 Talán Lippa János, harmadik tolmács a konstantinápolyi követségnél.
- 108 A török Porta által az érkező vendégeket fogadó és kíséző főtiszt.
- 109 Arra a vitorlásra szállt, amelyen Lippa jött és távozott, hogy Lützwow-

- nak és poggyászainak Konstantinápolyba való szállítására a szükséges vitorlás hajókat megrendelje.
- ¹¹⁰ Ma: Çanakkale, megerősített város a Dardanellákban.
- ¹¹¹ Márvány-tenger.
- ¹¹² A kisázsiai part kis nyúlványa, a Trója-fok, Tenedosz (Bozcaada) szigetéről délre.
- ¹¹³ A trójai háború mondájában szereplő Parisz királyfi más neve Alexandrosz.
- ¹¹⁴ Hunyadi Gabriella grófnő, Sauran Zeno gróf felesége.
- ¹¹⁵ Ma: Gelibolu, város a Dardanellák felső végén. (?-1821).
- ¹¹⁶ Sebastiani, François Horace Bastien gróf (1772-1851) francia tábornok, 1806-ban konstantinápolyi francia követ.
- ¹¹⁷ Duckworth, Sir John Thomas (1748-1817) angol admirális.
- ¹¹⁸ Talán Bailly, François, Monthion grófja (1776-1840) francia tábornok.
- ¹¹⁹ Eleinte tizedként szedett vagy elrabolt idegen gyermekekből kiképzett válogatott gyalogság Törökországban.
- ¹²⁰ Ma: Milosz (Mélosz).
- ¹²¹ Capo d'Istria, Johann Anton gróf (1776-1831) katonatiszt, államférfi. Korfuban született, orosz szolgálatba lépett. A Jóni-szigeteken szervezte a közigazgatást, mikor orosz fennhatóság alá került, s itt volt néhány évig miniszter, majd a cár mellett külügyminiszter, 1822 után a görög kormány tagja.
- ¹²² Széchenyi nem tudta a nevét, ezért jelet tett ide, hogy később beírhatta, de nem írta be.
- ¹²³ Cukkini, zöldségféle.
- ¹²⁴ A hadsereg fővezére, a 19. században a török miniszterelnök címe.
- ¹²⁵ Ajánlólevél valamelyik pasától.
- ¹²⁶ Széchenyi szakácsa.
- ¹²⁷ Ma: Truva.
- ¹²⁸ Lásd 21. jegyzetet.
- ¹²⁹ Szid-el Bahr falu és erőd a Dardanellák bejáratánál.
- ¹³⁰ Rennel, James (1742-1830) angol katona és földrajzi író.
- ¹³¹ Kumkalé, falu és erődítés a Dardanellák bejáratánál.
- ¹³² Lásd 15. jegyzetet.
- ¹³³ A trójai háború hősei, az akhájok oldalán. Legendás barátság fűzte össze őket.
- ¹³⁴ Néhány kilométerrel délre a tengerparton. Imbrosz-sziget a Dardanellák bejáratánál.
- ¹³⁵ A Szaloniki-félszigeten.
- ¹³⁶ Thuküdidész (i. e. 460 k.-i. e. 400 k.) görög történetíró, a peloponnészoszi háború krónikása.
- ¹³⁷ Konstantinápolyi városrész, ahol akkoriban keresztények laktak.
- ¹³⁸ Az ókorból ismeretes Szkamandrosz folyó mai neve Büyükmenderes, ennek középső folyásánál van Bunarbasi (Ma: Pinarbasi).
- ¹³⁹ Nem is találhatta, mert Simois folyó a Kalifatival a Stoma Limnébe ömlik, kissé keletre a Szkamandrosztól.
- ¹⁴⁰ A falu közelében, meleg forrásból eredő kis folyó.
- ¹⁴¹ Falu Trójától (ma: Truva) délre.
- ¹⁴² Thümbrosz, a Szkamandroszba torkolló folyó.

- ¹⁴³ Falu (ma: Acseköy) a Thündrosz jobb partján.
- ¹⁴⁴ Ajax (Aiasz) szalamiszi királyfi volt a trójai háborúban Akhilleusz után a legnagyobb görög hős. Öngyilkossága után a Dardanellák északi partján temették el a hagyomány szerint.
- ¹⁴⁵ Ma: Çanakkale.
- ¹⁴⁶ Ma: Geliboli, város a Dardanellák északi bejáratánál.
- ¹⁴⁷ Lechevalier, Jean Baptiste (1752-1836) francia régész, volt követségi titkár Konstantinápolyban.
- ¹⁴⁸ A Dardanellák ókori neve.
- ¹⁴⁹ Északi szél.
- ¹⁵⁰ Falu Geboli és Rodostó között félúton.
- ¹⁵¹ Abüdosz, falu a Dardanellák közepe táján, az ázsiai parton. Innen származott az ókori monda hőse, Leander.
- ¹⁵² Szésztosztól délre.
- ¹⁵³ Szésztoszbán, a Dardanellák európai partján élt egy toronyban Héró, Aphrodité papnője, akihez minden éjjel átúszott szerelmese, Leander, a tengerszoroson át. Egy viharos éjjel vízbe fulladt, Héró pedig ennek hatására öngyilkos lett.
- ¹⁵⁴ Lord Byron, Georg Gordon (1788-1824), a nagy angol költő 1810 május 3-án úszta át a Dardanellákat, Leandert utánozva.
- ¹⁵⁵ Trója.
- ¹⁵⁶ I. e. 480-ban Abüdosz és Szetosz között Xerxész, perzsa király, i. e. 334-ben pedig Nagy Sándor, makedón király kelt át csapataival, a perzsák ellen vonulva.
- ¹⁵⁷ Kerszonészosz-félsziget, a Geboli-félsziget ókori neve.
- ¹⁵⁸ Propontisz: Márvány-tenger.
- ¹⁵⁹ Rodostó ma: Tekirdağ.
- ¹⁶⁰ Kikötőváros a Márvány-tenger északi partján a Boszporusz bejárata előtt, ma: Yeşilköy, ahol Istanbul repülőtere van.
- ¹⁶¹ Térdig érő, fekete szalonkabát.
- ¹⁶² A Boszporusz partja az Aranyszarv-öböl, a szultán régi palotájával.
- ¹⁶³ Konstantinápoly külvárosa az Aranyszarv-öböltől északra, az európaiak városrésze.
- ¹⁶⁴ Aranypénz.
- ¹⁶⁵ Szkutari (ma: Üsküdar) kisázsiai város Konstantinápolyval szemben.
- ¹⁶⁶ A kormány épületei.
- ¹⁶⁷ Herceg-szigetek v. Priszkipo-szigetek (törökül: Kizil-adalar) sziget-csoport a Márvány-tenger keleti részén.
- ¹⁶⁸ Az osztrák követség épülete.
- ¹⁶⁹ Stürmer, Ignaz (lásd 1. jegyzetet) lányai: Terézia (sz. 1791.), Philippine (sz. 1799.) Elisabeth (sz. 1801.). Felesége Testa Elisabeth Freiin.
- ¹⁷⁰ A kiküldöttek összetétele t. i. a követségeknél.
- ¹⁷¹ Hivatalos tolmács a díplomáciai testületeknél Keleten.
- ¹⁷² A szultán.
- ¹⁷³ Huszár Bálint konstantinápolyi követségi tolmács és titkár, Stürmer báró veje és nem sógora.
- ¹⁷⁴ Vízpipa.
- ¹⁷⁵ Ma: Böyükdere, üdülő a Boszporusz európai partján.
- ¹⁷⁶ 1818. szept. 30-tól nov. 21-ig a Szent Szövetség három tagjának,

Oroszországnak, Ausztriának és Poroszországnak az uralkodói tartottak kongresszust Aachenban, Széchenyi erre céloz.

¹⁷⁷ Idézet Byron 1818 februárjában megjelent *Beppo* című elbeszélő költeményéből:

Bevallom, nékem kedves Olaszország,
a bűn, a láz, a mámoros ígék,
mert kedvelem, Nap, a te fényes orcád,
s ágak közt ringanak a venyigék,
a kép, akárcsak egy díszlet, ragyog rád,
mit daljátékban néz a kandi nép,
tánccal zárult az első felvonása
egy szőlőben, mely Frankföld talmi mása.

Kosztolányi Dezső fordítása

¹⁷⁸ Ottenfels-Gschwindt, Franz báró (1778-1851) konstantinápolyi kiküldött, később internuncius.

¹⁷⁹ Miltitz, Alexander báró (1785-1843) követségi tanácsos.

¹⁸⁰ Aja Szofia, Ayasofya, az „isten bölcsesség” temploma.

¹⁸¹ Széchenyi oldaljegyzete: Tamara.

¹⁸² Széchenyi szept. 21-től okt. 23-ig tartózkodott Konstantinápolyban.

¹⁸³ A Herceg (Prinkipo) szigetek Istambultól délkeletre kis szigetcsoport.
Ma: Kizil-Adalar.

¹⁸⁴ Top Hane, Konstantinápoly egyik városrésze.

¹⁸⁵ A bazárok elkülönített része.

¹⁸⁶ Yedikule, várbörtön Istanbulban.

¹⁸⁷ Ma: Izmir.

¹⁸⁸ Török bárka.

¹⁸⁹ Kiránduló- és üdülőhelyek a Boszporusz európai partján.

¹⁹⁰ Az Aranyszarv-öbölbe ömlő két folyó vidéke.

¹⁹¹ A francia követség tisztviselője.

¹⁹² Rivière, Charles-François de Riffardeau francia márkai, katona, 1816-1820 között hazája konstantinápolyi nagykövete.

¹⁹³ Hol Napóleonra, hol XVIII. Lajosra esküdtek.

¹⁹⁴ A svéd követ.

¹⁹⁵ Liston, Robert (1742-1836) angol követ.

¹⁹⁶ A porosz követ.

¹⁹⁷ Ludolf, Wilhelm gróf, olasz diplomata, nápolyi követ.

¹⁹⁸ Clarke, Edouard D. (1767-1822) angol természettudós és utazó.

¹⁹⁹ Caragea, Jon 1812-1818 között Moldva fejedelem, 1818 októberében több millióval Olaszországba szökött.

²⁰⁰ Testa Károly, első tolmács.

²⁰¹ Ma: Bursa, kisázsiai város, Konstantinápoly előtt Törökország fővárosa volt.

²⁰² Ma: Manisa, kisázsiai város, 1398-1453-ig Bursával felváltva a török szultánok székhelye.

²⁰³ Tripolisz, valószínűleg a görögországi Morea-félszigeten.

²⁰⁴ Egyiptomi városok a Nílus torkolatánál.

²⁰⁵ Egy Albániában (Ali, janinai pasa) egy Egyiptomban.

²⁰⁶ Helyiség a kisázsiai parton, a Herceg-szigetekkel szemben.

²⁰⁷ A Herceg (Prinkipo)-szigetek (törökül Kizil-adalar) kilenc szigete a következő: – a négy nagyobb: Prinkipo (törökül Kizil-ada vagy

- Böjük-ada), Khalki (törökül Hejbeli-ada), Antigoni, Proti (törökül Kinali-ada); – az öt kisebb: Pita, Anterobintosz, Neandrosz, Platia, Oxia.
- 208 Ma: Mudanya.
- 209 A Bursa melletti Olümposz hegységről van szó.
- 210 Közeli, kisebb hegy.
- 211 Kisázsia északnyugati része a Boszporusz mellett, az ókorban Nikomédia (ma: Izmit) fővárossal önálló ország volt.
- 212 Ma: Izmit, város a Márvány-tenger keleti részén.
- 213 Brenner, Igmár báró: *Ausflug von Konstantinopel nach Brussa in Kleinasien, mit Karte*. Wien. (Heinsius Bücherlexikon).
- 214 Aretzu (ma: Darica), helyiség az Izmiti-öböl bejáratánál. A többi falu (Kartal és Pendik) és sziget Üsküdar és Darcia között van a tengerparton ill. a tengerben.
- 215 Os Burun, előhegy.
- 206 Török vendégfogadó, „csárda”.
- 217 Halfajta.
- 218 Hannibal (i. e. 246-183) karthagói hadvezér állítólagos sírja Libyssa (ma: Gebze) város romjainál van.
- 219 Hammer-Purgstall, Josef báró (1774-1856) osztrák orientalista, sokáig volt keleti követségi szolgálatban.
- 220 Francia követségi tisztviselő.
- 221 Helyiség Konstantinápolytól kb. 15 km-re északra.
- 222 Ma: Gebze, a hegy: Kas Dap.
- 223 Kastély a tengerparton.
- 224 Kas Dap.
- 225 Híttelen.
- 226 II. Prusias (i. e. 236-186) bithiniai király.
- 227 Dombsír.
- 228 Nicomédia ma: Izmit, Nicea vagy Nicaea, ma: Iznik.
- 229 A Gemliki-öböl bejáratánál levő fok.
- 230 A Dil a Gemliki-öböl északi részén, a Hersek a délin van.
- 231 Ma: Hereke.
- 232 Vendégfogadó.
- 233 Adrianopol, Drinápoly, ma: Edirne.
- 234 Széchenyi inasa.
- 235 Széchenyi török szolgája.
- 236 Széchenyi kocsisa.
- 237 Pekey: jól van, usgedli (hoş geldin): Isten hozott. Németh Gyula szíves közlése.
- 238 Széchenyi széljegyzete: *Sultan Murad*. Diocletianus római császár 245-313 között élt, I. Murad a 14. században.
- 239 Széchenyi jegyzetet akart írni, de elmaradt. A város keleti szélén, Imbaher mellett vannak a bizánci időkből származó vízvezetékek.
- 240 Török templom.
- 241 A dzserid török hajítófegyver.
- 242 Buyurdi: parancs, utasítás, rendelet.
- 243 Karamürszel kis falu Izmit közelében.
- 244 Jól van.

- 245 Karamürszeltől nyugatra elő helyiség a tengerparton. Ersek, Helinopolisz, Drepanum, Drepanon, Drepna, ma: Hersek.
- 246 Sült és rizses étel.
- 247 Főnök.
- 248 I. Leonidász spártai király haláláig védelmezte 300 katonájával a thermopülai szorost a perzsák ellen i. e. 480-ban.
- 249 Kocsisok, akik a lovakat kísérték.
- 250 Bazarköy.
- 251 Csiflik: tanya.
- 252 Yalova, Sahsa, Yortán, Almagyük, Cigele – falvak az Izmiti-öböl mentén.
- 253 Ma: Iznik-göl. Széchenyi jegyzetet akart írni, de elmaradt.
- 254 Hoš geédin: Isten hozott.
- 255 Angol sajt.
- 256 T. i. Landschulz és Ender akaratának.
- 257 Fejedelmi méltóság, itt: előljáró.
- 258 Község Bazarköytől délnyugatra.
- 259 A patak neve.
- 260 Gemlik korábbi nevei: Cius, Chios, Kiosz, Hiosz, Prusias. Ősi kikötőváros Kisázsiaiban, nem cserélendő össze Kiosz, Scio, törökül Szakisz-Adasszi görög szigettel.
- 261 Valószínűleg: vezető.
- 262 Kecsidadag, Keşışdagı, Uludfg, Olympos mysios, Baráthegy. 2500 méteres hegy Bursa déli határában.
- 263 Ma: Mudanya.
- 264 Ancyra, Angora, ma: Engürü.
- 265 Andréossi, Antoint François gróf (1761-1828) francia katona és diplomata, konstantinápolyi francia követ. Széchenyi valószínűleg *Essai sur le Bosphora et la patrie du Delta de Thrace* (1818) című művére hivatkozik.
- 266 Fahas Adé, Demür Das, Kal Hassan, Tabagyik - kis falvak Gemlik-től délre Bursa előtt.
- 267 Széchenyi jegyzetet akart, de elmaradt.
- 268 Eski Yeni han, vendégfogadó a bursai fürdők közelében.
- 269 A minaret erkélyéről a híveket imára szólító mohamedán.
- 270 Rizses ürühús.
- 271 Bursai kereskedő és orvos.
- 272 Széchenyi itt jelet tett, a nevet talán később akarta beírni.
- 273 Nagy személyiségnek.
- 274 l öl: 1,896 m.
- 275 Ma: Ulubat Gölü.
- 276 A Marmara szigetek az Erdeki-félszigettől pár km-re húzódnak a Márvány-tengerben.
- 277 Az Ida hegység a trójai síkság mellett az Edremiti-öböltől északra található, törökül Kaz Dag a neve. Legmagasabb csúcsa a Gargaron.
- 278 Ma: Izmir.
- 279 Orhán 1326-1359 között volt szultán, ő szervezte meg a janicsárságot, a török birodalom emelkedése vele kezdődött. Felesége neve Nilüfer volt.

- 280 Valószínűleg Bailly Jean Sylvain *The ancient History of Asia* (London, 1814) művéről van szó.
- 281 Folyó Bursától nyugatra.
- 282 Hassanaga, Acsélar – kisázsiai helyiségek.
- 283 Ma: Ulubat Gölü.
- 284 Helyiség a Susurluk folyó jobb partján, Viszota szerint Mihalics.
- 285 Valószínűleg III. Szelim, aki 1789-1807 között volt szultán.
- 286 Ulnabat, város az Ulubat-tó partján.
- 287 Ma: Kocaçay.
- 288 Ma: Kocabaş. Jóval nyugatabbra folyik. A Granikosznál győzte le Nagy Sándor i. e. 334-ben a perzsákat.
- 289 A Boz-Burun a Gemlik-öböl és az Izmiti-öböl közötti félsziget legnyugatibb csúcsa.
- 290 A folyó átfolyik az Apollóniai (Abulliond, ma: Ulubat) tavon.
- 291 Széchenyi inasa.
- 292 Valószínűleg célzás Cottin Sophie Ristaud (1773-1807) francia író *Mathilde* című regényére a 12. századi kereszties hadjáratok korából. A regény két hőse Maled Adél, a török hadak fővezére és Mathilda, Oroszlánszívű Richard angol király nővére, akit Malek Adél megszeret és elrabol. (Larousse).
- 293 Valószínűleg víztoronyféle.
- 294 Valószínűleg a Gediz bal partján, Izmirtől északra. Neve Saruhan, ma: Manisa.
- 295 Kapudán pasa: az oszmán flotta főparancsnoka.
- 296 Falu Susurluktól délre.
- 297 Brant, James angol kereskedő.
- 298 Ma: Balikesir.
- 299 Valószínűleg Bigadiç.
- 300 Akhisar város.
- 301 Valószínűleg a Shifa Dag nyúlványa.
- 302 Helyiség Akhisartól északra.
- 303 Parázssal teli edény.
- 304 Karakas esetleg Kirkagac.
- 305 A konstantinápolyi követségi alkalmazott feleségéhez.
- 306 Mohalu Csiflik.
- 307 Chandler, Richard (1738-1810) angol régész, beutazta a Peloponnészost, a Jóni-szigeteket, Kisáziát s útját megírta *Travels in Asua Minor* (1795), *Jonian antiquities* (1769-1797), *Travelés in Grece* (1776) című műveiben.
- 308 Ma: Kum folyó.
- 309 Lucius Cornelius Scipio Afrikanus i. e. 190-ben a magnesia síkságon verte meg III. Antiochus szíriai királyt, Hannibál szövetségését.
- 310 A Gediz (Hermosz) bal partján lévő Manisa déli határánál.
- 311 Széchenyi téved, a Hermoszon csak Magnesia előtt mentek át.
- 312 A további útra Szmirnáig nincs feljegyzés. Magnesiától Szmirnáig az út kb. 40 km, azaz kétnapi út. Apjához írt levele szerint Széchenyi nov. 15-én este érkezett Szmirnába (Izmirbe), ahol nov. 24-ig pihent. Nov. 25-én Scio (Chiosz) szigetére tett kirándulást, amelyről külön írásban számolt be. Scióból dec. 4-én tért vissza, 9-én Ephesust (Epheszosz) tekintette meg, erről is külön emlékezik meg. Dec.

- 13-án visszatért Szmirnába, onnan Sardes (Szardesz) környékére utazott, majd dec. 22-én Athénbe érkezett.
- 313 Chios vagy Scio ma: Chiosz a Szmirna (Izmir) alatt kinyúló félszigettel szemben fekvő görög sziget. Központi városa Chiosz.
- 314 Ma: Urla, az ókorban Klazomanae, a 12 városból álló ion szövetség tagja, Anaxagorasz szülőhelye.
- 315 Çeşme az Izmiri-öböl déli partján fekvő helyiség, nevezetes 1508-ban épült erődje.
- 316 Nagyobb csónak.
- 317 Izmir (Szmirna) mögött van a Pagosz hegy, s mögötte a Tachtaly vagy Nif Dag.
- 318 A két testvérhegy Dyo Adelfhia, törökül Iki-Kadras az öböl déli részén.
- 319 Kara Burun az Izmir előtti félsziget északi részén.
- 320 Szandzsák Kalesi, ma Çeşme Kalesi az öböl déli részén.
- 321 Az akkor ott időző Esperance nevű francia hadihajó parancsnoka.
- 322 Széchenyi ide jegyzetet akart írni, de elmaradt.
- 323 Ma: Foça, elődje az ókori Phokaia.
- 324 I. Kürosz, i. e. a 6. században élt perzsa uralkodó.
- 325 Chiosztól északra Mütiléné vagy Lesbosz, ma: Leszvosz szigete, Szapphó, Alkaios és Aiszoposz szülőföldje.
- 326 Az Izmirtől nyugatra lévő félsziget és Chiosz szigete közti csatorna északi részén vannak a spalmatori, törökül Kujun-Adassi azaz Juh-szigetek.
- 327 Pszara és Antipszara Chiosztól északnyugatra.
- 328 A 14. és 15. században a genovai Giustinianik voltak az urai.
- 329 Bertrand M. A. a chioszi alkonzul.
- 330 A chioszi alkonzul.
- 331 Homérosz görög költő i. e. a 8. században élt. Számos város hirdette, hogy az ő szülőtte, közékjük tartozik Chiosz is.
- 332 Kübele az anyatermészet istennője a frigiaiaknál.
- 333 Kréta szigete.
- 334 Nea Moni kolostor, amelyet IX. Konsztantinosz Monomachosz bizánci császár és felesége, Zoé alapított a 11. sz. derekán.
- 335 Görögország és Kisázsia közötti görög szigetvilág.
- 336 IX. Konsztantinosz Baszileosz Monomachosz bizánci császár 1042-1055-ig uralkodott.
- 337 Török vezér a keresztes háborúk korából, lásd 292. jegyzetet.
- 338 I. Ferenc osztrák császár, magyar király (1768-1835).
- 339 Értesítő levél váltó vagy áru elküldéséről, pénz átutalásáról.
- 340 Karolina Kaunitz grófnő, gróf Starhemberg G. Antalné (1801-?).
- 341 Maxisz szigete.
- 342 Írnok.
- 343 Citrom- és narancsfajok.
- 344 Volisszosz Chiosz szigetének északnyugati települése.
- 345 Michaud, Josph François (1767-1839) és Louis-Gabriel (1773-1858) francia írók műve *Biographie moderne* (1806) vagy *Biographie universelle ancienne et moderne* (1811-1828) első kötetei.
- 346 T. i. Rodokanakival.
- 347 Ipszara(Pszara)-sziget Chiosztól 18 km-re északnyugatra, és Hidra

- (ma: Idra)-sziget a Peloponnészosz délkeleti részénél a görög szabadságmozgalmak kiindulópontja voltak.
- 348 Szevasztopol, Trapezunt (ma: Trabzon) városok a Fekete-tenger partján, egykori görög gyarmatok.
- 349 Számosz, Ikaria, Fúrni, Pátmosz a Déli-Szporádok szigetei.
- 350 1 oka kb. 1 és negyed kg.
- 351 Kúthera, ma: Kíthira, a legdélibb Jóni-sziget.
- 352 Szidon kisázsiai tengerparti város Damaszkusztól nyugatra ma Şayda.
- 353 Arraga, Kárdamila – chioszi helyiségek.
- 354 Számosz (a Szoporád szigetek egyike) Chiosztól délnyugatra Scalanova (Nea-Ephesos) kisázsiai város Számosz szigetével szemben, Ephesos (Efezosz ma: Selçuk) tőle kissé északabbra fekszik.
- 355 Püthagorasz i. e. 6. sz-ban élt görög bölcs.
- 356 Valószínűleg délen, mert itt van a Masztix-fok.
- 357 Chiosz és Çeşme közötti tengerszoros északi részén lévő szigetek (Agnusi és Goni).
- 358 Északi-szél esetén való vitorlázás módja.
- 359 Ikária, sziget délre Chiosztól.
- 360 Gróf Orlov, Alekszej Grigorjevics (1737-1808) az orosz hajóhad főparancsnoka 1768-ban itt semmisítette meg a török hajóhadat.
- 361 A latin nyelvű népeknél egyfajta árbocozattal bíró hajó neve.
- 362 Kis vitorlás csónak.
- 363 Az árboc alsó részén alkalmazható rúd, amely minden irányban elmozdíthatja a vitorlát.
- 364 Cattarói Öböl – lehet, hogy a kalózhajó neve.
- 365 A mandula és mazsola keverékét diákcsemegének hívták. Ezért mondta Széchenyi, ha nem szállítanák, a diákok elégedetlenkednének.
- 366 Ma Boz Dag a félsziget északi részén.
- 367 Egyike a 12 kisázsiai jóni városnak a Boz Dag tövében. Romjait ma Ildir környékén találjuk meg.
- 368 Themisztoklész (i. e. 525-459) athéni hadvezér és államférfi, a perza hajóhad megsemmisítője Szalamisznál.
- 369 Mat Patmosz és Ikária szigetek Chiosztól délre.
- 370 Ephesosz (Efezosz, Selçuk, ma: Efes) Izmirtől délre, Szardesz keletre van. Szardesz ókori város volt, amelyet 1402-ben Tamerlan elpusztított.
- 371 Bertrand M. A. szmirnai főkonzul.
- 372 Brant, James angol kereskedő.
- 373 Török köszöntés: Az Isten kegyes!
- 374 Brant, Richard angol kereskedő.
- 375 Zimermann Széchenyi inasa, Gabriel török szolgálója.
- 376 Sediköy helyiség Izmir közelében.
- 377 Tachtaly, hegy a Pagosz mögött, törökül Nif Dag.
- 378 Ezzel az epheszoszi útra vonatkozó feljegyzés megszakad.
- 379 Develyköy Izmirtől 28 km-re.
- 380 Azonosíthatatlan helyiség.
- 381 Hegység Ayasoluk falu előtt.
- 382 Ayasoluk falu Ephesosz romjai előtt.
- 383 Ma: Küçükmenderes.
- 384 Ikaria szigete.

- 385 Ma: Bülbül Dag, a romoktól keletre.
- 386 Pion-hegy, ma: Panayir Dag, a romoktól nyugatra.
- 387 Nem sír, hanem Pál apostol börtöne.
- 388 Kétárbocos hadihajó.
- 389 Végül Széchenyi mégis a hadihajóval utazott, ahogy apjához írt dec. 21-i levele bizonyítja.
- 390 Fali Izmirtől nyugatra.
- 391 A francia hadihajó parancsnoka, akivel először tervezte utazását Athénbe.
- 392 Burnabad, Izmir nyaralóhelye.
- 393 T. i. az angol Ramsden és Brant a francia Gri és a magyar Széchenyi.
- 394 Az a hely, ahol az ágyúk voltak.
- 395 Karaburun a félsziget északi foka az Izmir-öböl bejáratánál.
- 396 Indulást jelző kiáltás.
- 397 Mütiléné, Mitilini, Leszbosz, ma: Leszvosz szigete.
- 398 Tinosz, Androsz és Keosz (ma: Kéa) szigetek Athéntől délkeletre.
- 399 Az Attikai-félsziget déli csúcsa, a délkeleti résznél van a Makronisi (ma: Makroniszosz) sziget és vele szemben van a Mandri (ma: Mandiki)-öböl.
- 400 Barker, Edmond Henry (1738-1859) angol filológus. Livius fordítása nem ismeretes.
- 401 Pszara lásd a 346. jegyzetet.
- 402 Hidra lásd a 347. jegyzetet.
- 403 Görög falu.
- 404 Csiflik: tanya.
- 405 Athéni tartózkodásáról nem maradt feljegyzés. Apjához írt levele azonban beszámol erről.
- 406 Negropont, Eubea, Euboea, ma: Evvia, görög sziget Attika keleti partjainál az Égei-tengerben.
- 407 Wilson, Robert angol orvos, aki Indiából 7 év után hazatérve megtekinti Görögországot.
- 408 Szoros a Maliszi-öböl és a Zasztani (ókori Kallidromosz) hegy között. Ezt védte i. e. 480-ban Leonidász spártai király, lásd 248. jegyzetet.
- 409 Larissza, város Thesszalonía északi részén.
- 410 Georgio di Cagi Demetrio, tolmács és újjörög nyelvtanár.
- 411 Gropius, Georg osztrák alkonzul Athénban.
- 412 Itt az Evvia szigetének nyugati partján lévő falut érti. Ma már város: Chalkisz.
- 413 Lamia a Thermopülai-szorostól északra.
- 414 Ma: Thive város (Thébai, Théba, az ókorban) félúton Athén és a Thermopülai-szoros közt.
- 415 A Parnisz hegység Attika közepén húzódik Athéntől északra.
- 416 Azonosíthatatlan helyiség Athéntől északra.
- 417 Kytheron-hegylánc, Athéntől északra.
- 418 Tanagra falu mellett feküdt az ókori Tanagra, temetőjéből kerültek elő azok a kora-hellenisztikus agyagszobrocskák, amelyeket Tanagra-figuráknak nevezünk.
- 419 Falvak az Evriposz szoros mentén.
- 420 Lásd a 406. és a 412. jegyzeteket.
- 421 A szárazföldön a szigettel szemben.

- 422 Görög tolmács.
- 423 a Peloponnészosz-félsziget.
- 424 A futárok főnöke.
- 425 A janicsárok tábornoka, a konstantinápolyi rendőrség feje.
- 426 A szultán testőr főtisztjei.
- 427 Gaius Julius Ceasar (i. e. 100-44) nagy római hadvezér és államférfi.
- 428 Újkori nevén Nea Pszara. Eritrea támogatta a kisázsiai iónok perzsa ellenes felkelését, ezért i. e. 490-ben a perzsák elpusztították. Újjáépült, de i. e. 87-ben a rómaiak végleg lerombolták.
- 429 Helyiségek Vathitól nyugatra.
- 430 Ma: Lamia.
- 431 Pharszalosz (ma: Farszala). A közelében lezajlott csatában i. e. 48-ban Caesar legyőzte Pompeiust.
- 432 Ma: Larissza.
- 433 Ma: Levádia, Théba (ma: Thive) Platea (Plataia).
- 434 Ma: Amphissza, város Levádiától északnyugatra.
- 435 Ma: Kimi, Evvia sziget keleti oldalán.
- 436 Ma: Chalkisz.
- 437 Antonado, Nicola görög vendéglős.
- 438 Holland, Henry: *Travelle in the Joninai Isles*, London, 1815.
- 439 Levádia.
- 440 Lásd a 242. jegyzetet.
- 441 A görög mondabeli Dirkrét, a thébai király feleségét Antiopénak a fiai egy bika szarvához kötözték, mert anyjukkal fogságában rosszul bánt. A bika halálra hurcolta és a forrásba dobta. A Dirké-forrás Theba (ma: Thive) nyugati, az Ismene-forrás a keleti részén van.
- 442 Erről az útról a további feljegyzés megszakad, de apjához 1819. jan. 18-án írt levele beszámol róla. A levélnek az útra vonatkozó részét zárójelben közöljük.
- 443 Görögország északkeleti részén, Thesszáliában van a Tempe völgy, a Peneiosz folyik át rajta, tőle északra található az Olymp (Olümposz) hegy.
- 444 Lamia város török neve.
- 445 Boiotia (ma: Viótia) Közép-Görögország tartománya.
- 446 Kütheron-hegy Théba (ma: Thive) mellett.
- 447 Levadia, város és a Parnasszus-hegy Thébától északnyugatra.
- 448 Levadia (az ókorban Lebadeia) közelében, Cheroniánál (Chairóneia) verte meg II. Fülöp makedón király i. e. 338-ban a thébaiakat és az athénieket, s ezzel elvesztették szabadságukat.
- 449 Athéntól északkeletre, Marathónnál győzte le i. e. 490-ben Miltiadész vezetésével az athéni sereg a perzsákat.
- 450 Az Attikai-félsziget déli csúcsa.
- 451 Lamiától keletre, ma: Sztilisz.
- 452 Korinthosz, Spárta, Patrasz.
- 453 1819. jan. 16-án érkezett vissza Széchenyi termopülai útjáról és február 3-ig maradt Athénban. Ezalatt több kirándulást tett a környéken. Ezután kelt útra Egina (lásd 85. jegyzetet) szigetét érintve Moreán (a Peloponnészosz félsziget) Patraszba.
- 454 Athéntól északra. Phülét (ma: Fili) a 30 zsarnok által Athénból szám-

- űzött Thrabszülosz tette nevezetessé, aki itt szervezkedett, s i. e. 403-ban véget vetett a zsarnokságnak Athénban.
- ⁴⁵⁵ Az Attikai-félsziget déli csúcán.
- ⁴⁵⁶ Ma: Thaesszalóniki, kikötőváros a Szalóniki-öböl partján.
- ⁴⁵⁷ Valószínűleg a Pindosz-hegység Thesszália határán.
- ⁴⁵⁸ Lásd 45. jegyzetet.
- ⁴⁵⁹ Ma: Idra, Kréta, Rodosz szigete.
- ⁴⁶⁰ Tengerparti városok a Nílus-deltában. Rosetti ma: Rashid, Damiette ma: Dumýat.
- ⁴⁶¹ Aleppo, ma: Halab város Szíriában.
- ⁴⁶² A török Rum-Ilí (a rómaiak országa) elnevezés változata, kezdetben a Török Birodalom európai része, később csak a Balkánról délre eső tartományok.
- ⁴⁶³ Demoszthenész e beszédével győzte le a makedón-párt Aesinészt i. e. 300-ban.
- ⁴⁶⁴ Megrorlásokról.
- ⁴⁶⁵ Capo Spartivento, Olaszország délkeleti hegyfoka Reggio di Calabria tartományban.
- ⁴⁶⁶ Valószínűleg Ruthven, James angol lord (1777-1853) felesége, Walter Campbell lánya, Mary.
- ⁴⁶⁷ Valószínűleg Church, Richard (1784-1873) angol tábornok.
- ⁴⁶⁸ Tripolisz, Tripoli, valaha Törökország birtokában lévő vilajet Afrika északi partján Tunisz, Barka és a Fezzan oázis közt.
- ⁴⁶⁹ North, Frederick, lord (1832-1792) angol államférfi.
- ⁴⁷⁰ Wilson, Robert angol orvos.
- ⁴⁷¹ A Patrasz és Málta között közlekedő hajó neve.
- ⁴⁷² Málta és a Jóni-szigetek kormányzója, lásd 26. jegyzetet.
- ⁴⁷³ Málta szigete az ókori mondák szerint Ogügié szigetéve azonos, ahol Kalüpszó nimfa szívesen fogadta a Trójából hazatérő Odüsszeuszt. Széchenyi itt talán a Málta melletti kis Gozo szigetére gondolt.
- ⁴⁷⁴ Etna, Siracusa.
- ⁴⁷⁵ Szküllá, ókori tengeri szörny, a Messinai-szoros egyik veszélyes szikláját vélték lakóhelyének. Kharübdisz, a Messinai-szorosban uralkodó veszedelmes örvény megszemélyesítője.
- ⁴⁷⁶ Nápoly és Szicília királysága.
- ⁴⁷⁷ Pococke, Richard francia utazó, könyvet adott ki görögországi utazásáról *Voyage de Richard Pococke, en Orient, dans l'Égypte la Grèce*.
- ⁴⁷⁸ Gell, William (1777-1836) angol régész, görögországi utazásait több könyvben örökítette meg.
- ⁴⁷⁹ Cockerell, Charles Robert (1788-1863) angol építész és régész, aki Heller von Hallerstein, Carl (1774-1817) német építésszel és másokkal megtalálta Éjina szigetén Pallasz Athéné templomának szobrai. Ezeket Wagner, Johann Martin (1777-1858) bajor festő és szobrász a bajor trónörökös részére megvásárolta, Rómába szállíttatta és Thorwaldsennel restauráltatta.
- ⁴⁸⁰ Korinthosz, Pireusz.
- ⁴⁸¹ Ma: Ambelakia, falu Larissza mellett.
- ⁴⁸² Lásd a 466. jegyzetet.
- ⁴⁸³ Az alvilág.
- ⁴⁸⁴ Morpheusz az álom istene.

- 485 A kikötő bejáratánál van Themisztoklész (i. e. 535- 469) athéni hadvezér sírja, aki a szalamiszi tengeri csatában (i. e. 480) megverte a perzsákat és megalapította a pireuszi kikötőt.
- 486 Hümetosz, Athén melletti hegy.
- 487 Pentilikon, Athén melletti hegy.
- 488 Kitheron, Athén melletti hegy.
- 489 Szolónnak, (i. e. 640-599) az athéni törvényhozónak van egy elégiája, amely Szalamisz visszafoglalására buzdít.
- 490 Pireusszal szemközti sziget, amelynek keleti részénél folyt le a szalamiszi tengeri csata.
- 491 Pireusztól délkeletre Vari körül, valószínűleg az Ajitosz Kozmasz-hegyfok.
- 492 Éjina szigetének északi részén.
- 493 Stachelberg, Otto Magnus von, *La Grèce* c. művében írhatott erről.
- 494 Epidaurusz, ma: Epidavrosz, helyiség Éjinával szemközt a Peloponnészosz (Morea) félszigeten.
- 495 Széllel.
- 496 Penteniszia, több apró görög sziget az Éjinai-öbölben, Szalamisztól délnyugatra.
- 497 Mindenttudó. (Landschulzot érti alatta, görög tanárát.).
- 498 Görög színház, valószínűleg Polükleitosz (i. e. 460-420) görög szobrász és építész műve.
- 499 Az Éjinai-öbölben is volt kikötője (a Korinthoszi-csatorna csak a 19. században készült el).
- 500 A szorostól északra Megara város közelében. A monda szerint Szkíron rabló innen lökte le az utasokat a tengerbe.
- 501 Iszthmosz, földszoros, a Korinthoszi csatorna ezt vágta át.
- 502 Az Éjinai-öböl és a Korinthoszi-öböl.
- 503 Helyiség Korinthosztól délre, nem messze az Argoliszi-öböltől.
- 504 A csomagokkal előreküldött szolga.
- 505 Kocsis a lovak mellett.
- 506 Olasz tájképfestő.
- 507 Parnassosz, Parnasszus, hegy a Korinthoszi-öböl északi partján.
- 508 Menj, eriggy!
- 509 Barthelmy, Jean Jacques abbé: *Voyage de jeune Anarcharsis en Grèce*. Paris, 1818.
- 510 Helyiség Korinthosz és Argosz között.
- 511 Herkules, görögül Heraklész a görög mondák nagy erejű, hatalmas termetű hőse.
- 512 Mükénai, Mikine falu közelében fekvő ősi vár. A mítoszok szerint Perszeusz a küklopszok, az egyszemű óriások segítségével építette fel. Később Heraklész fiai megdöntötték Perszeusz utódainak uralmát. Ekkor Mükénai népe Pelopsz odamenekült fiát, Arteuszt választotta fejedelemmé, akit Trójából való hazatérte után felesége Klütaimnesztra meggyilkolt. Fia, Oresztész megbosszulta apja halálát.
- 513 Martineia, helyiség Argosztól nyugatra, közel Tripoliszhoz. Két híres csata színhelye is volt: i. e. 418 Agisz vezetésével a lakedaimonok legyőzték az argosziak és athéniai seregeit, i. e. 362-ben pedig

- Spárta csapatait verte tönkre Epameinondasz, thébai vezér a szövetséges erők élén.
- 514 Tripolisztól délre Arkadia legnagyobb városa volt. A 4. században a gótok pusztították le, majd újraépült, de a török időkben elnéptelenedett.
- 515 Tripolica, ma: Tripolisz. A 14. században alapították a bizánciak, majd 1770-ben a törökök a moreai pasalik fővárosává tették. A görög szabadságharc alatt a görögök felszabadították, majd ismét a törökök foglalták el és lerombolták. A múlt század derekán újjáépült.
- 516 Misztra, helyiség Tripolisztól délre, Spárta romjai közelében.
- 517 Török sapka.
- 518 Holland, Henry: *Travels in the Jonian Islers, Albania, Thessalia, Macedonia ect.*, London, 1815.
- 519 Taigetosz, az a hegy, ahova a spártaiak kitették életképtelennek ítélt csecsemőiket.
- 520 Kisázsiai hegyek.
- 521 Aberdeen, George Hamilton (1784-1860) angol államférfi. 1822-ben *An Inquirig into the Principlly of Beaty in Grecian Architecture* címmel írt könyvet.
- 522 Bartholdy J. L. S. *Voyage en Grèce*, Paris, 1807.
- 523 Lükorgosz, i. e. 4. században élt athéni államférfi, legendás volt az államvagyton tiszta kezelése miatt.
- 524 Hippodrom: lovas és kocsiversenyek tartására alkalmas pálya az ókorban.
- 525 Ma: Evrotasz folyó, amely a Tajgetosz és a Párnon hegységeken ered és a Lakoniai-öbölbe ömlik.
- 526 Lakedaimón Zeusz fia, a lakedaimóni királyság és Spárta alapítója, lakedaimóniak: spártaiak.
- 527 Amükla romjai Spártától délre találhatóak.
- 528 Parori falu Misztra közelében.
- 529 Mani Spártától délre húzódó hegyes félsziget, lakói a spártaiak utódainak tartják magukat.
- 530 Pauszaniasz i. e. a 2. században élt görög író, aki leírta Görögország tartományait, földrajzát, vallási, művészeti vonatkozásait.
- 531 Helyiség Misztrától északnyugatra.
- 532 Leonarditól északra fekszik Megalopolisz (ókori neve Megalé Polisz) vagy Sinano, amelyet Epameinondasz, a jeles thébai hadvezér alapított Spárta ellensúlyozására. Többször elpusztult, újjáépítették, végül s szláv betörések megsemmisítették.
- 533 Haller, Karl (1774-1817) német építész.
- 534 Alpheiosz ma: Allfiosz folyó.
- 535 Karytania városa.
- 536 Phanari északnyugatra Karytaniától.
- 537 Bassae kisváros délnyugat Árkádiában. Nevezetes az 1131 méter magas hegyen fekvő Apollo temploma, melyet Iktinosz, az athéni Parthenon építésze alkotott.
- 538 Ma: Andritsaina, helyiség Karytaniától délnyugatra.
- 539 Ampelonia, falu Bassae közelében.
- 540 Szkliru, falu Bassae közelében.

- ⁵⁴¹ 1811-ben ásták ki a templom oromzatát, amelyet az angol kormány 15 000 fontért megvett, s ma is a British Muzeumban van.
- ⁵⁴² Diaphorti (Lykeion) hegy.
- ⁵⁴³ Ma: Gasztuni falu, a Piniosz folyó közelében, melytől 12 km-re volt Élisz ókori városa.
- ⁵⁴⁴ Mundrica falu.
- ⁵⁴⁵ Ma: Kréstana, helyiség Olümpia közelében.
- ⁵⁴⁶ Makrica, ma: Makrüszia falu Olümpia közelében.
- ⁵⁴⁷ Pirgosz, helyiség Olümpiától északnyugatra.
- ⁵⁴⁸ Kotzebue, August (1776-1819) német drámaíró, aki orosz szolgálatba lépett.
- ⁵⁴⁹ Idézet Byron Childe Harold IV. ének 32. versszakából.
 S a szép csöndes kis falu, hol lakott,
 Olyan hely, hol megnyugtatja a szívet,
 Ha attól félhet, hogy máris halott,
 Se menekül, holtán sok-sok reménynek,
 Zöld árny ölére, mely domb-tövön éled,
 S ahonnét messze láthat, tova, túl
 A hiú városokon, bár az égnek
 Szűkült körén; de itt szent napja gyúl,
 És kellő boldogsága alakul.
- Tandori Dezső fordítása
- ⁵⁵⁰ Phloka falu az Alfiosz folyó jobbpartján, Pirgosz közelében.
- ⁵⁵¹ Helység Pirgosz és Gasztuni között, nem azonos a patnaszi öbölnél lévő Meszolongi (Misszolongi)-val.
- ⁵⁵² Helység Patrasztól délnyugatra.
- ⁵⁵³ Ma a domb közelében van Killini (Külléné).
- ⁵⁵⁴ Zaniny Ferenc, osztrák konzul.

SZÉCHENYI ISTVÁN ELSŐ
„KELETI UTAZÁSÁNAK”
JELENTŐSÉGE

„... a régi művészek éppolyan mélyen ismerték a természetet, mint Homérosz, s éppolyan biztosan tudták, mit és hogyan kell ábrázolni, akárcsak ő. Sajnos, nagyon kevés elsőrendű műalkotás maradt ránk. Ám ha ezeket szemügyre veszi az ember, egyebet sem kíván, mint hogy alaposan megismerje őket, s aztán békén odábbálljon. Ezeket a magasrendű műalkotásokat emberek hozták létre egyben a természet legmagasabb termékeiként is, igaz és természetes törvények szerint. Ami önkényes, ami mesterkéltnak tűnik, az mind összeomlik; de ezekben szükség-szerűség van, ezekben Isten van” – írja Goethe 1787. szeptember 6-án, amikor másodszor jár Rómában. Harmincnégy éves ekkor, az 1774-ben megjelent *Az ifjú Werther szenvedései* Európa-szerte ünnepeket csodált írója, aki művével divatot teremtett a kontinensen, és akinek a *Werther* szentimentalizmusa ekkor már csupán emlék. Goethe 1786-1787-es itáliai útjain fedezi föl az ókori művészet nagy alkotásait. Ez az élmény életének s költészetének új irányt szab.

„Ami a görögöktől még megmaradt Athénban, az nem figyelmünkre, de csodálatunkra érdemes: én, aki a műalkotások *profán szemlélője* vagyok, mindannyiszor megrendülök, valahányszor a hajdani műveltség és tökéletesedés újabb tárgyait van szerencsém láthatni. Nem is képzeltem, hogy ez ilyen. Több mint 2000 év múltán ilyen maradványok!” – írja apjának Széchenyi István 1818. december 31-én. Athénban van. Rácsodálkozik egy addig számára ismeretlen világi szellemi magasrendűségre. Ez az érzékenysége új – most nyílik fel számára. Ezért 1818-1819-es „keleti utazása” életének éppoly jelentős sorsfordulóját jelzi, mint amilyen fontos változást jelentenek Goethe életútján 1786-1787-es itáliai tartózkodásai. Széchenyi maga is tud e fordulatról: „...most egy éber pillanatban belátom, életemnek 10 esztendejét mély álomba merülten töltöttem el” – vallja naplójába 1819. február 11-én.

Higgyünk Széchenyinek, és fogadjuk el, hogy 1819 előtt 10 évvel vette kezdetét életében az a bizonyos „álomlét”. Az utazás pedig – ha kezdetben nem is szándékosan, de – megközelítőleg 1809 áprilisától válik életformájává, mikor nem egészen 18 évesen csatlakozik a Napóleon elleni nemesi felkeléshez. 1815 előtt mint katona vesz részt a franciák elleni hadműveletekben, ott van 1809. június 14-én a gyászos emlékű győri csatában, de ott van Lipcsében is, ahol 1813. október 18-án a „népek csatája” előestéjén fontos futárszolgálatot teljesít: Schwarzenberg herceg, osztrák főparancsnok üzenetét továbbítja Blücher porosz és Bernadette svéd hadvezérnek. E tettéért első osztályú kapitánnyá léptetik elő. 1814. április 1-jén a visszavonuló franciákat üldöző győztesekkel látja meg először Párizst, de ugyanebben az évben már diplomáciai feladattal Torinóban van, innen tér vissza Bécsbe 1814 júniusában, ahol a bécsi kongresszust (1814. szeptember 20. – 1815. június 15.) megelőző felszabadult és élénk társasági forgatagban élvezi az életet. Széchenyi ragyogó társalgó, nagy reményű, sikeres ember. Mindössze fél év, amit ekkor Bécsben tölt, – és nem teljesen önként távozik. A bécsi forgatagban van valaki, aki nem egészen közömbös

számára, akit I. Sándor orosz cár a társaság „la beauté coquette”-jének nevez, s akivel Széchenyi 1814. augusztus 9-én, „élete egyik legfurcsább napján” együtt utazik Cenkéről Bécsbe, hogy részt vegyen az ünnepeken. „Ez volt az első lépés a balsors felé, a bűnös szenvedély kezdete: kútfeje majdani kétségbeesésnek. – Egy igen csinos asszonnyal Cenkéről Bécsbe utaztam.” A feljegyzés talán utólagos, tán évekkkel később született, már mindennek biztos ismeretében, amikor az ember már mindent tud, lát – még sincs hatalma változtatni a megtörténteken.

A csinos asszony nem más, mint Lady Caroline Meade, ír származású grófnő, 1814-ben egy kétéves fiúcska anyja – Széchenyi István bátyjának, Pálnak felesége. Lady Caroline viszonzza sógora egyre erősödő vonzalmát.

Mindez oly izgató, hogy Széchenyi nem tudja magába tartani. Meg kell osztania valakivel. Ez lesz a napló. Élete végéig hű tükör, később az öngyötrés, önismeret és önteremtés nélkülözhetetlen eszköze. Ám amikor 1814 júliusában naplórírásba kezd, még csupán divatból teszi. Leírja a bécsi „édes élet” derűs perceit, frivol eseményeit, mintha csak azért tenné, hogy izgalmas kalandjait levezesse, vagy hogy Caroline történeteit megörökítse, esetleg, hogy majd egyszer később, társaságban olvassa fel őket, jelezvén, hogy nem komoly az egész, csupán pajtás-ság, játék. És mégis... „[1814.] November 3-án este 8 órakor olyasmi történt velem, aminek rám nézve mindenképp szomorú következménnyel kell járnia – de az is lehetséges – hogy csupán emiatt fogom egyszer föbelőni magam.”

Nem tartozik ránk, hogy mi történt Caroline Meade és Széchenyi István között. Sőt, ha mindez nem Széchenyivel történik – az egész szóra sem érdemes. Ám az ő sors történetében, a későbbi események ismeretében kiemelkedő jelentősége van e szenvedélynek.

„Anyám könnyezve kérlett, gondoljak néhanapján az örök életre” – írja a naplóíró Széchenyi 1814. november 21-én. Hamarosan Nápolyba utazik, valósággal menekül. Hivatalos küldetéssel. Metternich feladatot bíz rá: Murat nápolyi királyt kell megfigyelnie. Visszatekintve épp átélt életszakaszára szokatlan kétségbeeséssel és nyíltsággal írja naplójába 1814. december 11-én: „Minekutána különböző okokból, melyek emléke örökre *szent* ugyan, de *rendkívül borzalmas* is marad, egy itáliai utazást, mindegy, melyik tájára, már régebben elhatároztam... [...] Több napon át készülődtem az utazásra, mely *sebeimnek gyógyítására, korábbi kedvem visszaadására*, jaj, Istenem, *lelkiismeretem csillapítására* lett volna hivatott.” Széchenyi úgy tervezte, hogy nem egyedül megy, hanem bátyjával, Pállal: „...boldogító volt egy ilyen útitárs, ki a legközelebbi atyámfia, a legjobb barátom, mert hisz vele együtt nevelkedtem! – és mindenem e világon.” „...szegény bátyám 28-a délutánján hirtelen megbetegedett, én pedig november 30-án éjjel 12 órakor a legborzasztóbb lelkiállapotban hagytam el Bécset. Útközben sokat, igen sokat szenvedtem – vajha még több lett volna, talán e pillanatban nyugodtabb lehetnék.”

Itt kezdődik, 1814. november 30-án éjjel az utazások, menekülések sorozata. Azon az éjszakán éli át először a kíméletlenül feltámadó önvádnak való odavetettséget, a váratlanul reá szakadt magányban, ahol nincs mentség, nincs kibúvó, ahol senki sem segít.

Az önismeret malmai azonban lassan örölnék. Széchenyi Nápolyban nyomban talál valaki mást, akinek bájai és naivitása kellőképpen elszórakoztatják. Naplójában is híven beszámol róla. Cinikus könnyedséggel csábítja el a kis Hortensiát, aki természetesen férjes asszony. Közben idézeteket másol az *Új Heloïse*-ből: „A végzet elszakíthat ugyan, de el nem választhat egymástól.” [1815. február 17.] Később ezt jegyzi fel: „Élj boldogul, szerelmesem, én úgy érzem, nem élhetek tovább, a szerelemre szívem kihalt, a csatához cserbenhagyott a szerencsém. Engedd hát a halálban megtalálnom a boldogságot, melyet az életben hasztalan kerestem volna. Ha ez a balga könyv valaha *résztevő kezekbe kerül*, ne engem vádoljanak – kitaláljátok, kire gondolok? – Szerettem és szerelmem bűn volt. *Milánó, 1815. április 1-jén.*” A naplóíró e szövegekkel nem a kis Hortensianának üzen...

A múlttal való számvetés azonban késik. Közrejátszanak ebben Caroline kétségbeesetten őszinte, szívszorítóan tanácstalan levelei, melyekre, ha Széchenyi válaszol is néha e válaszok nem maradtak ránk. Caroline tud a nápolyi kalandról, és mégis, mindezek ellenére – hírt, híreket kér, és várja a mielőbbi találkozást. 1815. május 17-én levélben ad tájékoztatást életéről. A gyűlölt Béctől távol öt hétig élt fiával teljesen egyedül férje, Széchenyi Pál apáti kastélyában. Sorait így zárja: „az ember a jelent csak a múlta gondolva tudja elviselni – mert a jövőnek, remélem, még nagyon derűs napokat kell hoznia. [...] Paul nincs itt velem – mindig a Somogyban volt mostanáig.”

Széchenyi számvetését a történelem is segít késleltetni. 1815. március 1-jén Napóleon megszökik Elba szigetéről, és ezzel az ellene folyó háború ismét fellángol. 1815 májusában az ifjú gróf két ütközetben is részt vesz. Ám miután június 18-án a waterlooi csatában a szövetséges erők megsemmisítő vereséget mérnek Napóleonra, aki négy nappal később lemond a trónról – Széchenyi István 1815 júniusában visszaérkezik Bécsbe. Ez idő tájt nem vezet naplót. Több héten át egy bécsi katonaoorvossal kezelteti magát, társaságban nem mutatkozik. Ám Caroline kérésére Razumovszkij orosz követnél mégis találkozni. Pontosan nem tudhatjuk, hogy mi történt, csak annyi bizonyos, hogy Caroline riadtan és búcsú nélkül hagyja el a találkozás színhelyét. Ebből az időből származik Széchenyi István egyetlen fennmaradt levélfogalmazványa, melyet Caroline Meade-nek írt. A levél nagyrészt francia nyelvű, kis százalékban angol, a sorok közt egy német félmondat – nem véletlenül egy bizonyos helyen: „Elment Bécsből, anélkül, hogy címét megmondta volna nekem. Olyan érzelmi zűrzavarban láttam Razumovszkijéktől indulni, hogy nem vagyok elég gonosz ahhoz, hogy ne bocsásak meg Magának – amiért elfeledkezett rólam. [...] És mindenekelőtt még egyszer meg akarom ismételni, kedves barátnóm – hogy mindig és minden alkalommal megtalál engem, [és itt a német félmondat következik:] mint aki Téged őszintén szeret – [a szöveg a továbbiakban francia:] kivált ha hangulataimat szíveskedik elviselni és megbocsátani – azzal a nagylelkűséggel, amely nélkül nem volnék itt, ahol e pillanatban vagyok...” Ezek után válaszol Caroline 1815. május 17-i levelének befejező mondataira: „Kegyed a múlt és a jövő közt lebeg, és én boldog vagyok hinni, noha ez a vallomás számtalan könnyembe kerül – hogy jövője derűsebb – édesebb lesz – mint amilyen a múlt sohasem lehetett.”

Caroline azonnal válaszol. „Ezek a sorok szívbeli fájdalmas búcsúmat viszik Neked – mégis azzal a vigasztaló gondolattal, hogy nem sokára látni fogjuk egymást, és táplálom a reményt, hogy akkor talán jobban megismeresz, és kevésbé tévesen fogsz megítélni. A tegnapi levél csak az első pillanatban búsított, bizony okozhatott volna némi sértődést, de mivel önszeretet ott nem uralkodik, ahol valami jobb lakozik, így csak az fáj, hogy félreismert vagyok, a tartalom viszont kedves nekem minden rossz ellenére, melyet hordoz, mert oly szívesen hiszem, hogy ez mind mégis szerető szívből fakadt. Isten velünk – és ha Isten úgy akarja, a hamaros – boldog – viszontlátásra.” [1815. június végén]

Az élő Caroline és Széchenyi István történetének utolsó láncszeme egy elmaradt találkozás 1815 augusztusában. Széchenyi Liebenberg János jószágigazgatóhoz Bécsből Cenkre írott levelében egy vadászatot készít elő cenki kastélyában, ahová meghívja Pál bátyját és Caroline sógornőjét is. Levelében azt kéri, hogy hálósobáját hozzák rendbe Pál és Caroline számára. A vadászat napján azonban faképnél hagyja vendégeit. Mindezt Caroline Meade Széchenyi Istvánhoz írott utolsó fennmaradt leveléből tudhatjuk meg:

„Te csakugyan fura ember vagy, kedves Stepherl. Engem gonosznak és Isten tudja minek nevezni, amikor innen elmész! Paul ma reggel kapta meg leveledet, és, noha beteg, mi rögtön ide jöttünk. Képtelen vagyok őt rábeszélni a Horpácsra [Széchenyi Lajos kastélyába] menetre, mert beteg; ha igazán örömet akarsz szerezni, akkor gyere rögtön ide. Én megígérem Neked, hogy aztán Horpácsra megyünk.

Nagyon haragszom rád, gyűlöletes ember – csak egyvalami békíthet meg, ha rögtön idejössz, à propos: a levelemet megkaptad? Gyere. Gyere!”

A Cenkről való váratlan távozást nagy belső harc előzhette meg. Nem arról van szó, hogy Széchenyi gróf elcsábította sógornőjét és ezzel tönkre tette, hanem hogy nem vállalta tovább a vele való *bármilyen* kapcsolatot, s az asszony emiatt vált szerencsétlenné. Csak azért nevezhette gonosznak, mert anyja tiltása – „...gondolj néhanapján az örök életre!...” –, a bécsi arisztokrata társaság meghökkenése, saját elborzadása következtében nem volt ereje vállalni egykori rokonszenvét, még csak nem is vonzalmát – és kétségbeesetten saját kísértőjét vélte fölfedezni sógornőjében, akit a lehető legélesebben taszított el magától, s aki elől öngerjesztő módon menekült újabb és újabb szerelmi kalandokba. De távolból szerethette, ábrándozhatott róla – emléke mélységes bűntudat forrása lehetett.

1815 szeptemberében Németországon és Franciaországon át Londonba utazik. Érdekli az angol technika és lótenyésztés. De a Caroline-probléma bűvópatakként kíséri útját. „...bemutattak a bolondos Caroline Lamb-nek. Nem nagyon emlékszem, mi vitt rá azt mondanom neki, hogy a Caroline név számomra nagyon veszedelmes, és hasztalan igyekszem elfelejteni; e tragikus kijelentésre ő ezt válaszolta: »Az én nevem is Caroline, s ennek nagyon örülök, mert bizonyos vagyok benne, hogy nem fog elfelejteni.«...és így a tréfa elhalt ajkamon.” A „bolondos Lady”, Byron egykori kedvese leírást ad Széchenyiről – első pillantásra!: „Önnek nincsenek elvei: sok könnyelműség, kiváló szív, sok

szellemesség; meglehetősen sokat olvasott életében, de tapasztaltsága nem valami nagy. Megvan a képessége a társaságot szórakoztatni, és kellemes formát adni mindannak, amit mond. Sohasem fog tudni ragaszkodni; a szerelem önben állandó marad – azonban nagyon gyakran változtatja a tárgyát.” [1815. november 4.]

Az idő azonban nem ezt látszik igazolni.

1815. december 13-án, amikor Angliából a kontinens felé hajózva viharba keveredik, Széchenyi ezt írja naplójába: „Leheveredtem a fedélzetre, Istenre gondoltam, és egy nőre, kit talán boldogtalanná tettem, s kinek emléke a leginkább nyomasztotta lelkemet.”

1816. január 2-án visszaérkezik Bécsbe. Ideje nagy részét itt, cenki birtokán, Pál bátyja apáti kastélyában, és Hunyady Józsefnél Holicson és Ürményben tölti. 1816. október 8-án Pál bátyjával Frankfurton és Párizson át lovakért utazik Angliába, és csak november 26-án tér vissza. Naplófeljegyzései 1818. július 12-ig – 1817 májusát, júniusát kivéve – szünetelnek. Épp „keleti útja” előtt kezd újra naplót írni. Ez jelzi, hogy a családi közeg nem segíti őt valóság helyzetének megoldásában.

„A szüleim éntőlem, vagy tulajdonképpen én a szüleimtől, egészen és teljesen elszakadtunk. Az életem több alkalmat adott a világot közelebről látnom, s az embereket mélyebben megismernem. Száz véleményünk és nézetünk ellenkezik egymással. Gyermekekoromban mindig nyílt voltam, és nyersséggel számtalanszor sértettem meg őket. Ehhez aztán más, számomra el nem felejthető események is járultak, és egy pillanatban úgyszólván minden rokonom elhagyott. Igazuk volt. Hazámat, szüleimet és Caroline-t többé sohasem látni: szükséges elhatározásnak ítélték akkor. Otthagytam Bécsset, sírás nélkül, mert még sírni sem tudtam. Az ember a poklot már e földön láthatja, bizony, hogy láthatja az ember, és én már láttam életemben. Még imádkozni sem tudtam, olyan állapotban voltam, mikor Bécsset elhagytam. Minden reményem szertefoszlott, és magam – iszonyú kép – bűnökkel tele. Saját magam előtt kellett menekülnöm, mert mitől sem rémültem meg jobban, mint az emlékektől, melyek elháríthatatlanul tolongtak a lelkemben.

Kilenc hónapot töltöttem, folyton virrasztva, e borzasztó lelkiállapotban. Egyszer sem üdítette édes, nyugodt álmom boldogtalan lelkemet. Kárba vezett esztendő; megbántott szülők, jóvátehetetlen cselekmények, boldogtalan szerető: ez volt folyton a szemem előtt.” [1819. május 20-25.]

Ösztönösen érezhette – mozdulnia kell.

Gróf Zeno Saurau feleségének, Hunyady Gabriellának nevét Széchenyi naplójának 1817 május végi jegyzete említi először. Őt követi Széchenyi István Itáliába, a közelében akar lenni, bár a grófnő elutasítja udvarlását. Hunyady Gabriella férjes asszony, mindössze három éve házas. Elérhetetlennek kell lennie Széchenyi számára, hiszen ha nem az, kapcsolatuk érdektelen kalanddá válik. Ám szerencsére a grófnő következetesen elzárkózik Széchenyi közeledésétől, és bár neve újra és újra előbukkan a naplóban, mint az elérhetetlen szerelem megtestesítője – valójában személye csupán ürügy a kimozdulásra. A háttérben a fojtogató családi közeg – és a változatlanul megoldatlan Caroline-kérdés. De van valami, amiről 1817-1818-as naplójegyzeteiben Széchenyi hall-

gat, és amiről csak utólag tesz említést, épp akkor, amikor „keleti útjáról” tér vissza Bécsbe: ez ébredő vonzalma Selina Meade iránt, mely 1817 őszétől erősödik fel benne. Az érzés megrémíti, kétségbeejti újra, hiszen Selina Caroline Meade húga. „...mindig élt bennem a csendes sejtetem, hogy C[aroline] tiltakozása miatt [Selinát] sohasem veszem nőül, hogy az a nő, akinek nevét oly rég óta karomon viselem [ez Selina] félreértésből sohasem lesz enyém...” Az öreg Széchenyi Ferenc hosszú ideig tartó utazást tanácsol fiának, hogy az szabadulni tudjon az érzések zűrzavarából...

Amikor az ifjú gróf 1818. július 17-én a déli tengerek és Törökország felé indul – 27 éves, a fiatalkor vége felé jár, szellemi továbbfejlődéséhez új erők, új, teremtő képességekre van szüksége. Távoli vidékek utáni vágyát részben olvasmányai ösztönzik, hiszen Rousseau *Új Héloïse*-ének boldogtalan szerelmese, Saint-Preux is utazással ad haladékos megoldhatatlannak tűnő szerelmi lángolásának, Goethe Wertherje is hasonló megoldással kísérletezik. Ám akárcsak Rousseau vagy Goethe hőse, Széchenyi sem tud szabadulni az elátkozottság, a megjelöltség démonától. Maga keresi, maga táplálja. Mintha a reménytelenség volna az a sziget, amelyen a leginkább otthon érezné magát. A boldogtalan Werther Homéroszt olvas, a boldogtalan Széchenyi Homérosz földjére utazik.

Leghűségesebb útítársa naplója lesz, melyet kitartóan és nagy szorgalommal vezet. Naplóján kívül öt kísérője van: az ókortudományban jártas, görög filológiával foglalkozó Landschulz; Johann Ender festőművész, aki rajzokban örökíti meg úti élményeiket; s vele utazik szakácsa, Krebs, Zimmermann nevű inasa és szolgája, Johann. Íme, a „magyar herceg” – ahogy útja során a törökök gyakran nevezik – útra kel! A társaság ezúttal nem segít Széchenyin – elsősorban a filológus Landschulz idegesíti –, ha csak azt nem tekintjük segítségnek, hogy az útítársaival való állandó kényszerű együttlét erősíti benne az elvonultság és magány iránti vágyat.

1818. július 13-tól közel egy esztendőig utazik: 1819. június 11-én érkezik vissza szülővárosába. Trieszt – Padova – Arqua – Ferrara – Firenze – Róma – Ancona – Korfu – Dardanellák – Trója – Konstantinápoly – Szmirna – Chiósz – Athén – Maratón – Pireusz – Patrasz – Vallette – Palermo – Nápoly – Bécs... Mint láthatjuk, az út nagy részét tengeren teszi meg, nem véletlenül. Mintha réges-régen csak erre várt volna, ezt írja Triesztben naplójába 1818. július 17-én: „Magánosan ülök itt, és egyedül, valóban, egyes-egyedül a tengernek partján, mely vinni fog, el, talán örökre; jó volna ez, hisz Isten az ő kedveseinek korai halált ad...” Világfájdalom, reményvesztettség és fáradt melankólia indítja útra, melyen példaképei szabják meg az irányt: hadvezérek – Hannibál, Xerxész, Nagy Sándor – útját követi, látja Tasso börtönét Ferrarában; jár Trójában, ahol Akhilleusz, Patroklosz, Ajax vélt sírját keresi fel; meglátogatja Homérosz iskoláját és barlangját; útján érinti Thébát, a boldogtalan Oidipusz városát... Törökországba Trója hőrszai és az egzotikus keleti kultúra vonzhatta. És bár Széchenyi öregkorában gyakran emlékezett meg a törökök bölcs leleményességéről, fejlett gyakorlati érzékeről – Döblingben is szívesen viselte sárga török papucsát –, első törökországi útján mérheterlenül sokat szenvedett a

civilizálatlan szállásoktól, bolhától, tetűtől, patkánytól, levegőtleneségtől, melegtől, az emberek mosdatlanságától, a mosakodási lehetőségek elmaradottságától. Ráadásul folyamatosan szorong az állandó pestisveszélytől. Kirándulásain szenved, minden magasztos érzése felszívdik; elmegy egy török fürdőbe, aláveti magát egy tradicionális török tisztálkodásnak, és még másnap is kétségbeesetten panaszkodik... Összefoglalóan némi iróniával ezt írja: „Törökországban utazni olyan, mint sötét éjszaka, rossz úton, esőben, részeg postakocsissal vitetni magunkat valahová. A kocsi sarkába húzódik az ember, nyugodtan elalszik, és rábízta magát a Mindenható gondviselésére, így kell tenni Törökországban!” [1818. november 8.]

Tanácsaltalan és szomorú lelkiállapotára jellemző, hogy amikor tánc, multság, zene kerül látókörébe, ezt jegyzi föl: „...ezek az emberek is boldogok, és lám, mindenütt olyan emberekre találok, akiket csak irigyelhetek.” [1818. november 10.] Szenvedéseinek értelmet akar adni. Ebben találja meg: „Minél rosszabb dolgom van, annál elégedettebb vagyok, mert csakis nélkülözések és áldozatok után lehet újból némi becse életemnek.” [1818. november 11.]

Széchenyi naplófeljegyzései között minden olyan motívum, fontosabb életelv megfogalmazódik, mely a későbbi nagy gondolkodót jellemezni fogja majd, de a fel-felbukkanó felismerések még nincsenek irányba állítva, mintha megfogalmazzuk valóban csak most ébredzene. Ide tartozik az a következő tárgyszerűség, mellyel a török lovakról ír, és megállapítja, hogy a török lovak jobbak a magyar lovaknál; az objektivitás, amellyel az archeológiai leleteket szemléli, és kijelenti, hogy az ő számára az ésszerűség szabja meg egy tárgy – régi vagy új – igazi értékét. A török társasági forgatag sokszor bosszantja, de nem egyszer szórakoztatja is. Megőrökíti a pipázó, kávézó férfiakat az utcán, a fiatal lányokat, akik összefutnak arra a hírre, hogy valaki képes lerajzolni őket; lejegyzik a házassági szokásokat és turpisságokat, melyekkel ki lehet ezeket játszani; figyelmét nem kerüli el a török orvosok nagyvonalú tudatlansága – Széchenyit minden érdekli. Vissza-visszatérő témája a rabszolganép, melyet öntudatosá kellene nevelni, hogy körülményeit megváltoztassa és emberré lehessen. „...akár ezer év is kevés lehet, hogy egy nemzet olyan kedélyre hangoljon, amely fölemelheti, és az olyan férfiak becsülésére tanítsa, amelyeneket a görögök magukénak mondhattak. Nevelésnek, ízlésnek és divatnak kell mindenekelőtt az embereket oda eljuttatni, hogy az életet ne tartsák túl sokra, mert csak az a nemzet képes az összes többi fölébe emelkedni és a szolgaság jármából megszabadulni, amely föl tudja áldozni a dicsőségért és a szabadságért a legnagyobbat, a földi boldogságot és az életet.” [1819. február 6.]

Személyes találkozásai közül kiemelkedik az Ali Cselebi török kávéssal kötött néhány napos barátsága. „...mennyivel többet ér a természetes kedvesség és mennyivel hatalmasabb az a vonzerő, amely az isteni fluidummal töltött emberekből árad, mint azoké, akik módszereken, könyvekből akarják ellesni azt a varázst, amely a világon mindent képes elérni...” [1818. november 30.] – lelkendezik Széchenyi, és boldog, hogy nyílt, becsületes emberre lelt, akiben a lélek harmóniája él. A nyugati kultúrájú Széchenyi egy „keleti” emberért lelkesedik.

A találkozás mintegy előlegezi Széchenyi férfikorának nagy barátságát a fiatal Wesselényi Miklóssal, aki nyílt tekintetű és érzékeny lelkű, „Kelet népének” gyermeke. Bizonyára a természetes emberek iránti rokonszenve erősíti benne a vágyat, hogy 1830-ban visszatérjen Törökországba.

Az útiprogramok és kellemetlenségek leírását át-átszövi a kétségbeejtő múlt rémképe és az újra meg újra feltámadó büntudat. „Szigeteken és elhagyott helyeken annyira jól érzem magam. Isten tudja, vajon nem egyedül és magányosan fogom-e végezni az életemet valami szép helyen?” Egy kolostorban van, mely – írja –: „...egy tudós vagy egy vezeklő bűnös számára kínálkozik lakásul.” [1818. október 26.] E feljegyzés óhatatlanul előrevetíti az 1822-es nagy kolostor-élményét a franciaországi La Trappe-ban, vagy életének befejező tizenkét évét a Bécs melletti Döblingben, Gustav Goergen magántéboldájában...

Talán először 1818. november 13-i naplójegyzete árulkodik arról, hogy belső útján fordulóponthoz közeledik: „Ma épp négy hónapja, hogy elhagytam Bécset! Mi minden változott azóta bennem! Elmúlt életem eseményei álmokképekben követik egymást...”

Az év vége felé közeledve többször tesz említést szüleinél és – bármily különös – hazájáról: „Szegény kis hazám, gondoltam, bizony csúnyácska vagy. Persze nem ismerlek eléggé, de majd megnézek, mert gyengéden szeretlek, földed és *beképzelt lakóid* ellenére. És te, jó Fertő tavam, téged is szeretlek, de szép aztán igazán nem vagy, csak maradj meg nekem, arra kérlek, hiszen nincs is partod, és igazán szép tőled, ha el nem szaladsz. Mégiscsak az a legkedvesebb, ami a miénk. És mégiscsak annak az országnak a levegője a legjobb, amelybe beleszülettünk, ahol gyermekkorunkat töltöttük, és legdrágább az a nő, akit ifjan szerettünk. Utazunk szerte a világban, megkedvelünk mindent, amivel találkozunk, de végül mégis mind visszatérünk a régi hazába, a régi kedveshez. *Sok országot bejártam, sok népet láttam, szívemet mégis egyre marja a bánat.* Ó, naponta hányszor ismétlem magamban e sorokat!” [1818. december 4.]

A „csúnyácska haza” iránti szeretet összefonódik az otthoni kedves iránti hűséggel és ragaszkodással. Mindegy, hogy kire vonatkozik: a közelgő belső békét ígéri. Széchenyi felismeri: nem menekülhet tovább. El kell vállalnia önmagát: bűnökkel, tévedésekkel, szerelmekkel. Egyszerre minden sora tisztább, világosabbá lesz.

1818. december 25-én érkezik Athénba. Ender és Landschulz nincs vele. Törökországi útjának szenvedései, az átélt belső tisztulási folyamat most egyszerre lehetővé teszik, hogy felfedezze a görög kultúra évezredes szépségeit, és hogy *hálát* érezzen mindazért, amivel a természet – a kék ég és a végtelen tenger – megajándékozta. „Athén [...] olyan hely, ahol az ember szívesen maradna egész életére. [...] És milyen kicsinyek még ezek a templomok, ezek az épületek is, bár a maguk nemében utánozhatatlanok, ha a helyükről kitekint az ember a tengerre, a szépséges, kéklő hullámokra. Milyen parányinak, milyen dőrének érzi magát ilyenkor az ember!...” – írja apjának 1818. december 31-én.

A sorokból kitetszik, hogy a rácsodálkozó, puha figyelem révén elolvad a szerep, az „elátkozott szerelmes” byroni-wertheri önpusztító

talajvesztettsége, és feltámad egy olyan érzékelés, amely a kék égtől, végtelen tengertől, csillagok szikrázó miriádjától nyeri reményét – és a szellem örök hatalmát hirdeti. A mulandót valami örök létező gyógyítja meg. „... a táj és az örökké változó szinterek mindenestül nyújtják az utasnak azt az örömet és azt a jó hangulatot, mely szükséges ahhoz, hogy mindent elfeledjen, amit nélkülözni kell, és aminek a felsorolása bizony sokáig tartana.” [1819. január 18.]

Végtelen szívfájdalommal búcsúzik Athéntől. Tudja, mielőtt visszatér Bécsbe, egy dolgot, mely egész útján, sőt évek óta szűnni nem akaró élességgel kínozza – meg kell oldania. Ez a „keleti utazás” utolsó nagy eseménye.

Erre 1819. április 18-án kerül sor. Széchenyi külön megjegyzi: „nevezetes nap az életemben.” Soha nem volt igazán templomba járó, de most Nápolyban katolikus vallása szokásainak megfelelően meggyón. Egy ismeretlen olasz páternek mondja el mindazt, ami a lelkét gyötri. Nem nehéz kitalálni, hogy miről vallott ott Széchenyi István. Meg kellett tennie – valakinek, akárkinek el kellett mondania őszintén mindent. A pap a gyónó büntudatát túlzónak találja, néhány talléros bírságot ró ki rá, „5 Miatyánk és 5 Ave Maria száraz eldarálására” itéli. „Fel voltam oldozva és minden büntől tiszta. Belső hangom azonban mást mondott.” Széchenyi nem elégszik meg a látszattal – a *belső hangot* követi: „...nagy magasságba vergődtem fel, Isten felé tudtam szállani, és ezen túl még hitem szokásait is pontosan be fogom tartani. Az, amit Istenről és a mi jövőnkéről tartok, azonos mindazok hitével, akik férfiasan gyakran készültek a halálra, és nem vakbuzgók, képmutatók.”

E számvetéssel Széchenyi maga tett pontot a múltra, maga csinált rendet. Ez új, teremtő mozdulat. Nem következik az eddigiekből. Valaminek a kezdete.

Fél óra múlva csaknem vízbe fül.

„Elmentem a tengerbe fürdeni. A tenger nagyon nyugtalan volt, [...] egy hatalmas hullám a sziklához vágott – elkábultam [...]. Segítség messze volt. Fejemet is elvesztettem egy kicsit, és megpróbáltam a mólóig jutni, de a víz oly keményen vágott a síma lávakőhöz, hogy a fejem betört volna, ha előre nem nyújtom mindkét kezem. Ujjaimról minden köröm leszakadt, s visszavágtam mélyen a vízbe. Azt hittem, most megfulladok, és a gondolat, hogy félórával előbb teljes alázattal Istennek ajánlottam magam, isteni megnyugvást adott. Itt ér hát utol a végzetem, gondoltam, és hamarosan por vagyok, és azoktól elfeledve, kik engem oly őszintén szerettek valaha. Nem erőlködtem menteni magam, a hullámok le s fel ráncigáltak, szuflám még volt, s még nem nyeltem vizet. Elkészültem a halálra, de moccant bennem a férfiaság, gyalázatos, gondoltam, magam a halálnak ily olcsón odaadni, és teljes lélekjelenléttel, minden lehetséges erőmet összeszedve, a veszedelmes sziklától elrugaskodtam, hamarosan a nyílt tengerre értem, ahol minden veszély nélkül és nyugodtan vártam meg egy kis hajót, amely nagy ügyel-bajjal a két másik félig vízbefültat is kihalásztta a hullámokból. – Gyakran voltam életveszélyben, de ily boldogan és elégedetten soha nem mentem volna a másvilágra [-]. És e pillanatban egészen nyugodtan és boldogan megyek ágyba, miután tegnap – a szent áldozás után – egy hajsza hija, hogy elpusztultam [...]” [1819. április 19.]

1819. június 11-én érkezett vissza Bécsbe. Mögötte a lezárt múlt, előtte a titokzatos jövő. Lehetett élni – József Attilával szólva: „halálra ráadásul” – a megtalált belső hang szerint.

Huszonnyolc éves volt ekkor.

Fenyő Ervin

és idézetek az alábbi művekben származnak:

Noéthy: *Önéletrajzi írások – Utazás Itáliában* (Európa Könyvkiadó; Budapest, 1984) (Fónay György fordítása)

Caroline Meade levelei eredeti nyelven Bártfay Ágoston fordította: *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez* (Budapest, 1943) található. E levelek, valamint Széchenyi István Caroline Meade-vel írt levelezésének fordítása Nékely Zoltán: *Sorsvállalás* című tanulmánykötetében található (Szépirodalmi Könyvkiadó; Budapest, 1986)

Széchenyi István naplójegyzetét Nékely Zoltán fordította (*Széchenyi István: Napló*; Gondolat Kiadó, 1979)